

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді

Бас редактор
Индира Рыстина,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің бөлім басшысы

Шығаруға жауапты:
А. Арзықұлов

Редакция мекенжайы:
Қазақстан Республикасы,
010000, Нұр-Сұлтан қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20
Факс (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz
www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж куәлік берілген.

ISSN 2414-5696 (print)
ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/KS

Индекс 74007

Журналда жарияланған материалдарды
көшіріп басқан, микрофильмдеген
жағдайда журналға сілтеме жасалынуы
міндетті. Жарияланған мақала
авторларының пікірі редакция
көзқарасын білдірмеуі мүмкін.

«Надежда 2050» ЖШС баспасынан
басылып шығарылды
Көкшетау қ., Баймұқанов, 3.

Таралымы: 300 дана.

**Қоғам &
Дәуір**

ҒЫЛЫМИ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

МАЗМҰНЫ

БАС РЕДАКТОР БАҒАНЫ

Меруерт Әбусейітова
Қазақстандық шығыстанудың өзегі.....6

Ержан Ибраев, Майра Дюсембекова
Қазақстандағы діни саясаттың
кейбір аспектілерін талдау.....8

Гүлназ Қалиаскарова,
Қарғаш Жанпейісова, Марина Онучко
Қазақстан Республикасындағы және шетелдегі
интеллектуалды миграция мәселелері: реттелу
жолдары мен ерекшеліктері.....20

Анастасия Щегорцова,
Елена Нечаева
Ақпараттық қоғам: шарттары,
мәселелері және болашағы.....35

Бауыржан Серікбаев, Ерболат Серғазин
Қазақстандағы ауыл әкімдерін
сайлаудың партиялар
арасындағы бәсекені арттырудағы ролі.....50

Айдана Калдыбекова, Синан Өзбек
Пост-шындық (post-truth)
және Ханна Арендттің саясаттағы
ақиқат пен жалған туралы саяси ойлары.....64

Жанар Санхаева, Гульнар Аскеева
Ауылдық сайлау қалыптасу
барысындағы жаңа енгізілім
мен факторларын талдау: аралық кезең.....75

Разия Асылғожина, Төңгеш Қаленова
Қазақстандағы әйелдер саяси
көшбасшылығының мәселелері.....84

Мариям Оскар
Қазақстан Республикасындағы
азық-түлік саясаты дамуының
негізгі бағыттарына шолу.....98

СОДЕРЖАНИЕ

КОЛОНКА ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Меруерт Абусейітова –
Выдающийся казахстанский ученый-востоковед.....6

Ержан Ибраев, Майра Дюсембекова
Анализ некоторых аспектов
религиозной политики в Казахстане.....8

Гульназ Қалиаскарова,
Қарғаш Жанпейісова, Марина Онучко
Вопросы интеллектуальной миграции в Республике
Казахстан и за рубежом: способы и особенности
регулирования.....20

Анастасия Щегорцова, Елена Нечаева
Информационное общество:
условия, проблемы и перспективы.....35

Қоғам & Дәуір

ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Президентінің кеңесшісі
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

Бауыржан Серикбаев, Ерболат Сергазин
Роль выборов сельских акимов в Казахстане
в усилении конкуренции между партиями 50

Айдана Калдыбекова, Синан Озбек
Пост-правда и политические взгляды
Ханны Арендт на правду и ложь в политике 64

Жанар Санхаева, Гульнар Аскеева
Анализ текущих нововведений
и факторов в системе сельских выборов:
переходной период 75

Разия Асылгожина, Тенгеш Каленова
Проблемы женского политического лидерства
в Казахстане 84

Мариям Оскар
Обзор ключевых направлений
развития продовольственной политики
Республики Казахстан 98

CONTENTS

EDITOR-IN-CHIEF'S COLUMN

Meruert Abuseitova
Is an outstanding Kazakh orientalist 6

Erzhan Ibrayev, Maira Dyussebekova
Analysis of Some Aspects
of Religious Policy in Kazakhstan 8

**Gulnaz Kaliaskarova,
Kargach Zhanpeisova, Marina Onuchko**
Issues of Intellectual Migration
in the Republic of Kazakhstan and Abroad:
Methods and Features of Regulation 20

Anastasia Schegortsova, Elena Nechaeva
The Information Society:
Conditions, Challenges and Prospects 35

Bauyrzhan Serikbayev, Erbolat Sergazin
The Role of Election of Rural Akims
in Kazakhstan in Increasing
Competition Between Parties 50

Aidana Kaldybekova, Sinan Ozbek
Post-Truth and Hannah Arendt's
Political Views of Truth
and Lies in Politics 64

Zhanar Sankhayeva, Gulnar Askeeva
Analysis of Current Innovations
and Factors in Shaping Rural Elections:
a Period of Transition 75

Raziya Assylgozhina, Tengesh Kalenova
Problems of Women's Political Leadership
in Kazakhstan 84

Maryam Oskar
Review of the Key Directions
of Food Policy Development
in the Republic of Kazakhstan 98

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

- Ерлан ҚАРИН** – Редакциялық кеңестің төрағасы,
Қазақстан Республикасы Президентінің
көмекшісі, саяси ғылымдарының кандидаты
- Индира РЫСТИНА** – Бас редактор, ҚР Президенті жанындағы
Қазақстан стратегиялық зерттеулер
институты, Әлеуметтік-саяси зерттеулер
бөлімінің басшысы, Ph.D
- Алмас АРЗЫҚҰЛОВ** – редактор, ҚР Президенті жанындағы
Қазақстан стратегиялық зерттеулер
институтының жетекші ғылыми қызметкері,
тарих магистрі
- Уямо ТОМОХИКО** – Хоккайдо университеті жанындағы Славян
зерттеулер орталығының профессоры
(Жапония), Ph.D
- Уильям ФИЕРМАН** – Индиана университетінің профессоры
(АҚШ), Ph.D
- Сон ЮНХУН** – Ханкук университетінің профессоры
(Оңтүстік Корея), Ph.D
- Бүркітбай АЯҒАН** – ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты
директорының орынбасары, тарих
ғылымдарының докторы, профессор
- Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА** – ҚР Президенті жанындағы
Қазақстан стратегиялық зерттеулер
институты директорының орынбасары, Ph.D
- Қазбек ИСАЕВ** – ҚР Президенті жанындағы Қазақстан
стратегиялық зерттеулер институтының ғалым
хатшысы, тарих ғылымдарының кандидаты
- Ғани ҚАРАСАЕВ** – ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының
бөлім басшысы–бас ғылыми қызметкері, тарих
ғылымдарының докторы
- Ботагөз РАҚЫШЕВА** – «Қоғамдық пікір» зерттеу институтының
директоры, әлеуметтану ғылымдарының
кандидаты
- Айгүл САДУАҚАСОВА** – Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты
директорының орынбасары, әлеуметтану
ғылымдарының докторы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Ерлан КАРИН	– председатель Редакционного совета, помощник Президента Республики Казахстан, кандидат политических наук
Индира РЫСТИНА	– шеф-редактор, руководитель Отдела социально-политических исследований Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
Алмас АРЗИКУЛОВ	– редактор, ведущий научный сотрудник Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, магистр истории
Уямо ТОМОХИКО	– профессор Центра славянских исследований Университета Хоккайдо, Ph.D (Япония)
Уильям ФИЕРМАН	– профессор университета Индиана, Ph.D (США)
Сон ЮНХУН	– профессор Ханкукского университета, Ph.D (Южная Корея)
Буркитбай АЯГАН	– заместитель директора института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук, профессор
Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА	– заместитель директора Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
Казбек ИСАЕВ	– ученый секретарь Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, кандидат исторических наук
Гани КАРАСАЕВ	– главный научный сотрудник–начальник отдела Института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук
Ботагоз РАКИШЕВА	– директор исследовательского института «Общественное мнение», кандидат социологических наук
Айгуль САДВОКАСОВА	– заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований, доктор социологических наук

THE EDITORIAL BOARD

- Yerlan KARIN** – Chairman of Editorial Board, Aide to the President of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences
- Indira RYSTINA** – Chief Editor, Head of the Department of Social and Political Studies of Kazakhstan Institute for Strategic Studies under President of Kazakhstan (KazISS), Ph.D
- Almas ARZIKULOV** – Editor, Leading research fellow of KazISS under President of Kazakhstan, Master of History
- Uyamo TOMOHIKO** – Slavic-Eurasian Research Center, University of Hokkaido (Japan), Ph.D, Professor
- William FIERMAN** – Department of Central Eurasian Studies, Indiana University Bloomington (USA), Ph.D Professor
- Song YONGHONG** – University of Hankuk, Ph.D (South Korea), Professor
- Burkitbai AYAGAN** – Deputy Director of Institute of History of State, Ministry of Education and Science of Kazakhstan, Doctor of History, Professor
- Alua ZHOLDYBALINA** – Deputy Director of KazISS under President of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (Ph.D) in «Political science»
- Kazbek ISSAYEV** – Secretary for Research and Academic Affairs of KazISS under President of Kazakhstan, Candidate of Historical Sciences
- Gani KARASAEV** – Chief Researcher - Head of the Department of the Institute of State History of the KN of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences
- Botagoz RAKISHEVA** – Director, “Public Opinion” Research Institute, Candidate of Sociology
- Aigul SADVOKASOVA** – Deputy Director of the Institute of Applied Ethnopolitical Research, Doctor of Sociology

МЕРУЕРТ ӘБУСЕЙІТОВА – ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ШЫҒЫСТАНУДЫҢ ӨЗЕГІ

Қазақстандық шығыстанудың дамуына елеулі үлес қосқан, Егемен Қазақстанның ғылыми әлеуетін шыңдай түскен ғалым, ұзақ жылдар бойы Шығыстану институтын басқарып, ғылыми мектебін қалыптастыра алған ғалым Меруерт Қуатқызы Әбусейітова туралы редактор бағанасын бастағым келеді.

Белгілі ғалым, тарихшы-шығыстанушы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ұлттық ғылым академиясының корреспондент мүшесі, «Парасат» орденінің иегері Әбусейітова Меруерт Қуатқызы биыл 70 жасқа толды.

Өнегелі отбасынан шыққан Меруерт Қуатқызы С.М.Киров атындағы ҚазМУ-дың тарих факультетін 1974 жылы бітіргеннен кейін, Ленинградтағы (қазіргі Санкт-Петербург) Шығыстану институтының аспирантурасы мен докторантурасында шығыс қолжазбаларына негізделген зерттеу жұмыстарын жүргізіп, ғылыми жұмыстарын қорғап шығады. Күрделі ізденіс негізінде Меруерт Қуатқызы ағылшын тілімен қатар парсы және түрік тілдерін меңгеріп алады.

Аспирантураны бітірген соң Қазақстан Ғылым Академиясының Тарих, археология және этнография институтының Шығыстану бөлімінде кіші, аға ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі (1978-1992 жж.) болып қызмет атқарады.

XX ғасырдың екінші жартысында Ғылым академиясында шығыстану саласында тарихшылар, лингвистер, әсіресе түркологтар, археологтар мен этнографтар қызмет етті. Қазақ шығыстануының іргетасын қалаған да солар. Мұндай мамандардың қатарына Ю.А.Зуев, В.П.Юдин сияқты көрнекті тарихшылар жатады. Бұл ғалымдардың, әсіресе ұстазы Вениамин Юдиннің ғылыми

мұрасын дәріптеу бойынша жасалған еңбектің көп бөлігі Меруерт Қуатқызына тиесілі.

Меруерт Қуатқызының шығыстанудағы жетістіктері баршаға да мәлім. Меруерт Қуатқызы Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтын 1998 - 2013 жылдар аралығында басқарды. 2013 жылдан бастап – Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты жанындағы Тарихи материалдарды зерттеу бойынша республикалық ақпараттық орталықтың директоры қызметін атқарып келеді.

М.Қ.Әбусейітованың шығыстану ғылымының дамуына қосқан жеке үлесі орасан. Шетелдік қорларда сақталып келген жаңа, зерделенбеген жазба, мұрағат және визуалды дереккөздерді алғаш рет тапты. Парсы және түркі тілдеріндегі жазбаша дереккөздерді зерттеуге арналған қазақ, орыс, ағылшын, француз, түрік және парсы тілдерінде жарық көрген 300 басылым ғылыми айналымға енгізілген. Оның ішінде 10 монография және 3 оқу құралының авторы, 5 бағдарлама аясында 50 жобаның жетекшісі болды. М.Қ.Абусейітованың тікелей жетекшілігімен ЮНЕСКО, ИЫҰ, IR-CICA, Ислам әлемі ғылым академиясы, Ф.Эберт қоры, USAID және т.б. демеушілігімен 60-тан астам халықаралық және республикалық ғылыми конференциялар өткізіліп, конференция материалдарының жинақтары шығарылды.

Сонымен қатар Меруерт Әбусейітованың ғылыми қызметінің ең маңызды нәтижесі ретінде өзіндік шығыстану ғылыми мектебінің құрылуы болды. Бұл ғылыми мектептің өкілдері – Қазақстанда ғана емес, шетелде де танымал көптеген тарихшы-шығыстанушы ғалымдар.

Қазақстан Республикасы Президенті жаңындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты атынан Меруерт Қуатқызын 70-жылдық мерейтойымен шын жүректен құттықтап, зор денсаулық, шаңырағыңызға аман-саулық пен бақыт, бойыңызға рухани күш-қуат, шығармашылық белсенділік пен табысты еңбек тілейміз!

Ержан Ибраев¹, Майра Дюсембекова²

*¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Саясаттану кафедрасының докторанты,
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: erzhan-83@mail.ru*

*²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Саясаттану кафедрасының доценті,
саяси ғылымдарының кандидаты
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: maira.enu@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНИ САЯСАТТЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІН ТАЛДАУ

Аңдатпа. Бүгінгі таңда Қазақстанда 140 этнос пен 18 конфессиялық топ өкілдері өмір сүруде, сондықтан олардың дамуы мен бейбітшілігі үшін қолайлы жағдай жасалған. Қазақстандағы діндердің өркендеуі діни сенім бостандығы, рухани даму, елдегі азаматтық татулық пен конфессияаралық келісімді сақтау мен нығайтуға бағытталған мемлекеттің жемісті саясатының нәтижесі болып саналады.

Соңғы уақытта дін мен конфессияаралық қатынас аясындағы жағдай айтарлықтай өзгеріске ұшырады. Діни ахуалдың жай-күйі мен жалпы алғанда діндердің динамикасына жасалған талдау өскелең ұрпақ өкілдерінде діндарлықтың артқандығын байқатады. Бұл үрдіс жеке тұлғаның табиғи рухани қажеттілігі тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ, қоғамда қалыптасқан мәдени және рухани дәстүрге нұқсан келтіретін деструктивті діни ағымдардың әрекеттері арқылы да өсуде. Осы орайда, бұл мақалада дін саласындағы мемлекеттік саясаттың кейбір аспектілері бойынша азаматтардың пікірін анықтау мақсатында жүргізілген әлеуметтанулық сұраудың нәтижелерін талдау қамтылған.

Түйін сөздер: зайырлылық, мемлекет, діни бірлестіктер, респонденттер, дін саласындағы мемлекеттік саясат, әлеуметтанулық зерттеу.

Ержан Ибраев, Майра Дюсембекова
**АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ АСПЕКТОВ РЕЛИГИОЗНОЙ
ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация. В настоящее время в Казахстане совместно проживают представители более 140 этнических и 18 конфессиональных групп, между которыми в стране сформированы благоприятные условия для сосуществования и развития. Развитие религий в Казахстане является результатом проводимой государством выверенной политики, направленной на обеспечение свободы вероисповедания, духовного прогресса, сохранения и укрепления гражданского мира и межконфессионального согласия в стране.

За последние два десятилетия ситуация в области религий и межконфессиональных отношений значительно изменилась. Анализ состояния и динамики религиозной ситуации показывает, что религиозность подрастающего поколения возрастает. Причем оно возрастает не только за счет естественной потребности личности в духовном самоопределении, но и за счет деятельности псевдорелигиозных организаций, которые стремятся разрушить сложившиеся в обществе общепринятые культурные и духовные традиции. В этой связи, в данной статье проведен анализ результатов социологического опроса, целью которого является определение мнения граждан по некоторым аспектам государственной политики в религиозной сфере.

Ключевые слова: светскость, государство, религиозные объединения, государственная политика в сфере религий, социологическое исследование.

Erzhan Ibrayev, Maira Dyussebekova
**ANALYSIS OF SOME ASPECTS OF RELIGIOUS POLICY IN
KAZAKHSTAN**

Abstract. Currently, representatives of more than 140 ethnic and 18 religious groups live together in Kazakhstan, among which favorable conditions for coexistence and development have been formed in the country. The development of religions in Kazakhstan is the result of a well-established state policy aimed at ensuring freedom of religion, spiritual progress, preservation and strengthening of civil peace and interfaith harmony in the country.

Over the past two decades, the situation in the field of religions and interfaith relations has changed significantly. The analysis of the state and dynamics of the religious situation shows that the religiosity of the younger generation is increasing. Moreover, it increases not only due to the natural need of the individual for spiritual self-determination, but also due to the activities of pseudo-religious organizations that seek to destroy the generally accepted cultural and spiritual traditions that have developed in society. In this regard, this article analyzes the results of a sociological survey, the purpose of which is to determine the opinion of citizens on some aspects of state policy in the religious sphere.

Keywords: secularism, state, religious associations, state policy in the sphere of religions, sociological research.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы дінаралық және конфессияаралық диалог пен келісімді ілгерілетуде бірегей тәжірибесі бар демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптасты.

Мемлекеттік-конфессиялық өзара қарым-қатынастардың негізінде барлық азаматтардың заң алдындағы теңдігі, тілі мен дініне қарамастан әрбір азаматтың діни нанымдарына құрметпен қарау қағидатын қамтитын зайырлы моделі өзінің өміршеңдігін көрсетті. Зайырлылық – бұл мемлекеттік атеизмнен және бір дінді жалпыға бірдей немесе ресми ретінде мойындаудан бір мезгілде бас тарту арқылы сенім мен ар-ұждан бостандығы мәселелерінде азаматтардың толық теңдігін қамтамасыз етуші мемлекеттің сипаттамасы. Зайырлы мемлекетте ресми, мемлекеттік дін жоқ және ешбір дін міндетті немесе артықшылықты деп танылмайды [1, 176.].

Ал мемлекеттік билік органдары мен діни бірлестіктер арасындағы өзара ықпалдасудың бағыт-бағдарлары әрқайсысының өз қызмет аясында айқындалған. Жалпы қалыптасқан түсінік бойынша, зайырлылық қағидаларының біріне діни бірлестіктердің мемлекеттен бөлектенуі, олардың мемлекеттің істеріне араласпауы, сондай-ақ, мемлекет діни бірлестіктердің ішкі істеріне араласпауы мен олардың діни автономия құқығын мойындауы жатады. Алайда, діни бірлестіктердің мемлекеттен бөлектену қағидаты діни бірлестіктер мен дінге сенушілердің қоғамдық өмірден шеттетілгенін білдірмейді. Мемлекет діндар азаматтарды Қазақстанның толық құқықты азаматтары ретінде, ал діни бірлестіктерді - әлеуметтік

пайдалы қызметтерді: қайырымдылық көрсетушілік, мәдени-ағартушылық, гуманитарлық функцияларды жүзеге асырудың маңызды қатысушылары ретінде есептейді және осындай қызметті атқаруда олармен әріптестік орнатады.

Осы тұрғыда бүгінгі таңдағы мемлекеттің негізгі міндеттері мыналар болып табылады:

- зайырлы және діни сенім арасындағы оң динамиканы сақтау;
- мемлекеттің зайырлы негіздерін нығайтуға бағытталған мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттыру;
- мемлекеттік-конфессиялық және конфессияаралық қатынастарды жетілдіру;
- діндар азаматтардың радикалдануының алдын алу;
- деструктивті ағымдарды ұстанушылар санын азайту;
- жеке тұлғаның өміріне, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіріп, қауіп төндіретін деструктивті идеялардың таралуына жол бермеу.

Бүгінгі таңда ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігіне қарасты Дін істері комитетінің мәліметіне сәйкес елімізде 2020 жылдың маусым айы жағдайы бойынша 3816 діни бірлестік ресми тіркелген [2].

2020 жылы әлем бойынша тараған коронавирус (COVID-19) жұқпалы індеті көптеген мемлекеттердің тұрмыс-тіршілігіндегі күн тәртібінде түбегейлі өзгерістерге әкеліп соқты. Қоғамдық жүйенің барлық салалары дерлік өздерінің қызмет аясын қалыптасқан төтенше жағдайға байланысты бейімдей бастады. Аталған үдерістерден дін саласы да тыс қалған жоқ.

Елде төтенше жағдай жарияланып, карантиндік шаралар енгізілген сәттен бастап барлық діни бірлестіктерінің қызметі тоқтатылды, құлшылық ету және жаппай діни іс-шаралар саласы санитарлық нормалардың талаптарына сәйкес елеулі өзгерістерге ұшырады. Мәселен, Қазақстан мұсылмандары діни бірлестігінің ресми сайтында: «Елде төтенше жағдайдың енгізілуіне, сондай-ақ вирустың таралу қаупінің жоғарылауына байланысты мешіттерде жұма намазы уақытша өткізілмейді» [3].

Сондай-ақ, эпидемиологиялық жағдай мемлекеттік органдардың, оның ішінде дін саласында функцияларды жүзеге асыруға өкілетті органдардың қызметіне де айтарлықтай әсер етті. Мәселен, олар халық арасында дін саласы бойынша жүргізіп жатқан ақпараттық-түсіндіру жұмыстары әлеуметтік желілер арқылы онлайн-форматқа көшірілді. Осы орайда, пандемия жағдайында

дін саласындағы мемлекеттік саясаттың жүзеге асырылуының тиімділігін анықтау мақсатында азаматтардың арасында сауалнама жүргізілді.

Аталмыш зерттеудің **негізгі мақсаты** дін саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары туралы қоғамдық пікірді зерделеу және мемлекеттік органдардың оны іске асыруының тиімділігін бағалауды айқындау болып табылады.

Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін келесідей **міндеттер** қойылды:

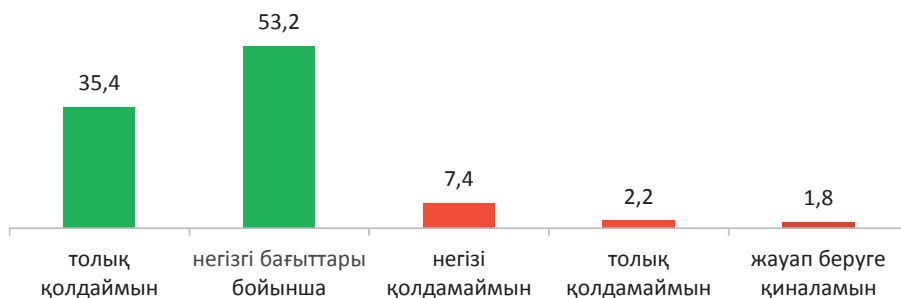
1. *дін саласындағы мемлекеттік саясатты азаматтардың қолдау деңгейін анықтау;*
2. *азаматтардың діни сезімдеріне қысым жасалу фактілерінің орын алу деңгейін айқындау;*
3. *дін саласындағы іске асырылып жатқан мемлекеттік саясат жұмысының тиімділігін бағалау;*
4. *Қазақстанның зайырлы мәртебесіне респонденттердің қатынасын айқындау;*
5. *мемлекеттің дін саласын реттеу механизмдеріне қатысты азаматтардың ұстанымын анықтау;*

Зерттеу әдістемесі

Жұмыстың әдіснамалық негізін дін саласындағы мемлекеттік саясатқа қатысты қоғамдық пікірді әлеуметтанулық сұрау арқылы зерделеу, оның нәтижелерін талдау және гипотеза ұсыну әдістері құрайды.

Зерттеу нәтижелері

Көпконфессиялы қоғамдағы діни ахуалдың тұрақтылығы мемлекеттің осы саладағы іске асырып жатқан саясатының тиімділігіне байланысты екені белгілі. Осы тұрғыда азаматтардың бұл мәселедегі пікірін білу маңызды. Сондықтан респонденттерден діни саясатты іске асырудағы мемлекеттік шараларға тиісті бағасын беру сұралды. Алғашқы сұрақтың нәтижесі көрсеткендей, *«толық қолдаймын»* және *«негізгі бағыттары бойынша қолдаймын»* нұсқаларының жиынтығы 88,6 пайызды құрап отыр. Сауалнамаға қатысушылардың жалпы санының 9,6%-ы мемлекет іске асырып отырған діни саясатты қолдауға қатысты теріс пікір білдірді.

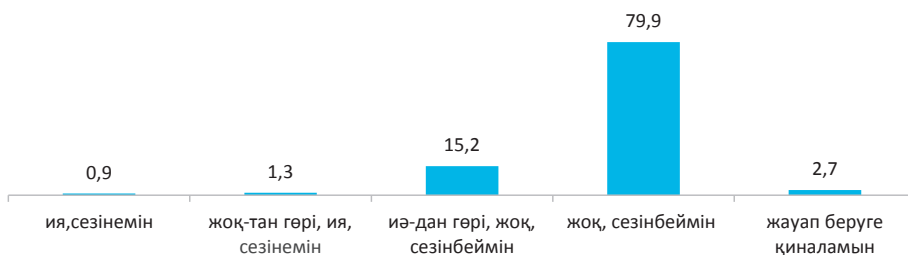

№1-диаграмма. Дін саласындағы мемлекеттік саясатты қолдау

Мемлекеттің дін саласындағы саясаты дұрыс бағытта екендігін осы диаграммадан байқауға болады.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының дін саласындағы заңнамасы азаматтардың діни сенім бостандығы мен елдің діндар азаматтарының құқықтарына қысым жасалуына жол бермеу мәселесінде олардың құқықтарын қамтамасыз етеді және қорғайды.

Осы тұрғыда респонденттерден діни себептер бойынша олардың құқықтарына қысым жасалуы жайында сұралды. Әлеуметтанулық зерттеуге қатысушылардың 79,9%-ы мұндай қысымды сезінбейтіндерін білдірді. Сондай-ақ, респонденттердің 15,2%-ы «иә-дан гөрі, жоқ, сезінбеймін» деген нұсқасын таңдаған. Осылайша, діни себептер бойынша құқықтарына қысым жасау фактілерінің болмауының жалпы көрсеткіші 95,1%-ды құрады. Ал, діни себептер бойынша құқықтарына қысым жасау фактілерінің болуын растайтын жиынтық көрсеткіш 2,2%-ды құрады.

№2-диаграмм. Респонденттердің діни себептер бойынша құқықтарына қысым жасалуды сезіну фактілері

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер бойынша респонденттердің басым көпшілігінің (95,1%) діни себептер бойынша өз құқықтарына

қысым жасалмағандығын білдіруі оң көрсеткіш екендігін атап өткен жөн.

Көпконфессиялық қоғамда дінаралық татулық пен диалогтың, жалпы қоғамдағы тұрақтылықтың қамтамасыз етілуі мемлекеттік органдардың қызметімен тығыз байланысты. Осы орайда сауалнамаға қатысушыларға діни саясаттың түрлі бағыттары бойынша қызметтердің тиімділік дәрежесін анықтау ұсынылды. Осылайша, респонденттердің пікірінше, тиімділіктің ең жоғары көрсеткіштері бар бағыттар - «*діни негіздегі жанжалдар мен терактілердің алдын алу*» - 95,8%, «*діни экстремизм мен терроризм көріністеріне қарсы іс-қимыл*» - 91,1%, «*дәстүрлі конфессиялардың дінбасыларымен өзара әрекеттесу*» - 90,9%, «*ғылыми дінтану*», сондай-ақ, «*елдегі діни ахуалды әлеуметтік зерттеу*» - 90,3% құрайды.

Осы әлеуметтік зерттеуге қатысушылар «*деструктивті сипаттағы жаңа діни ілімдердің таралуының алдын алуды*» - 13,7%, «*дін саласындағы заңнаманы жетілдіруді*» - 8,1%, «*діни ахуалды талдауды және болжауды*» - 7,2% діни саясаттың тиімсіз құралдары деп көрсеткен.

№3-кесте. Дін саласындағы мемлекеттік саясат жұмысының тиімділігін бағалау

Жауап нұсқалары	Тиімді	Негізі тиімдірек	«Ия» дегеннен гөрі тиімді емес	Тиімді емес	Жауап беруге қиналамын
БАҚ арқылы діни ағартушылық жұмыстар	16,30%	62,80%	3,50%	1,30%	16,10%
Әдебиеттерге дінтану сараптамасын жасау	20,60%	62,50%	2,90%	1,10%	12,90%
Деструктивті сипаттағы жаңа діни ілімдердің таралуының алдын алу	15,40%	70,10%	10,40%	3,00%	1,10%
Дәстүрлі конфессиялардың дінбасыларымен өзара әрекеттесу	21,70%	69,20%	0,20%	1,10%	7,80%
Дін саласындағы заңнаманы жетілдіруді	12,40%	73,80%	6,60%	1,50%	5,70%
Елдегі діни ахуалды ғылыми дінтанулық, сондай-ақ әлеуметтанулық зерттеу	19,70%	70,60%	1,30%	1,40%	7,00%
Діни ахуалды талдау және болжау	13,20%	70,40%	5,30%	1,90%	9,20%

Жауап нұсқалары	Тиімді	Негізі тиімдірек	«Ия» дегеннен гөрі тиімді емес	Тиімді емес	Жауап беруге қиналамын
Діни негіздегі жанжалдар мен терактілердің алдын алу	24,60%	71,20%	0,00%	0,00%	4,20%
Діни экстремизм мен терроризм көріністеріне қарсы іс-қимыл	18,30%	72,80%	0,00%	0,00%	8,90%
Конфессияаралық қатынастарды реттеу	16,80%	71,90%	0,00%	0,00%	11,30%

Қазақстандық көпэтникалық және көпконфессиялық қоғам жағдайындағы тұрақтылық факторларының бірі толеранттылық (төзімділік) және дінаралық келісімді қамтамасыз ету болып табылады. Осы бағыттағы мемлекеттік саясатты іске асырудағы мемлекеттік органдардың қызметін бағалау ұсынылды. Алынған нәтижелерге сәйкес, респонденттердің 70,2%-ы осы мәселеде мемлекет жүргізіп отырған саясатты толық қолдайды. Өз кезегінде, сауалнамаға қатысушылардың 20,0% - ы негізгі бағыттар бойынша ішінара қолдау білдірді. Алайда, сұралған респонденттердің 6,3%-ның пікірінше, мемлекет жүзеге асырып отырған толеранттылық (төзімділік) және дінаралық келісім саясаты оларда толық қолдау сезімін тудырмайды. Бұл ретте, респонденттердің 1,9%-ы іске асырылып жатқан толеранттылық саясатын толық қолдамайды. Осы сұраққа респонденттердің 1,6%-ы жауап беруге қиналамын нұсқасын таңдаған.

№4-диаргамма. Респонденттердің мемлекет жүргізіп отырған толеранттылық (төзімділік) және дінаралық келісім саясатын қолдау деңгейі

Зайырлы мемлекеттің негізгі қағидаларының бірі ол – «мемлекеттің кез келген діннен тәуелсіздігі, сол сияқты діннің мемлекеттен тәуелсіздігі» [4, 6 б.]. Алайда, Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатының 2017–2020 жылдарға арналған тұжырымдамасында «.....мемлекет азаматтарының құқықтары мен қоғамдық қауіпсіздіктің қорғалуын қамтамасыз ету мақсатында діни ұйымдардың қызметін реттеуге құқылы» - деп көрсетілген [5].

Осыған орай респонденттерге «мемлекеттің діни бірлестіктердің қызметін реттеуі керек пе?» - деген пікір білдіру ұсынылды. Нәтижесінде, респонденттердің 47,2%-ы «мемлекет жаңа діни ұйымдардың қызметін бақылауы тиіс» - деп есептейді. Өз кезегінде сауалнамаға қатысушылардың 16,9% - ы «мемлекет дәстүрлі діндерге қолдау көрсетуі тиіс» - деп санайды. «мемлекет қандай да бір дінді қолдамауы тиіс» - деген пікірмен бөліскен респонденттердің үлесі 3,3%-ды құрап отыр. Сондай-ақ, сауалнамаға қатысушылардың 7,6%-ы «мемлекет діни ұйымдардың қызметіне қандай да бір түрде әсер етпеуі тиіс» - деген сенімде. Зерттеуге қатысушылардың 3,0%-ы «мемлекет кез келген діни ұйымның елде кедергісіз әрекет ету мүмкіндігін шектемеуі тиіс» - деп санайды. Респонденттердің 18,4%-ы «барлық діни ұйымдардың қызметін ішінара реттеу қажеттілігін» көрсеткен.

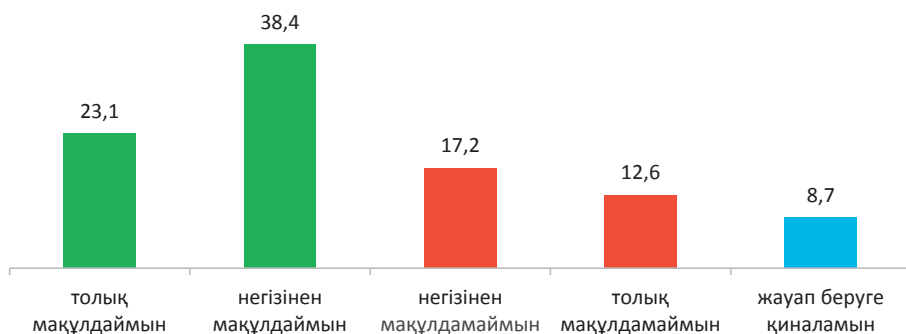

№5-диаграмма. Діни бірлестіктердің қызметін мемлекеттік реттеуді бағалау

Еліміздің Конституциясына сәйкес Қазақстан Республикасы әрбір азаматының ар-ождан бостандығына кепілдік бере отырып, өзін зайырлы мемлекет ретінде орнықтырады. Зайырлы мемлекет,

ең алдымен, дін мен мемлекеттік басқарудың бөлінуімен анықталады.

Осы әлеуметтанулық зерттеу аясында сауалнамаға қатысушылардан еліміздің зайырлы мәртебесіне деген көзқарасын анықтау ұсынылды. Зерттеудің нәтижесінде респонденттердің 61,5%-ы Қазақстан Республикасының зайырлы мемлекет болып табылатынын мақұлдайды. Ал керісінше, Қазақстанды зайырлы мемлекет ретінде «негізінен» және «толық мақұлдамаймын» дейтін респонденттердің жиынтық көрсеткіші 29,8%-ды құрап отыр. Сауалнамаға қатысушылардың қалған 8,7% үлесі осы сұраққа жауапты таңдау туралы шешім қабылдай алмады.

№6-диаграмма. Қазақстан Республикасының зайырлылық мәртебесіне қатынасы

Қорытынды

Қорытындылай келе, зерттеу барысында алынған нәтижелерге сәйкес келесідей гипотезаларды топшылауға болады:

- 1)Елдегі діни ахуал тұрақты деген баға беруге болады.
- 2)Сондай-ақ, азаматтар дін саласындағы жүзеге асырып жатқан мемлекеттік саясатты, еліміздің зайырлы мәртебесін қолдайды.
- 3)Ал осы мәселеде мақұлдамайтын азаматтар дін саласында мемлекет іске асырып жатқан шаралардан мүлдем хабары жоқ немесе нашар хабардар болуы мүмкін.
- 4)Өз кезегінде, діни себептерге байланысты діни сенімі мен ар-ождан құқығына қысым жасалмауының жоғары көрсеткіші азаматтарға қоғамдағы діни жағдайдың қолайлылығын көрсетеді.
- 5)Дегенмен, деструктивті діни идеялардың таралуы мәселесінде азаматтардың арасында алаңдаушылық байқалады. Бұл тұрғыда қазақстандық зерттеуші Ұ.Шубаева өзінің «Қазақстандағы жаңа

діни бірлестіктерге әлеуметтанулық талдау жүргізу» атты ғылыми мақаласында: *«Жалпы Қазақстан жерінде кеңінен жайылған қауіпті секталардың шырмауынан шығудың психологиялық әдістерімен қатар оны алдын алу мақсатымен келесідей екі сатылық шаралар қолдану керек деп есептеймін. Олар: біріншісі, халыққа зиянды діни ағымдар туралы мәліметтерді толыққанды түрде тарату болса, екіншісі, халыққа дінін, ұлттық және рухани құндылықтарын үйрету, діни сауаттылыққа мектеп қабырғасынан бастап тәрбиелеу, секта шырмауына түскен адамдарға көмек көрсетіп, әрі қарай қолдап отыратын психолог мамандардан, социологтар, дінтанушылардан тұратын орталықтар ашып, секталар туралы мағлұматтар жазылған әдебиеттер тарату керек»* [6, 51 б.] – деп санайды.

Осы орайда, азаматтардың елдегі діни ахуалды ғылыми тұрғыда зерттеу тиімді деген пікірлерін ескере отырып, дін саласында жан-жақты ғылыми зерттеулердің аясын кеңейту қажет деп тұжырымдаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сборник материалов по основным вопросам религиозной сферы: в помощь государственным служащим // Под общей редакцией Г.Н. Шойкина. – Астана. Агентство РК по делам религий. 2014. – 193 с.
2. Діни қызмет саласындағы статистикалық деректер: тіркелген діни бірлестіктердің және олардың филиалдарының саны [Электронды ресурсы] // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/din/documents/details/41861?lang=kk> (қаралған күні: 26.08.2021)
3. ДУМК: Фетва касательно чтения пятничной и пятикратной молитвы во время объявления чрезвычайного положения // URL: <https://www.muftyat.kz/ru/news/resmi-kuzhattar/2020-03-17/30602-dumk-fetva-kasatelno-chteniia-piatnichnoi-i-piatikratnoi-molitvy-vo-vremia-obiavleniia-chrezvychainogo-polozheniia> (дата обращения: 27.08.2021)
4. Дін саласындағы өзекті тақырыптарға арналған 20 сұрақ пен жауап. 1 шығарылым: мемлекет және дін / Жауапты редакторлар: Г.Н. Шойкин, А.П. Абуов. – Астана, 2014. – 34б.
5. «Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатының 2017 – 2020 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 1 маусымдағы № 325 қаулысы // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P17000000325> (қаралған күні: 28.08.2021)
6. Ұ.Қ. Шубаева. Қазақстандағы жаңа діни бірлестіктерге әлеуметтанулық талдау жүргізу // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Хабаршысы», «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы, №3(67), 2019.

REFERENCES:

1. Sbornik materialov po osnovnym voprosam religioznoi sfery v pomoshch' gosudarstvennym sluzhashchim [Collection of materials on the main issues of the religious sphere: to help civil servants] // Pod obshei redaktsiei G.N. Shoikina.. – Astana. Agentstvo RK po delam religii. 2014. – 193s.
2. Dini qyzmet salasynndaǵy statistikalyq derekter: tirkelgen dini birlestikterdiń jáne olardyń filialdarynyń sany [Statistical data in the field of religious activity: number of registered religious associations and their branches] // URL:<https://www.gov.kz/memleket/entities/din/documents/details/41861?lang=kk> (date accessed: 26.08.2021)
3. DUMK: Fetva kasatel'no chteniya pyatnichnoi i pyatikratnoi molitvy vo vremya ob'yavleniya chrezvychainogo polozheniya [Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan: Fatwa regarding the recitation of Friday and five-fold prayers during the declaration of a state of emergency]. // URL:<https://www.muftyat.kz/ru/news/resmi-kuzhattar/2020-03-17/30602-dumk-fetva-kasatel'no-chtenii-piatnichnoi-i-piatikratnoi-molitvy-vo-vremia-obiavleniia-chrezvychainogo-polozheniia> (date accessed: 27.08.2021)
4. Din salasyndagy ozekti takyryptarga arналған 20 suraq pen zhauap. 1 shygarylym: memleket zhane din [20 questions and answers on topical issues in the field of religion. Issue 1: state and religion] / Zhauapty redaktorlar: G.N. SHojkin, A.P. Abuov. Astana, 2014. – 34p.
5. «Kazakstan Respublikasynyn din salasyndagy memlekettik sayasatynyn 2017 – 2020 zhyldarga arналған tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti Zharlygynyn zhobasy turaly Kazakstan Respublikasy Ykimetinyn 2017 zhylygy 1 mausymdagı № 325 kaulysy. [«Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 1, 2017 No. 325 on the draft decree of the president of the Republic of Kazakhstan» on approval of the concept of state policy of the Republic of Kazakhstan in the religious sphere for 2017-2020] // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000325> (date accessed: 28.08.2021)
6. U.K. Shubaeva. Kazakstandagy zhana dini birlestikterge aleumettanulyk taldaу zhyrgizu [Conducting sociological analysis of new religious associations in Kazakhstan]. Abai atyndagy Qazaq ulttyq pedagogikalyq universiteti, «Habarshy» gylimi jurnalы, «Aleumettanu jane saіasi gylymdar» seriesy», №3(67), 2019.

Гүлна Қалиаскарова¹, Қарғаш Жанпейісова², Марина Онучко³

*¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
«Саясаттану» кафедрасының докторанты,
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: zhanpeisova73@mail.ru*

*²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университетінің «Саясаттану» кафедрасының
доценті, саяси ғылымдарының кандидаты,
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: gulnaz.ciom@mail.ru*

*³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университетінің «Саясаттану» кафедрасының
профессоры, саяси ғылымдарының кандидаты,
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: onuchko@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДЕГІ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ МИГРАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ: РЕТТЕЛУ ЖОЛДАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Жаһандану жағдайында әлемнің барлық елдері үшін интеллектуалды миграция маңызды процесс болып табылады. Қазақстан Республикасы осы процестің субъектісі ретінде аталған мәселеден тыс қала алмайды. Елдегі қазіргі таңда интеллектуалды жастардың шетелге ағыны күн санап артуда. Мақалада интеллектуалды миграцияны реттеудің шетелдік тәжірибесін талдай отырып, ақыл-ой айналымы оның реттелу жолдары талданып, біздің елден шетелге кеткен білімді мамандарды тартудың жолдары қарастырылады. Сонымен бірге, Қазақстандағы интеллектуалды мигарция процесінің негізгі проблемасын анықтайтын факторлары мен мәселелері, елдің ақыл-ой ағыны ахуалының ұлттық дамуға әсері және білімді жастардың миграциялық көңіл-күйі және оның миграциялық процестерге әсері талданады. Елдегі адами капиталды дамыту аясында интеллектуалды миграцияны тежеуге болатыны туралы қорытынды жасалады. Зерттеудің нәтижесі ретінде мектеп бітірген жас ақыл-ойдың шетелге

кету мәселелері бойынша сауалнама негізінде, ұсынылған гипотеза тексеріліп, талданып, нәтижесінде отандық ақыл-ой орталықтарын құру мен жетілдіру, экономикалық, әлеуметтік, ғылыми, кәсіби тұрғыда қолдаулар қажеттілігі мәселені шешудің кейбір мүмкіндіктері ретінде ұсынылды.

Түйін сөздер: интеллектуалды миграция, адами капитал, жастар, ғылыми-техникалық, жоғары білікті мамандар, статистика, ғалымдар, мемлекет, инновация.

Гульназ Калиаскарова, Каргаш Жанпейсова Марина Онучко
ВОПРОСЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ В
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЗА РУБЕЖОМ: СПОСОБЫ И
ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация. В условиях глобализации интеллектуальная миграция - важный процесс для всех стран мира. В отечественной и зарубежной политической науке интеллектуальная миграция рассматривается с позиций оценки ее последствий как для отдающих, так и принимающих стран. Республика Казахстан как субъект этого процесса не может оставаться в стороне от этого вопроса. В настоящее время поток интеллектуальной молодежи за границу растет. В статье анализируется зарубежный опыт регулирования интеллектуальной миграции, и их способы регулирования циркуляции умов, а также рассматриваются способы привлечения образованных специалистов и талантливых молодежи уехавших из нашей страны. Рассматриваются факторы и проблемы, которые определяют основные проблемы процесса интеллектуальной миграции в Казахстане, влияние на национальное развитие и миграционные настроения образованной молодежи и его влияние на миграционные процессы. В результате проведения анкеты выпускникам обучающихся за рубежом, была проверена и проанализирована предложенная гипотеза, в результате сделан вывод, что необходимо создать и совершенствовать отечественные аналитические центры, и поддержать талантливую молодежь экономическом, социальном, научном и профессиональном плане.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, человеческий капитал, молодежь, наука и технологии, высококвалифицированные специалисты, статистика, ученые, правительство, инновации.

Gulnaz Kaliaskarova, Kargach Zhanpeisova, Marina Onuchko
**ISSUES OF INTELLECTUAL MIGRATION IN THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD: METHODS AND FEATURES
OF REGULATION**

Abstract. In the context of globalization, intellectual migration is an important process for all countries of the world. In domestic and foreign political science, intellectual migration is considered from the standpoint of assessing its consequences for both sending and receiving countries. The Republic of Kazakhstan as a subject of this process cannot remain aloof from this issue. Currently, the flow of intellectual youth abroad is growing. The article analyzes the foreign experience of regulating intellectual migration, and their ways of regulating the circulation of minds, and also examines the ways to attract educated specialists and talented young people who left our country. The factors and problems that determine the main problems of the process of intellectual migration in Kazakhstan, the impact on the national development and migration attitudes of educated youth and its impact on migration processes are considered. As a result of conducting a questionnaire for graduates studying abroad, the proposed hypothesis was tested and analyzed, as a result, it was concluded that it is necessary to create and improve domestic analytical centers, and to support talented youth in economic, social, scientific and professional terms.

Keywords: *intellectual migration, human capital, youth, science and technology, highly qualified specialists, statisticians, scientists, government, innovation.*

Кіріспе

Бүгінгі таңда барлық дамыған елдерде орын алып отырған жағдай ғылыми-техникалық мамандардың тапшылығы және шетелдік ғалымдар, жоғары білікті мамандар мен талантты жастар үшін күрестің артуы мемлекеттің ұлттық және ақыл-ой қауіпсіздігін қамтамасыз ететін шешуші факторлардың бірі интеллектуалды көші-қон болып саналады. Ғылыми мақалада шет елдер иммиграциялық және визалық саясатты экономикалық дамудың қажеттіліктеріне бейімдей отырып, жоғары білікті жұмыс күші нарығын реттеудің түрлі тетіктерін қолданатыны нақты мәліметтер бойынша негізделді. Мемлекет тарапынан бұл процестерге тиісті назар аударылмаған жағдайда неғұрлым білімді және болашағы бар

кадрлардың ауқымды эмиграциясы елдің адами және зияткерлік капиталының кедейленуіне әкелетіні, ол экономикалық өсудің келешегіне кері әсер ететіні белгілі. Бұл әсіресе білімге негізделген инновациялық экономика құру міндеті тұрған Қазақстанға қатысты, ол білім мен ғылымға инвестиция салумен бірге, білікті адами капиталды - еңбек ресурстарын дамытуды қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған жылдардан бергі интеллектуалды ресурстарын жоғалту проблемалары, себебі мен интеллектуалды миграция бағыты оның ұлттық қауіпсіздікке ықпалын талдай отырып, шетелдік интеллектуалды миграция айналымын құқықтық реттеу жолдарын қарастырып, күрделі мәселенің шешілу жолдарын іздеуге тырысу болып табылады. Елдің ақыл-ой ағыны қарқыны саяси ғылым тарапынан зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе ретінде талданып, баға беріледі. Өйткені, қазіргі әлемде интеллектуалды кадрлар капиталы елдің экономикалық, саяси, әлеуметтік, ғылыми байлығының негізін құрайды. Сол себепті, аталған капиталды сақтау, оны сырттан тарту - кез-келген елдің дамуындағы басымдық болып табылады. Зерттеудің тексерілетін гипотезасы - қазіргі жаһандық ақпараттың ағыны күшті дамыған әлемнің субъектісі ретінде Қазақстанның интеллектуалды миграция қатынастарын реттеудің методологиясы ретінде шетелдік интеллектуалды миграцияны реттеу жолдарын зерттеу арқылы белгілі бір практикалық қадамдар жасау мүмкіндігі ұсынылады. Сонымен бірге қазіргі Қазақстанның білім миграциясының динамикасы әлемнің дамыған алдыңғы қатарлы елдерінде білім алып жатқан жастардан алынған сауалнама мен статистикалық мәліметтеріне сүйеніп талданады. Осы ғылыми мақалада Қазақстан Республикасының ақыл-ой ағыны мәселесі эмпирикалық әдістермен талданып, нәтижесінде ғылыми қорытындылар мен ұсыныстар алынады.

Ғылыми зерттеудің әдіснамасы

Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде Ұлттық экономика министрлігі, статистика комитетінің мәліметтері талданып, зерттеу гипотезасын нақты фактілермен дәлелдеу мақсатында шетелде білім алып жатқан Қазақстан Республикасы азаматтарынан сауалнама алынды.

Негізгі бөлім

Интеллектуалды миграция проблемасы зерттеушілер назарын аударуы кездейсоқ емес. Өйткені жаһандану жағдайында кез-

келген мемлекеттің миграция мәселесіне қатысы бар. Егер екінші дүниежүзілік соғыстың алдында көптеген ғылыми жұмыстар халықаралық миграцияға арналса, қазіргі заманда әлемдік күрделі процеске байланысты интеллектуалды миграция факторлары мен тетіктерін зерттеу қажеттілігі өзекті болып отыр. Әсіресе қазақстандық интеллектуалды миграция ағынына қатысты мәселелер ғылыми тұрғыдан көбірек талдауды қажет етеді. Ол үшін ең алдымен жалпы осы саланы зерттеген ғалымдарды атасақ, ақыл ой миграциясы процестерін зерттеудің тұжырымдамалық негіздерін әр уақытта өз еңбектерінде И.Кант, Э.Равенштейн, Р. Парк, Л.Дарский, В.Зелинский, Г.Симмель, Дж.Кларк, Дж.А. Зайончковская, В.И. Переведенцев, В.А. Ионцев, Л.Л. Рыбаковский, Т.Н. Юдина және басқалар қарастырған.

Э.Дюркгейм, К.Маркс, Л.Косинский, М.Протеро, К.Каммейер және Х.Джин, Дж.Треварт, Л.Л. Рыбаковский, В.А. Ионцева, В.И. Добренкова, Т.Н. Юдина, Д.Н. Кулешова өз зерттеулерін миграция процестерінің типологиясын талдауға арнаған.

Еліміздің интеллектуалды миграция айналымы мәселелерін зерттеуге үлес қосқан Э.Ю.Садовская өз кезегінде миграция «Тұрғылықты жерінің өзгеруіне байланысты ішкі және мемлекетаралық реттеуді қажет ететін мемлекеттік шекаралар арқылы халықтың қозғалысы» деген тұжырымды айтады [1, 92].

Еліміздің ақыл-ой миграциясының мәселелерін зерттеуге өз жұмыстарын арнап жүрген отандық зерттеушілер А.Рамазанов, И.Черных және Р.Бурнашев т.б. Қазіргі әлемде мигранттарды тауар ретінде қарастырып, көші-қонды қауіп емес, табиғи процесс дей отырып, дегенмен ақылды жастардың елден кетуіне алаңдаушылық білдіреді [2].

Сондықтан, еліміздің интеллектуалды миграциялық жағдайын жан-жақты зерттеу қажеттілігі болашақтағы елдің адам капиталы қоры мәселелерінің алдын-алу мүмкіндігі.

Интеллектуалды миграцияны реттеудің шетелдік тәжірибесі

Қазіргі әлемнің жаһандану жағдайында экономиканың инновациялық дамуы интеллектуалды ресурстардың әлемдік нарықтағы бәсекелестік артықшылықтарды анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Жаңа ғасырдың адамзат алдындағы ерекшелігі дамыған елдердің барлығында ұлттық ғылыми-техникалық кадрлар тапшылығын күшейтіп, шетелдік ақыл-ой мен таланттар үшін күресте интеллектуалды көші-қон

проблемасын өте өзекті етті. Интеллектуалды миграция айналымына ғалымдар, университет оқытушылары, халықаралық ұйымдардың сарапшылары, ТҰК қызметкерлері және басқа санаттағы жоғары білікті мамандар, сондай-ақ студенттер қатысады.

Тұтастай алғанда, соңғы онжылдықтарда айтарлықтай күшейе түскен халықтың қозғалысында интеллектуалды көші-қон ағындары ерекше динамизммен ерекшеленеді. Дамушы елдерден эмиграцияның қарқыны ерекше әсер қалдырады.

Бүгінгі таңда ғаламдану процесіне байланысты интеллектуалды миграция мәселесі әлемнің кез-келген елдеріне қатысты. Сондықтан, әрбір ел бұл мәселені мелекеттің экономикалық, саяси, әлеуметтік деңгейіне байланысты шешуге және құқықтық негізде реттеуге талпынуда. Студенттер, ғалымдар мен білікті мамандар легі экономикалық дамыған елдерге жылжи бастады, онда шетелдік азаматтардың осы санаттары үшін көші-қон және еңбек заңнамасы жеңілдетіліп, білім беру мигранттары мен білікті мамандарды тарту механизмдері қолданыла бастады.

Егер 1980-1990 жжылдар аралығында Еуропа мемлекеттерінің көші-қон саласындағы саясаты шектеулі болса, 2000 жылдардың басынан Еуропалық Одақтың көптеген елдері демографиялық қиындықтарға және білікті жұмысшыларға деген қажеттіліктің артуына жауап ретінде өз заңнамаларын уақыт талабына сәйкестендіріп, икемдеуге тырысты.

Атап айтатын болсақ, Германияда 2000 жылдың 1 қаңтарында Азаматтық және шетелдіктер туралы Заңдарға түзетулер енгізіліп, ЕО-ға мүше емес елдерден жоғары білікті мигранттардың келуіне жағдай жасалды. Компьютерлік технологиялар саласында жұмыс істейтін жоғары білікті мамандар үшін елде тұруға мүмкіндік алудың оңайлатылған тәртібі жасалса, керісінше, біліктілігі төмен шетелдіктер мен жұмысшылар үшін Германияға кіру ережелері күшейтілді.

2013 жылдың 1 шілдесінен бастап елде ЕО-дан тыс тұратын шетелдік мамандарды жұмысқа орналастыру рәсімі жеңілдетілді. Германияның жоғары оқу орындарының дипломын иемденген азаматтарға квалификациясы туралы құжатын пошта арқылы немесе интернет арқылы жасау құқығы берілді. Германияда жаңа иммиграциялық құқықтық ережелерге байланысты жұмысқа орналасу құқығына жоғары білікті білімі бар адамдар яғни, техниктер, механиктер, медбикелер сияқты мамандар басымдыққа ие [3, 197].

Еуропалық Комиссия 2007 жылы дамушы елдерден жоғары білікті мамандардың келуін қамтамасыз ету үшін көк карта енгізіле бастады. Жоғары білікті мамандарға арналған Еуропалық Одаққа мүше елдерде орташа жалақыдан 1,5 есе жоғары жалақы белгіленді. Осы мақсатта білікті кадрларды тарту мақсатында экономикалық және әкімшілік талаптар ыңғайландырылы. Яғни, иммиграциялық квоталар, балдық жүйеге сәйкес таңдау. Атап айтқанда, Ұлыбританияда шетелдік жоғары білікті мамандарды таңдауда баллдық жүйе шеңберінде талаптар қарастырылған: білімі, жұмыс тәжірибесі, өтініш бергенге дейінгі уақыттағы жалақы кірісі, таңдаған саладағы жетістіктері, маманның өзі және оның отбасы үшін баспана мен тұру ақысын төлеуге жеткілікті қаражат және Ұлыбританияны өз Отаны деп санауға психологиялық дайындығы ескеріледі. Аталған елде шетелден келген интеллектуалды мамандарды жұмысқа орналастыруға бағытталған «Жаңа таланттар» бағдарламасы таланттарды тартудың бірден-бір қадамы ретінде қарастыруға болады.

Зияткерлік капиталды тартушы елдердің (АҚШ, Канада, Австралия, кейбір ЕО елдері) ұстанатын негізгі саясаты ретінде интеллектуалды миграция мәселелеріне мемлекеттік араласпау тұжырымдамасын ұстанады, яғни ресми түрде бұл процестерге кез-келген мемлекеттік араласуға тиым салып, бұл интеллектуалды адам капиталының дамуын қажет ететін салалар мәселесі болып саналады. Аталған елдерде қазіргі кездегі адам бостандықтары интеграциялық әлем деп есептеледі.

Ал, бүгінгі таңда интеллектуалды капиталдың донорлары болып саналатын елдердің жағдайына келетін болсақ, «ақыл-ой ағынынан» айтарлықтай шығындарға ұшыраған елдер Бразилия, Үндістан, Пәкістан, ТМД елдері керісінше, экономикалық, құқықтық, әкімшілік және басқа әдістерді басшылыққа ала отырып, интеллектуалды эмиграция мәселелерін белсенді мемлекеттік реттеу тұжырымдамасын қолдананып, елде интеллектуалды капиталды сақтау тетіктерін іздестіруде.

Мысалы, Португалия, Ұлттық интеллектуалды технологиялық даму жоспарына сәйкес, «ақыл-ой айналымы» саясаты шеңберінде өзінің алдына үш негізгі міндетті қояды:

- жұмыс жағдайларын жақсарту мақсатында елден кеткен жоғары білікті Португалия азаматтарын қайтару;

- шетелдік жоғары білікті техника мен ғылымның жетістіктеріне үлес қоса алатын мамандарды тарту;

■ қазіргі уақытта елдегі жоғары білікті мамандардың, Португалия азаматтарының да, шетелдіктердің де кетуіне жол бермеу [4, 171].

Сонымен қатар, зерттеулер көптеген жағдайларда жоғары білікті иммигранттар қабылдаушы елде олардың біліктілік деңгейіне сәйкес жұмыс таба алмайтындығын және беделі жоқ шарттармен келісуге мәжбүр болатынын көрсетеді. ЕО-дан тыс білікті мамандардың көпшілігі осындай мәселелерге тап болады. Мысалы, Латын Америкасынан, Оңтүстік-Шығыс Еуропадан және Азиядан IT-технологиялар, сәулет және инженерия саласындағы білімі мен біліктілігі жоғары мамандар аталған жағдайларға кездеседі, көбісі жұмыс таба алмайды.

Әлемдік интеллектуалды еңбек нарығында жоғары білікті жұмыс күшін дамушы елдерден дамыған елдерге ғана емес, сонымен қатар басқа елдерге жылжыту тенденциясы да бар. Бұл құбылыс үшінші әлем елдерінің жоғары білікті мамандарды тартудың мақсатты бағдарламаларын субсидиялауды бастағанынан болып табылады, осылайша жұмысшылардың осы санаттарына әлемдік еңбек нарығының сегменттерінде сұранысты жоғарылатады.

Дамыған елдерден және дамушы елдерден жоғары білікті кадрлардың қозғалысы, әдетте, трансұлттық корпорациялардың (ТҰК) қызметі мен нарықтың кеңеюімен байланысты. IT саласында ірі ТҰК-тардағы (Microsoft, Apple және т.б.) мамандар қызметі географиялық және саяси шекараларға бағынбайтын кең мүмкіндіктерге ие бола бастады. Трансұлттық корпорациялардың тікелей қатысуымен IT, есептеу математикасы және кибернетика факультеттері бар әлем университеттері біртұтас әлемдік оқыту желісіне біріктірілді. Ақпараттық технологиялар және онымен байланысты салалардағы мамандар әлемдік еңбек нарығына дайындалады. Қазіргі кезде осы саланың мамандары дамыған елдерде қолданылатын уақытша білікті жұмыс күшінің ең мобильді бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, кейбір ірі компаниялардың біліктілік сертификаттары әлемдегі ең жақсы университеттердің ғылыми дәрежелері мен дипломдарынан кем емес бағаланады. Халықаралық корпорациялар мен шетелдік компаниялардан басқа қазіргі таңда интеллектуалды мигранттарды тартуға халықаралық білім беру мекемелері (университеттер) кірісе бастады. Олар «әлемнің ең жақсы және дарынды ақыл-ойы» үшін күреске белсенді түрде қосылды, білікті кадрлар үшін көші-қонның құқықтық институционалдық арналарын құрып, мемлекеттер өзара бәсекелесіп олардың елге кіруін реттеу мен бақылауды жүзеге асыруда.

Қазіргі уақытта өз елдерінен тыс жерлерде 3,5 миллионнан астам адам білім алуда. Егер 1975 жылы 600 мыңнан астам адам шетелде білім алса, ЭЫДҰ болжамы бойынша 2025 жылға қарай тұрғылықты елінен тыс білім алатын студенттер саны 7,2 млн адамға жетеді [5].

Білім беру ауқымындағы жаһандық өзгерістер жағдайында ХХІ ғасырдың басынан бастап білім беру ұтқырлығына байланысты мемлекеттердің саясаты жұмсара бастады. Шетелдік студенттерді тартудың жаңа тенденциялары қалыптаса бастады.

Біріншіден, білім беру интеллектуалды миграция субъектілері үшін визалық режимді жеңілдету, жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін елдегі азаматтық рәсімдерін жеңілдету, шетелдік студенттердің жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін және оқу бағдарламаларын интернационалдандыруды реттейтін заңнамалық актілерді қабылдауды реттеудің әкімшілік-құқықтық шаралары реттелді. Сонымен бірге шетелдік студенттердің білім алу құнын төмендету, оқуға несие беру, ең талантты студенттерге қаржылық қолдау және т.б. қаржылық тетіктерді де жеңілдетуді қарастырып отыр.

Мысалы, АҚШ-та оқу визалары бойынша елге кіру мүмкіндігі кеңейтілуде, Қытай, Үндістан, Латын Америкасы елдерімен білім алмасу көші-қонына және Америка Құрама Штаттарына кіруге байланысты келісімдер жасалып, жолға қойыла бастады.

Еуропалық Одақ 2004 жылы дамушы елдерден келетін ителлектуалды мигранттардың келуін реттейтін директива қабылдады, ол шетелдік студенттерге виза беруді жеңілдету, олардың ЕО шеңберінде қозғалу мүмкіндігі және оқу кезеңінде жұмыспен қамтылу шарттары қарастырылған білім алу үшін мүмкіндіктер болып табылады.

Соңғы жылдары Ұлыбритания, Дания, Жапония сияқты көптеген елдерде білім беру экспортын қолдау бағдарламалары қабылданды. Атап айтсақ, Жаңа Зеландия үкіметі 2011 жылдың қыркүйегінен бастап, білім беру экспортын 2025 жылға дейін дамыту туралы мәлімдеме жасады. Мәлімдемеге сәйкес, он бес жылдың ішінде Жаңа Зеландия жоғары оқу орнынан кейінгі бағдарламалардағы яғни, магистратура және докторантурада шетелдік студенттер санын 10-нан 20 мың адамға дейін екі есеге арттырып, шетелдегі филиалдардағы шетелдік студенттер санын 3 мыңнан 10 мың адамға дейін ұлғайтуды қарастырып, трансұлттық білім беру экспортынан жылдық кірісті 0,5 миллиард долларға дейін көтеру көзделген. Қазіргі уақытта Қытай ақыл үшін күреске белсенді түрде қатысып отырған мемлекет. Елде шетелдік жетекші

ғалымдарды тартуға арналған көптеген бағдарламалар, сондай-ақ шетелден оралған ғалымдарға арналған бағдарламалар жұмыс істкеуде. Білім министрлігінің статистикасы бойынша, 2017 жылы Қытайдан 600 мыңға жуық студент шетелде негізінен АҚШ-та білім алған. Магистр дәрежесін немесе дамыған елдердің университеттерінде тиісті ғылыми атақ алған қытайлық студенттердің 2017 жылдың аяғында 83% -дан астамы Қытайға оралған [6, 110]. Бұл елдің интеллектуалды мигранттарының елге қайта оралу себептері олардың шетелде өздерін таныта отырып, тәжірибе жинақтаған ғалымдарының елге оралуларының бір тетігі жалақы деңгейінің жоғарылауы және материалдық-техникалық қолдау, сондай-ақ ғылыми қызметкерлерге ірі гранттар түрінде мемлекеттік қолдау көрсету болып табылады.

Шетелдік тәжірибеде білім беру көші-қонын дамытудағы тағы бір ерекшелік осы мақсатта еуропалық ірі университеттерден халықаралық консорциумдар (қауымдастықтар) құру болды. Еуропалық Одақтың Эразмус бағдарламасы 1987 жылдан бастап 30 жыл бойы жұмыс атқарып келеді. ЕО-ға мүше елдер және Исландия, Лихтенштейн, Македония, Норвегия және Түркия университеттері арасында студенттер мен оқытушылар алмасуда. Еуропалық университеттерді біріктіретін ЕО-тың жаңа Erasmus + бағдарламасы 2014-2020 жылдар аралығында жоғары білім беру, кәсіптік оқыту, жастар және спорт саласындағы ынтымақтастықты қолдауға бағытталған. Оның басты мақсаты - білім сапасын арттыру, инновацияларды қолдау, жұмыссыздықты азайту және студенттер мен оқытушылардың ұтқырлығын дамыту.

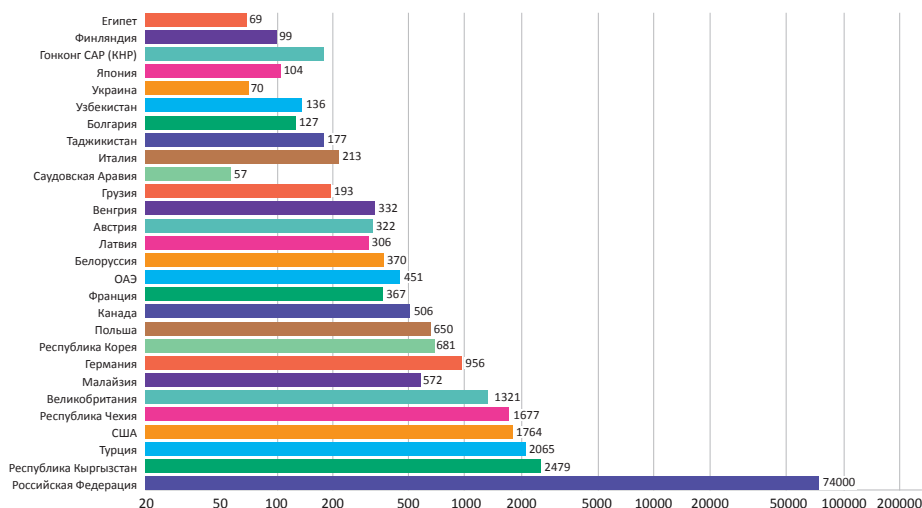
Қазіргі Қазақстанның білім миграциясы процесі жағдайы

Қазақстанның ақыл-ойы көптеген алдыңғы қатарлы дамыған елдерге Гонконг, Сингапур, Қытай, АҚШ, Канада, Ресей, Германия, Израиль елдеріне тарауда. Шетелден мамандарды тартудан қарағанда, өз мамандарымызды пайдалану әлдеқайда тиімді. Қайтарымызсыз интеллектуалды эмиграция салдарымен күресу қиын болып отыр, өйткені ақылға бәсекелестік бүкіл әлемде өсуде, ал Қазақстан әзірге өз білімділеріне, таланттарына ерекше ұсыныс жасамайды және ғылымның дамуына әртүрлі қолдау шаралары тым аз. Яғни, еңбекақы төлеу деңгейі, әлеуметтік пакет және дамыған елдермен салыстырғанда басқа да көптеген параметрлер бойынша мүмкіндіктер жоқ. Адами және интеллектуалды капиталды жоғалтудан болған залалды бағалау, талдауды жолға қою керек. Олай

болмаса, республиканың салалар мен өңірлерде жұмыс күшінің перспективалық қажеттілігін бағалау қиын.

Еліміздің болашағы ғылым мен білімнің дамуына тікелей ықпал ететін бүгінгі жастардың ақыл-ойы. Жоғарыда жалпы интеллектуалды мамандарды жоғалту еліміз үшін қауіпті десек, еліміздің негізін қалайтын, оны нық ұстап тұратын жастарымыздың шетелге оқуға кетіп, қайта оралмау қауіптері бар. Қазіргі өзекті мәселе жастардың еңбек, білім миграциясы үдерісіндегі маңызды мәселелерді қарастырайық.

Қазіргі таңда Қазақстанның 84,681 мың жастары шетелде білім алуда [7].

1-сурет. Қазақстанның шетелде білім алу бағыттары

Елдегі өзекті және қызу талқыланатын тақырыптардың бірі – «ақыл-ой ағыны» мәселесі, яғни Қазақстан жастарының шетел университеттеріне оқуға кетуі. Сауалнама барысында төменде көрсетілген Қазақстан жастарының бүгінгі таңдағы оқып жатқан елдерінің басым көпшілігі қамтылды. Сауалнамаға қатысушы респонденттер он жеті елден, басым көшілігі Гонконг-26,6%, Түркия – 18,3%, Польша – 14,1%, Оңтүстік Корея – 10,8%, Ұлы Британия - 5%, Германия – 4,1%, Словакия – 4,1%, Италия – 3,3%, Ресей Федерациясы – 2,5%, Чехия – 3,3%, Қытай Халық Республикасы – 1,6%, Испания, Араб Әмірліктері, Америка Құрама Штаттары, Нигерия, Финляндия, Бельгия мемлекеттерінде оқитын жастардың жауаптары- 0,8% пайызды құрады. Ең алдымен сұрау

барысында білім алушылардың білім алу гранттарының формасы туралы мәлімет маңызды болды. Өйткені көпшілігін қызықтыратын жағдай шетел университеттерінің білім гранттарын ұсынуы. Сауалнама мәліметтері көрсеткендей респонденттердің 70,8%-ы грантта, ал 29,2% ақылы білім алуда екен. Ақыл-ойды тартуда шетел оқу орындары көптеген тиімді қадамдарды жасауда. Мектеп бітірушілерді әртүрлі тегін гранттармен қызықтыруда. 1996 жылдан бастап Германия неміс тілінде оқитын мектеп оқушыларын, тіл білімі деңгейіне қарап, Германияның кез келген ЖОО-да тегін оқуға үміткерлікке қабылдайды.

Бұл ел сізді алдымен несімен қызықтырды? (Кәсіби тұрғыда) деген сауалға респонденттердің 37,5%-ы шетелдің білім беру деңгейінің жоғарылығын атап өтеді. Демек, қазіргі жастар болашақта тек сапалы білім алу арқылы ғана көздеген мақсатқа жетуге болатынын түсінеді. Сондықтан, бәсекеге қабілетті білім бере алатын шетел университеттерін іздейді. Осы сұраққа респонденттердің 15%-ы университеттің әлемдік деңгейдегі рейтингі шетелдік оқу орнын таңдауына әсер етті десе, 10% респондент шетел оқу орнын грант ұсынғаны үшін таңдағанын айтады. Сонымен бірге 6,6%-ы жастар өздерінің болашақ мамандықтарын меңгергенде ағылшын тілін білуді маңызды санайды. 6,6%-ы таңдаған мамандықтарының отанымызда жоқ екенін, оны тек шетел университеттерінен оқи алатындықтарын білдірді. Сол сияқты 6,6%-ы білім алып жатқан елдің мәдениетіне қызықса, студенттердің 4,1%-н әртүрлі шетел мүмкіндіктеріне талпынады, 3,3%-ы қаржылық формада білім алатын студенттер үшін оқу ақысының қол жетімділігін айтады. 3%-ы халықаралық диплом болашақта жұмыспен қамтылу үшін маңызды деп санайды. Шетелде білім алып жатқан жастардың әлемдік деңгейдегі бәсекеге қабілетті маман болуға талпыныстарын байқаймыз.

Қазақстандық білімді жастарды шетел үлкен мүмкіндіктермен баурағаны рас. Өйткені қабілеті жоғары дарынды жастар өз бойындағы энергиясы мен қабілетін сынайтын бәсекелес алаң іздейді. Сондықтан олар шетелде оқуды өздерінің күштері мен мүмкіндіктерін сынап көретін үлкен алаң ретінде қабылдайды.

Осы зерттеудің тағы бір маңызды сауалының бірі шетелдегі білім алушылардың болашаққа көзқарастары. Сіз болашақта өз еліңізге ораласыз ба? - деген сұраққа респонденттердің 35,8%-ы иә деп жауап берсе, 19,10%-ы келгілері келмейтінін білдірді, ал, 5%-ы әлі де ойланып жүргендерін, шешім қабылдамағандарын айтады.

«Сіз болашақта өз еліңіздің дамуына қандай үлес қосар едіңіз?» – деген сұраққа респонденттердің 83,3%-ы, яғни көпшілігі өз саласының маманы болып келетін болса, өз саласы бойынша міндетті түрде отандарының дамуына үлестерін қосатындарын айтты. Тек 5,8%-ы елге қайтып келмейтіндіктерінен үлкен үлес қосамыз деп айта алмаймыз деген жауап берді. Респонденттердің 10%-ы мемлекеттің білім беру саласын көтеру арқылы елдің жағдайын түбегейлі өзгертуге болатынын, Қазақстанның дамуының көзі білім беру саласын жетілдіру екенін айтып, өз көзқарастарын білдірді. Сонымен респонденттер пікірлерінен анықталғандай интеллектуалды миграция ағынына себеп болып отырған басты мәселелердің бірі жаһандану жағдайында жастардың өзін-өзі іздеуі, неғұрлым жоғары білім беру орындарын таңдауы болып отыр. Қазіргі интеллегенция айналымы өте қарқынды заманда өз ақыл-ойымыздан, талантты балаларымыздан айырылып қалу қаупінде тұрғанымыз рас. Демек, Қазақстан Республикасы білім беру жүйесін бәсекеге қабілетті деңгейге көтеруге ұмтылуы керек.

Қорытынды бөлім

Зерттеудің нәтижесіне сүйене отырып, Қазақстанның интеллектуалды потенциалын дамыту контексінде және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында елдің интеллектуалды миграция процесінің бірнеше факторлары анықталып, нәтиже алынды:

Біріншіден, елдің ақыл-ой ағынын реттеу мақсатында әлемдік деңгейдегі интеллектуалды миграция ағынын реттеудің шетелдік тәжірибесін зерделей отырып, ұлттық дамудың болашағы үшін нақты қадамдар жасаудың қажеттілігі анықталды. Еліміздегі қазіргі таңда орын алып отырған мәселелермен күреспей жас мамандарды жұмыспен қамту мүмкін емес. Білімді маман өз қалауынша, кедергісіз лайықты жалақымен әртүрлі әлеуметтік қамқорлықпен қамтамасыз етілсе, ғылым мен білімнің дамуына мемлекет тарапынан қолдаулар көрсетіліп, мүмкіндіктер жасалса, тіпті дарынды жас мамандарды әртүрлі марапаттар мен гранттармен қызықтыру арқылы ақыл-ой ағынын тежеуге болары сөзсіз.

Екіншіден, шетелде білім алып жатқан отандық жастардың сауалнамаға жауаптары нәтижесі көрсеткендей жастарымыздың басым көпшілігі болашақтарын өз елдерімен байланыстырып, қолынан келгенше Қазақстанның дамуына қолдау көрсететіндіктерін білдірді. Демек, шетелден білім мен тәжірибе жинақтап елінің

дамуына үлес қосуға дайын жастарымызға ғылым алаңын, кәсіби даму мүмкіндік, жаңа мамандықтарды дамыту жағдайы қамтамасыз етілуі қажет.

Үшіншіден, Қазақстанда ақыл-ойдың жоспарлары мен тілектерін жүзеге асыру үшін жағдай жоқ емес, дегенмен, білім жүйесін жетілдіру арқылы отандық ғылымға серпіліс беріп, жас мамандардың өз отанында ғылыммен айналысып, елінің дамуына үлкен үлес қосуыларына жол ашуға болады.

Сондықтан Қазақстан үшін білім саласының жан-жақты дамуы интеллектуалды миграцияның жаһандану жағдайында реттелуін қамтамасыз етуге ынталандыратын шешуші фактор болып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Садовская Е. Ю. Миграция в Казахстане на рубеже XXI века: основные тенденции и перспективы / Е.Ю. Садовская. - Алматы, 2001.
2. Из Казахстана уезжают лучшие. Уезжают и будут уезжать [Электронды ресурс] // URL:https://forbes.kz/process/expertise/iz_kazakhstana_uezjayut_luchshie_uezjayut_i_budut_uezjat / (қаралған күні: 29.01.2021).
3. Кузнецов А.Ю., Вершинина Е.В., Попова Е.В. Проблемы современной миграции в Германии // Миграционные мосты в Евразии: модели эффективного управления миграцией в условиях развития евразийского интеграционного проекта. Материалы IX международного научно-практического Форума. Т. 1 / Под ред. С.В. Рязанцева, М.Н. Храмовой. М., 2017. – С. 199
4. Невидимость семьи в исследованиях миграции квалифицированных кадров и утечки мозгов. 14 (1), 25-44. // DIVERSITIES. 2012. Vol. 14. No. 1. P. 35
5. Цапенко И.П. Международная Студенческая Миграция [Электронды ресурс] // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnaya-studencheskaya-migratsiya> (қаралған күні: 19.01.2021).
6. Скосырев В. Китай остановил утечку мозгов за границу // Независимая газета. 2018. 7–8 сентября.
7. Глобальный поток студентов высшего образования [Электронный ресурс] // URL: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (дата обращения: 22.01.2021).

REFERENCES:

1. Sadovskaya E.Y. Migratsiya v Kazakhstane na rubezhe XXI veka: osnovnye tendentsii i perspektivi [Migration in Kazakhstan at the turn of the XXI century: main trends and prospects] Almaty, 2001.
2. Iz Kazakhstana uezzhayut luchye. Uezzhayut i budut uezhat [The best professionals are leaving Kazakhstan. They are leaving and will be leaving] [electronic resource] // URL:https://forbes.kz/process/expertise/iz_kazakhstana_uezjayut_luchshie_uezjayut_i_budut_uezjat / (Accessed: 29.01.2021).

3. Kuznetsov A.Y., Vershinina E.V., Popova E.V. Problemy sovremennoi migratsyi v Germanii // Migratsionnye mosty v Evrazii: modeli effektivnogo upravleniya migratsyiei v uslovyakh razvitiya evraziiskogo integratsionnogo proekta [Problems of modern migration in Germany // Migration bridges in Eurasia: models of effective migration management in the context of the development of the Eurasian integration project] Data of IX international scientific -practical forum. T. 1 / Pod red. S.V. Riazantseva, M.N. Hramovoi. M., 2017. S. 199
4. Nevidimost semi v issledovaniyah migratsii kvalifitsirovnykh kadrov i utechki mozgov [Invisibility of the family in studies of skilled migration and brain drain] 14 (1), 25-44. // DIVERSITIES. 2012. Vol. 14. No. 1. P. 35
5. Tsapenko I.P. Mezhdunarodnaya studencheskaya migratsiya [International Student Migration]. [electronic resource] // URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnaya-studencheskaya-migratsiya> (Accessed: 19.01.2021).
6. Skosyrev V. Kitai ostonovil utechki Mозgov za granitsu [China has stopped the brain drain abroad] // Independent newspaper. 2018. 7–8 September.
7. Globalnyi potok studentov vysshego obrozavania [Global flow of higher education students]. [electronic resource] // URL: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (Accessed: 22.01.2021).

Анастасия Щегорцова¹, Елена Нечаева²

*¹Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясы,
(Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан)
e-mail: akimat@rambler.ru*

*²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
«Саясаттану» кафедрасының профессоры,
саяси ғылымдарының кандидаты,
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: elenech@yandex.kz*

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ: ШАРТТАРЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа. Мақалада шетелдік ғылыми әдебиеттердегі ақпараттық қоғамды зерттеудің негізгі тәсілдеріне талдау жасалады. Атап айтқанда, зерттеушінің назарында технологиялық, экономикалық, әлеуметтік, кеңістіктік, мәдени және теориялық білім тәсілдері бар. Әр тәсіл оның өзіндік ерекшеліктерін анықтаумен сипатталады. Desk-research әдістерін, сондай-ақ құрылымдық-функционалдық және проблемалық талдауды қолдана отырып, автор зерттелетін бағыт бойынша алғышарттарды, проблематиканы және тәуекелдерді (ақпараттық қоғамда тұратын азаматтардың психологиялық жай-күйінің нашарлауын, мәдени өзін-өзі сәйкестендірудің жоғалуын, теңсіздікті және т.б. қоса алғанда) жинақтайды және ашады. Мақалада ақпараттық қоғамның қалыптасу жолындағы кедергілер де, осы типтегі қоғамға қол жеткізу және дамыту үшін әлеуетті мүмкіндіктер де талқыланады.

Түйін сөздер: төртінші өнеркәсіптік революция, АКТ, ақпараттық технологиялар, әлеуметтік жүктеме, ақпараттық экономика, ақпараттық қоғам.

Анастасия Щегорцов, Елена Нечаева
ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО: УСЛОВИЯ, ПРОБЛЕМЫ
И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация. В статье проводится анализ основных подходов к исследованию информационного общества в зарубежной научной литературе. В частности, в сфере внимания исследователя оказываются такие подходы, как: технологический, экономический, социологический, пространственный, культурный и подход теоретического знания. Каждый из подходов охарактеризован с выявлением его специфических черт. С применением методов desk-research, а также структурно-функционального и проблемного анализа автор обобщает и раскрывает предпосылки по исследуемому направлению, проблематику и риски (включая ухудшение психологического состояния граждан, живущих в информационном обществе, потерю культурной самоидентификации, неравенство и т.д.). В статье также обсуждаются как препятствия на пути становления информационного общества, так и потенциальные возможности для достижения и развития общества данного типа.

Ключевые слова: четвертая промышленная революция, ИКТ, информационные технологии, социальная перегрузка, информационная экономика, информационное общество.

Anastasia Schegortsova, Elena Nechaeva
THE INFORMATION SOCIETY: CONDITIONS, CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The paper analyses the main approaches to the study of information society in foreign scientific literature. In particular, such approaches as technological, economic, sociological, spatial, cultural and theoretical knowledge approaches come into focus. Each approach is characterized by identifying its specific features. Using structural-functional and problem analysis methods, the author summarizes and reveals the assumptions, problems and risks in the studied area (including the deterioration of the psychological state of citizens living in an information society, the loss of cultural self-identity, inequality, etc.). The article also discusses both the obstacles to the formation of the information society and the potential opportunities for the achievement and development of this type of society.

Keywords: fourth industrial revolution, ICT, information technology, social overload, information economy, information society.

Кіріспе

«Ақпараттық қоғам» термині ұзақ уақыт бойы, онда ақпарат басым рөл атқарған индустриядан кейінгі қоғамға қатысты қолданылды. Бұл термин 1960 жылдары пайда болғанына қарамастан, қазіргі уақытта оның нақты анықтамасы немесе анықтайтын сипаттамалары туралы бірыңғай пікір жоқ. Мысалы, әлемдік зерттеу дискурсында «ақпараттық қоғам» деп келесілерді түсінеді:

– «әлеуметтік бақылау және инновациялар мен өзгерістерді басқару мүддесінде білімнің айналасында өздігінен ұйымдастырылатын қоғам» [1, 303 б.];

– «ақпаратқа ие болу (материалдық байлық емес) адамның зияткерлік шығармашылығы өркендейтін оның өзгеруі мен дамуының негізі болып табылатын қоғамның жаңа түрі» [2];

- «...тек менталдық абстракция емес, экономикалық шындық. Ақпаратты баяу тарату / тарату аяқталады және біртіндеп жаңа қызмет түрлері, операциялар және өнімдер пайда болады» [3];

– «ақпарат экономикалық ресурс ретінде пайдаланылатын қоғам, қауымдастық оны қолданады/пайдаланады, ал оның артында қажетті ақпаратты өндіретін өнеркәсіп дамиды» [4];

– «адамзат жаңа өмір салтын ұстануға, өмір сүру деңгейінің жоғарылауына, жақсы жұмыс істеуге және ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды жаһандық қолдану арқылы қоғамда жақсы рөл атқаруға қабілетті қоғам түрі» [5];

Барлық осы анықтамалар объектіні немесе құралды – инновациялық және/немесе ақпараттық технологиялар арқылы таратылатын ақпаратты біріктіреді.

Материалдар мен әдістер

Осы мақалада зерттеу үшін ақпараттық қоғамды зерттеудің тәсілдерін триангуляциялаумен desk-research әдісі, сондай-ақ салдарлар мен болашақты құрылымдық-функционалдық және проблемалық талдау қолданылды.

Талданатын материалды шетелдік авторлардың ғылыми зерттеулері, халықаралық ұйымдар мен ғылыми форумдардың құжаттары мен материалдары құрайды.

Зерттеу нәтижелері

Академиялық ортада ақпараттық қоғамды қарастырудың (немесе қарастыру ракурсының) алты тәсілі бар: технологиялық, экономикалық, әлеуметтік, кеңістіктік, мәдени және теориялық білім.

Технологиялық тәсіл. Соңғы елу жыл кабельдік және спутниктік теледидарлардан, дербес компьютерлерден Интернетке дейінгі ақпарат және коммуникациялар саласындағы инновациялардың кең таралған кезеңі болды. Бұл жетістіктер әлем халқының жеке өмірін, бизнес пен саясатты түбегейлі өзгертті, бұл жаңа әлеуметтік тәртіпті – технологиялық инновацияның үшінші толқыны – ақпараттық революцияны анықтады. Технологияның арқасында сайлаушылардың сайлауға қатысуы, петицияларға қол жинау, әлеуметтік желілер мен БАҚ-тарда өз пікірлерін білдіру көптеген елдердегі саяси процесті демократиялық және тікелей етті. Бизнес-процестер анағұрлым жедел және жаһандық бола бастады: трансұлттық корпорациялар өз өндірістерін арзан күші бар елдерге тасымалдайды, бірақ ірі қалаларда штаб-пәтерлерін, шоурумдар мен аутлеттерін орналастыруды және әлемнің кез-келген нүктесінен өндірісті бақылауды жалғастыруда. Бұл өндірістің арзандауына және тауарлар мен қызметтер нарығының кеңеюіне әкеледі. Әлемдік коронавирустық пандемия жағдайындағы технологиялардың арқасында білім беруді қамтамасыз ету мәселелері ішінара шешілді немесе қашықтықтан білім беру нысанындағы балама жол ұсынылды. Жеке, тұрмыстық салаларда технология туыстармен және достармен, әріптестермен байланыс орнатуға мүмкіндік береді, қашықтықта жаңа коммуникативті байланыстар жасауға көмектеседі және әлемдік күн тәртібіндегі әртүрлі мәселелер бойынша халықты ақпараттандыруды қамтамасыз етеді.

Экономикалық тәсіл. Технологияларда өндіріс факторларының бес «жаңа құрамдастырымның» бірін көрген австриялық ғалым Й. Шумпетер инновацияның экономикаға әсерін алғаш рет сипаттаған. Шумпетер. Бұл құрамдастырымдардың пайда болуы жаңа дәуірмен – Ақпарат ғасырымен байланысты экономиканың көтерілуінің басталғанын куәландырады [6, 864 б.].

А. Тоффлер әлем, оны тоқтату мүмкін емес технологиялық инновацияның үш толқынының әсерінде қалды деп санайды. Бірінші толқын – аграрлық революция, екінші – өнеркәсіптік, үшінші – ақпараттық [7, 784 б.].

Бұл тәсіл ақпараттық қызметтің экономикалық құндылығының пропорционалды өсуін көрсетеді. Ақпараттық кәсіпорындардың үлесіне келетін жалпы ұлттық өнімнің үлесі неғұрлым жоғары болса, «ақпараттық экономика» форматына қол жеткізу ықтималдығы соғұрлым жоғары болады. Егер экономикалық қызметтің көп бөлігін ауыл шаруашылығы немесе өндіріс емес, ақпараттық инфрақұрылым алатын болса, онда ақпараттық қоғам туралы айтуға болады.

Әлеуметтік/кәсіби тәсіл. Бұл тәсіл әлеуметтанушылар үшін ең қолайлы, өйткені ол қоғамның құрылымының өзгеруін сипаттайды. Ақпаратпен байланысты мамандықтар басым болған кезде ақпараттық қоғамның жетістіктері туралы айтуға болады. Басқаша айтқанда, осы тәсілмен клерктер, мұғалімдер, заңгерлер, журналистер және т.б. көміршілер, болат қорытушылар мен құрылысшылардың санынан асып кеткен кезде ғана ақпараттық қоғам болады деп айтуға болады. «Көк жағаларды» «ақ жағалылар» деп аталатын санатқа жататын «ғылымды қажет ететін» мамандықтар алмастырды.

Кеңістіктік тәсіл. Негізгі критерий - ақпараттық желілерді біріктіретін кеңістіктер болады. Электрондық магистральдар ақпарат ағындарына жаңа ырғақтарға әкеледі, бұл кеңістіктік-уақыттық қатынастарды түбегейлі қайта қарауға әкеледі. «Желілік қоғамда» уақыт пен қашықтық шектеулері алынып тасталады, корпорациялар, тіпті жеке адамдар да өз істерін жаһандық масштабта тиімді басқара алады.

Мәдени тәсіл. Ақпараттық қоғамның мәдени тұжырымдамасы ең оңай танылатын, бірақ өлшеуге ең аз көнетін болып табылады. Бұл жағдайда бастапқы нүктесі таңбалар мен белгілер санының бұрын-соңды болмаған өсуі болып табылады: бұқаралық ақпарат құралдары, киім, тіпті дене пішіні – барлығы осы ортаға өз үлестерін қосады. Бүгінгі таңда адамзат тәулік бойы теледидар мен интернеттің әртүрлі ресурстарын пайдаланады, үздіксіз музыкалық қамтамасыз ету, әр бұрыштағы жарнама, барлық жерде қойылған сән мен стильдер үйреншікті жағдайға айналды – «ақпараттық ғасыр» келді деп айтуға болады [8].

Теориялық білім тәсілі. Ақпараттық қоғамның анықтамаларының басым саны сандық өлшемдерге назар аударуды ұсынады, мысалы, ақпарат пен ақпараттық технологияларға бөлінетін ЖІӨ пайызы немесе басқа салалардағы көрсеткіштермен салыстырғанда өсуге бейім ІТ қызметкерлерінің пайызы. Әйтсе де, Ф. Вебстер мұндай қоғамда сандық көрсеткіштердің үстемдігі міндетті емес деп санайды. Мысалы, онда ақпарат бойынша сарапшылардың аз ғана бөлігі шешуші күшке ие ақпараттық қоғамды елестетуге болады: «Уақыт машинасындағы» Герберт Уэллс сияқты қиялшыл жазушылар [9, 418 б.] және «Механикалық пианинодағы» Курт Воннегут [10, 416 б.] зияткерлік элитаның үстемдігін сипаттайды.

Ақпараттық қоғамды анықтаудың алтыншы тәсілі, мұндай қоғамда теориялық білім практикалықтан басым болады деген идеяда жатыр. Табиғат заңдылықтарын, химиялық реакцияларды және ғылыми

әлемнің басқа константаларын білуге назар аудара отырып, Д.Белл алғаш рет осы «теориялық білімнің басымдылығын» ұсынды. Оны, онда теориялық білім жаңа технологияларды дамытудан бастап өз өмірімізді түсінуге дейінгі барлық іс-әрекеттерімізге негізгі болып табылатын «білім қоғамын» анықтайтын Н. Стер кеңейтті. Мұндай тұжырымдама, ол рефлексивтіліктің жоғарылауы қазіргі заманғы істерді жүргізу үшін қажет деп санайтын Э. Гидденстің жұмысымен үйлеседі. Тиісінше, бұл жерде абстрактілі және жалпыланған деп түсінілетін теориялық білімге сүйену едәуір маңызды.

Осылайша, бастапқыда технологиялар экономикаға енеді, бірақ содан кейін әр технологияның әлеуметтік немесе экономикалық жүйеге қандай өзгерістер әкелетінін түсіну процесі жүреді. Мысалы, әлеуметтік желілердің пайда болуы дәстүрлі БАҚ пен соңғы тұтынушылардың мүмкіндіктерін жеделдетіп, кеңейте отырып, ақпаратты тарату процесін айтарлықтай өзгертті. Немесе Қазақстанда электрондық үкіметті енгізу халықтың мемлекеттік көрсетілетін қызметтерге қанағаттану дәрежесіне және билік институттарына сенім деңгейіне әсер етті. Мұнда біз сандық өсу әлеуметтік жүйенің сапалық өзгеруіне айналады деген болжамға иеміз.

Фриц Махлуп алғашқы экономистердің бірі болып ақпараттық қоғамды анықтауға ұқсас көзқарасты дамытты. 1933 жылы ол патенттердің зерттеуге әсерін зерттей бастады. Ақпараттық қоғаммен айналысатын зерттеушілердің арасында Марк Поратты да атап өткен жөн. Ол «Ақпараттық экономика», «ақпараттық саясат» және «ақпараттық қоғам» сияқты терминдердің тұжырымдамалық аппаратын жасады. Порт ақпараттық экономиканың екі түрін бөліп көрсетті: тікелей ақпаратпен айналысатын журналистер мен кітапханашылар сияқты адамдардан тұратын бастапқы және онымен ақпараттық саладан тыс жерде жұмыс істейтін қызметкерлерден тұратын екінші. Мысалы, пациенттер туралы мәліметтерді жинайтын мейірбикелер [11, 85 б.].

Академиялық ортада қазіргі ақпараттық қоғамның әртүрлі тұжырымдамалары қолданылады, олардың кейбіреулері кейінірек қарастырылады.

– «Жаһандық ақпараттық қоғам» тұжырымдамасы бірегейлік, халықаралық коммуникация, халықаралық ұйымдар, «ғаламтор», ұлттық органдардан жоғары тұратын реттеу, көші-қон процестері, мультимәдениеттілік және жаһандық білімді басқару проблемалары секілді ұйымның ұлттықтан жоғары жүйесінің барлық маңызды құрауыштарын қозғайды.

– «Орнықты ақпараттық қоғам» тұжырымдамасы қоршаған орта мен табиғи ресурстардың бұрыннан келе жатқан проблемаларын көтереді, ал әлеуметтік инновациялар мен іс-қимылды жоспарлау тұрақтылыққа қатысты трендтер мен қоғамдық басымдықтарды іске қосады. Нәтижесінде «жасыл ақпараттық қоғам» термині пайда болады.

– «Ақпараттық қоғамның қауіпсіздігі» шатырлы термині адамзат жинаған білімді сақтау және сақтау мәселелері арқылы және біздің өркениетіміз ұшырайтын антропогендік қауіп-қатерлерге дейін технологиялардың биліктің қолында болуы нәтижесінде қоғам «сынғыш» болады деген сұрақтан бастап көптеген проблемалық салаларды қамтиды.

– «Ғарышқа бағытталған ақпараттық қоғам» тұжырымдамасы бізді жалпыадамзаттық қызметтің динамикасы мен бағыты жер шекарасынан тыс жерлерге барған сайын көбірек шығатындығына жөнелтеді. Сонымен қатар, ақпараттық қоғамның тарихы ғарыштық зерттеулермен әртүрлі байланыстарға ие, өйткені оның шығу тегі ақпаратты спутниктік таратумен – ақпараттық қоғамның дүниеге келуіне мүмкіндік беретін маңызды технологиялық шешіммен қиылысады, ал сол уақытта қашықтықтан басқару, деректерді беру және астрономия саласындағы заманауи жоғары технологиялық жетістіктер олар ақпараттық қоғамның ізденушілік сипаты мен динамикасын дәл көрсетеді.

– «Цифрлық Афинаға қарсы электронды оруэлл әлемі» пікірталасы жаңа ақпараттық құралдар билік пен азамат арасындағы қарым-қатынасты қай бағытқа бағыттайтыны туралы сұрақ туғызады. Әлем қадағалау мен бақылаудың «керемет жаңа әлеміне» қарай ма, әлде жаңа цифрлық агор демократиясына қарай жылжиды ма?

– «Интеллектуалды қала» ұғымын қолдану қалалану ақпараттық қоғамның қалыптасуында маңызды рөл атқарғанын еске сала отырып ақпараттық қоғамды елді мекендер деңгейіне ауыстыру туралы сигнал береді.

– «Corpus Digitale» дискурсы жалпыадамзаттық білімді жазуға, сақтауға және қол жеткізуге қатысты мәселелерді көтереді.

– «Креативті ақпараттық қоғам» деген сөз түпнұсқалық білімді өндіру дағдыларын жаппай таратуды белгілеу үшін қолданылады. Ғылыми және іскери әдебиеттерде бұл өнімділік ретінде ұсынылған, ал басқа авторлар бұл жеке адам үшін жұмыспен қамту төңкерісін тудырады деп санайды.

– «Ақпараттан кейінгі қоғам» тұжырымдамасы қазіргі заманғы

субъектілер мен технологиялардан асып түсетін болашақты сипаттау үшін көптеген сценарийлерді қалыптастырады: биотехнологиялық революция, жасанды интеллекттің жаңа буыны, адам мен машинаның функционалды жүйелерге қосылуын елестету [5].

Нәтижелерді талқылау

Ақпараттық қоғамды құру және дамыту үшін жағдайлар

Даниэль Белл дамушы елдерде «табиғат күштеріне қарсы ойын», индустриалды елдерде «адам қолымен жасалған табиғатқа қарсы ойын» бар екенін, ал постиндустриалды елдерде өмір мен жұмыс «адамдар арасындағы ойынға» айналатынын мәлімдеді [5]. Бұл әлеуметтік-экономикалық ауысымның орталығында ақпарат пен білім бар. Ақпараттың шыңы – «теориялық білім» болады – оның принципі «интеллектуалды технологиялар» арқылы дамыған қоғамдарды дамытады: кибернетика, болжау және шешім қабылдау теориясы.

Ақпараттық қоғамға қол жеткізу үш негізгі блокқа бөлуге болатын бірқатар жағдайларды жасауды талап етеді:

- 1) телекоммуникациялық жүйелердің және әлемдік кедергісіз ақпараттық кеңістіктің дамыған инфрақұрылымын құру;
- 2) дәстүрлі өндірістер, тауарлар мен көрсетілетін қызметтер нарығына ұқсас ақпарат пен білім нарығын құру және дамыту;
- 3) халық арасында білім, мәдениет деңгейін арттыру, ақпараттық технологияларды қолдану, жаңа кәсіптерді дамыту және деректерді ақпараттық қорғаудың дамыған жүйесін құру.

Ақпараттық қоғамды дамытудың негізгі факторы өңірлік және елдік контексте адами капиталды дамыту, ақпараттық технологиялар арқылы шығармашылық және зияткерлік әлеуетті қолдану және іске асыру болып табылады. Кәсіпкерлік пен ғылымды дамытудың, яғни жаңа техникалық және технологиялық жетістіктерді әзірлеумен, бейімдеумен және капиталдандырумен айналысатын салалардың маңыздылығын жеке атап өткен жөн.

АКТ саласындағы тұрақты өзгерістер дағдылардың тұрақты дамуын талап етеді, өйткені өндірістерді автоматтандыру, роботтандыру салдарынан кейбір кәсіптер жойылып кетеді және нарық жұмыспен қамтудың жаңа түрлерін қажет етеді. Мемлекеттік органдар мен басқа да кәсіби стейкхолдерлер, Қазақстанның жағдайында – «Атамекен» Кәсіпкерлер Палатасы, білім беру мекемелері, консультанттар және т. б. іске асыратын, үнемі өзгертін білім беру бағдарламасын құру әдіснамалық тұрғыдан дұрыс тәсіл болар еді. Мұндай білім беру

компаниясының мақсаты мен міндеттері компьютерлік құзыреттер, жаңа ақпараттық технологиялар, халықаралық ұсыныстарға сәйкес қашықтықтан оқыту саласында қызметкерлерді даярлау және қайта даярлау курстарын өткізу, мысалы, [12], сондай-ақ оларды қазақстандық шындыққа бейімдеу болар еді.

Ақпараттық қоғамды құрудың және дамытудың мәдени факторының маңыздылығы кем емес және қолайлы жағдайларда қызмет нәтижелерін жақсы таратуға және танымал етуге ықпал етеді. Тарату және енгізу процесіне тартылған мемлекеттік билік субъектілерінің, мысалы, электрондық үкіметтің сауатты құрылған ақпараттық және тиімді жария саясаты азаматтардың интерактивті өзара іс-қимылына (телекооперация) және өмір сүру сапасын жақсартуға әсер етеді.

Ақпараттық технологияларды енгізу және ақпарат алмасу нәтижелерін стандарттау және сертификаттау – жаһандық ақпараттық қоғамды қалыптастырудың шарттарының бірі. Ұлттық және халықаралық стандарттарды түйінdestіру мен енгізу кәсіпкерліктің барлық деңгейлерінде тиімді халықаралық кооперацияға ықпал етеді.

Клаудии Саррокконың [13] пікірінше, ақпараттық қоғамның дамуына жағдай жасау алгоритмі келесідей. Бірінші қадам, әсіресе дамушы елдерде, жаһандық ақпараттық қоғамға қол жеткізу үшін *инфрақұрылымды физикалық түрде құру* болып табылады. Содан кейін технологияларды конвергенциялау (біріктіру), әртүрлі желілер арасындағы өзара байланыс және стандарттау есебінен ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымды пайдалануды оңтайландыру қажет.

Көптеген дамушы елдерде инфрақұрылым мен байланыстың болмауы ақпараттық қоғамды дамыту үшін ең үлкен проблема болып қала береді. Көбінесе инфрақұрылым жергілікті сұранысты қанағаттандырмайды және жаһандық байланыс желілеріне сенімді қол жеткізуге кепілдік бере алмайды [13]. *Технологиялардың оңтайлы үйлесімін* пайдалану ақпараттық қоғамның негізгі элементі болып саналады: электронды оқыту, электронды сауда, электронды үкімет, электронды денсаулық сақтау, қоршаған ортаны қорғау және т. б. мүмкіндіктерді ұсына отырып АКТ секторы үшін жаңа мүмкіншіліктер ашылады.

Келесі қадам – ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейлердегі *сандық алшақтықты жою*. Соңғысына аймақтық және басқа да мемлекеттік емес ұйымдар аясында аз дамыған елдерде АКТ дамуын қолдау және қаржыландыру арқылы қол жеткізуге болады.

Бұдан әрі – *құқықтық инфрақұрылымды құру*: зияткерлік меншікті қорғау, жеке ақпаратты қорғау және оны сақтау туралы заңдар, сондай-ақ ақпараттық қоғамға толыққанды қатысу үшін халықтың базалық дағдыларын қалыптастыру бойынша, сондай-ақ IT-нің ілгері салаларында жоғары білікті қызметкерлерді даярлау бойынша күш-жігер.

Электрондық коммерция, электрондық білім беру, электрондық денсаулық сақтау, электрондық үкімет және т.б. қатысты *қосымшаларды енгізу* – ақпараттық қоғам дамуының соңғы кезеңі [13].

Ақпараттық қоғамның қалыптасу мәселелері

Ақпараттық қоғам мемлекеттің дамуын, жаңа жеңілдетілген өндірістер мен жаңа мүмкіндіктердің құрылғанын куәландырады, бірақ проблемалар мен жағымсыз салдарлардың болуы сөзсіз.

Ақпараттық қоғамның басталуымен туындаған проблемаларды шартты түрде топтарға бөлуге болады, оларды әрі қарай қарастырамыз.

1. *Азаматтардың психологиялық мәселелері*. Мәселелердің бұл санаты адамдарға үлкен ақпараттық жүктемемен, біздің санамызбен өңделуі керек күнделікті мәліметтер көлемімен анықталады.

Әлеуметтік желілер, пошта және мессенджерлердің әсерінен «Әлеуметтік ақпараттың шамадан тыс жүктелуі» жұмыс қабілеттілігіне және психологиялық жай-күйіне әсер етеді. 2012 жылғы McKinsey Global Institute сауалнамасы орташа қызметкер жұмыс уақытының 28%-ын электрондық поштамен байланысты әрекеттерге жұмсайтындығын көрсетті [14].

Иллюзия мен шындықты ажырату қиын виртуалды шындық тұтынушылардың, әсіресе балалардың психикалық жағдайына әсер етеді. Осыған байланысты VR тұтынушыларының мінез-құлқын немесе оның балаларға әсерін, сондай-ақ зорлық-зомбылық мазмұнының қол жетімділігін ескере отырып, кәметке толмаған пайдаланушылардың этикалық мінез-құлық кодексін зерттеу қажет. Бейне ойындардағы зорлық-зомбылыққа байланысты зерттеу бұқаралық ақпарат құралдарындағы зорлық-зомбылықтың әсері қарым-қатынасқа, мінез-құлыққа және тіпті өзін-өзі бағалауға әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді. Мен-тұжырымдамасы әсіресе жасөспірімдерде негізгі мақсаттар мен қабілеттердің негізгі көрсеткіші болып табылады [15].

2. *Мәдени өзін-өзі танудың жоғалуы.* Ақпараттық технологияларды қолдану жаһанданудың әсерін күшейтеді. Осының салдарынан тұтас қоғамдастықтар мен халықтар коммуникация саласындағы трансұлттық компаниялардың өнімдері мен қызметін біріздендіру арқылы өздерінің бірдейлігі мен өзіндік ерекшелігін жоғалтуы мүмкін деген қауіп бар.

3. *Теңсіздік.* Халықаралық еңбек ұйымының «Әлемдік жұмыспен қамту және әлеуметтік мүмкіншіліктер: 2020 беталысы» баяндамасында техникалық прогресс аймақтық еңбек нарықтарын немесе олардың бөліктерін жылдам қарқынмен өзгертетіні атап өтілді. Цифрландыруға байланысты жаңа технологияларды көптеген үкіметтер болашақ экономикалық дамудың негізгі тірегі ретінде қабылдайды. Дегенмен, қолданыстағы сандық алшақтық күшейе түседі деген алаңдаушылық бар, өйткені халықтың кейбір топтары жаңа технологиялар әкелетін экономикалық қайтарымынан пайда көре алады.

Сандық айырмашылықтар әртүрлі өлшемдерде пайда болуы мүмкін – атап айтқанда ауылдық және қалалық аудандар арасында. Кейбір елдерде, әсіресе ауылдық жерлерде ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жеткіліксіз инфрақұрылымы жаңа технологиялардың енгізілуіне жиі кедергі келтіреді. Сонымен қатар, жаңа технологиялар кейбір секторлар мен кәсіптерде бірақ басқаларында емес, жұмыс орындары мен кірістер жасайды. Ауылдық және қалалық жерлерде салалық және кәсіби бөлінудегі айырмашылықтарға байланысты (мысалы, жоғары технологиялық өндіріс пен қызметтер негізінен қалалық жерлерде шоғырланған) жаңа технологияларды енгізу ауылдық және қалалық еңбек нарықтарына сараланған әсер етеді [16, 54 бет].

Болашақта ақпараттық қоғам Төртінші өнеркәсіптік революцияның басталуы үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Дүниежүзілік экономикалық форумның атқарушы төрағасы К. Шваб бұл терминді 2015 жылы енгізді. Төртінші өнеркәсіптік революцияның мәні адам қажеттіліктерін өндіру мен оларға қызмет көрсетуде жасанды зиятты, роботтарды және кибернетикалық жүйелердің басқа да түрлерін енгізу болып табылады. Қазіргі уақытта «Индустрия 4.0» «шамшырақтары» бар, олар қазіргі заманғы өндірістің, мысалы, Қытайдағы неміс фирмасының зауыттары және американдық компанияға тиесілі Ирландиядағы кәсіпорынның жаһандық сипатын көрсетеді. Мұндай «шамшырақтар», сала көшбасшылары, шағын және ірі бизнесте де, дамыған және дамушы елдерде де бар [17].

**1-сурет. Кәсіпорындар – «шамшырақтардың»
ғаламдық желісі.
(Төртінші өнеркәсіптік революция 2019)**

Зерттеуші К. Бондардың пікірінше, Индустрия 4.0 жүзеге асырудағы прогрестің ең үлкен кедергілері болып табылады:

- білікті мамандардың жетіспеушілігі: ақылды зауыттардың жұмыс істеуі көбінесе кәсіпқойлардың осы түріне байланысты;

- технологияның осы түрі ұсынатын киберқауіпсіздікке қойылатын аса жоғары талаптар, өйткені жоғары тиімділікке қарамастан зауыттар да осал болады. Зауыттар жоғары автоматтандырылған және компьютерлік алгоритмдермен басқарылатындықтан, олар көбінесе компьютерлік зымияндықтың немесе ақпараттың бәсекелестік бағытта жайылып кетуінің құрбаны болады;

- коммуникациялық инфрақұрылымның болмауы: бұл технологиялардың көпшілігі Интернет желісінің жоғары өткізу қабілеттілігімен кең жолақты байланысқа қол жеткізуді талап етеді, бұл көптеген өнеркәсіптік аудандарда әлі де мүмкін емес (өйткені салалардың шағын тобы үшін өнеркәсіптік аймақты қосу телекоммуникациялық компаниялар үшін айтарлықтай пайда әкелмейді) [1, 202 б.].

Қорытынды

Осы мақалада қарастырылған ақпараттық қоғаммен байланысты қауіптер мен проблемаларға қарамастан, мұндай қоғамның басты артықшылықтарының бірі, сөзсіз, өмір сүру мен өндіріс сапасын

жеңілдетуге және жақсартуға, мәтінді, дыбысты және бейнені жинақтау нәтижесінде ақпарат берудің мүмкіндіктерін, дәлдігі мен көп өлшемділігін кеңейтуге бағытталған түбегейлі жаңа ақпараттық технологияларды әзірлеу болып табылады. Ақпаратқа және оның алмасуына неғұрлым еркін қол жеткізу демократиялық тәжірибелердің кеңеюін ықтимал қамтамасыз етеді, мемлекеттік органдар мен тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді өндірушілердің халық алдындағы есеп беру міндеттіліктерін күшейтеді.

Жалпы білім қоғамы және атап айтқанда теориялық білім жаһандық мәселелерді, әсіресе экологиялық мәселелерді шешуге, өндіріс тиімділігін арттыруға және тұрақты дамуға көшудің оңтайлы тәсілін табуға мүмкіндік береді.

Коронавирус пандемиясы қашықтықтан оқыту мүмкіндігін аша отырып, бүкіл әлемдегі білім алушылардың білім беру үдерістеріне айтарлықтай әсер етті. Оқу орындарында базалық білім беруді қамтамасыз етумен қатар, цифрлық платформалар арқылы ақпараттық технологиялар оқу үдерісіне үздіксіз сипат беріп, мансаптық өсу мен қайта оқыту мүмкіндіктерін кеңейтті.

Сонымен қатар, ақпараттық қоғам денсаулық сақтау жүйесін консилиумдарға, қашықтықтан емдеуге және денсаулық жағдайы туралы ақпаратты электронды түрде жинауға және сақтауға мүмкіндік береді.

Құжаттарды цифрлау, үдерістердің блокчейні, big-data – мен жұмыс, машиналық оқыту, цифрлық еңбек платформаларын құру, электрондық коммерция және таргеттеу – осының барлығы ақпараттық қоғамның технологиялық мүмкіншіліктері.

Қорытындылай келе, ақпараттық қоғам әлеуметтік тарихтың қазіргі кезеңін сипаттайтынын атап өтеміз. Көптеген дамыған елдер біртіндеп ерекшеліктерге ие болады немесе осы кезеңге өту үшін жағдайлар жасайды және Төртінші өнеркәсіптік революцияға қол жеткізуге күш-жігерлерін шоғырландырады. Ақпараттық қоғам субъектілері бастан кешіретін барлық факторлар мен проблемаларды зерттеу ауысу процесін едәуір жеңілдетуге және онымен байланысты тәуекелдерді жоюға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века // Свободная мысль, 2007. – С. 303.
2. Masuda Y. (1983) The Information Society as Postindustrial Society. -Wash.: World Future Soc., 1983.

3. Нейсбит Д. Мегатренды. – М.: Издательство АСТ, 2003. – 380 с.
4. Moore N. The British national information strategy // *Journal of Information Science*, 1998. – №24(5). – P. 337-344. doi:10.1177/016555159802400506
5. Laszlo Z. Information Society – what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression). – Budapest, 2007. – URL: https://www.researchgate.net/publication/237332035_Information_Society_-_what_is_it_exactly_The_meaning_history_and_conceptual_framework_of_an_expression. (қаралған күні: 29.09.2021).
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм, демократия. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.
8. Webster, F. Information Society. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. – P. 7465-7466. doi:10.1016/b0-08-043076-7/04334-5
9. Уэллс Г. Машина времени. – М.: Эксмо, 2018. – 418 с.
10. Воннегут К. Механическое пианино. Neoclassic. —М.: АСТ, 2019. – 416 с.
11. Duff A. S. Information Society. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. – 2005. – P. 85. doi:10.1016/b978-0-08-097086-8.95017-7
12. Tokyo Declaration Tokyo Declaration “Asia-Pacific Renaissance through ICT In the 21st Century”, APT Asia-Pacific Summit on the Information Society, 31 October – 2 November 2000, Tokyo. - URL: <https://www.apr.int/sites/default/files/Upload-files/ICT/Tokyo-Declaration.pdf>. (қаралған күні: 25.09.2021).
13. Sarrocco C. Elements and principles of the information society. - URL: <http://www.itu.int/osg/spu/wsis-themes/Access/BackgroundPaper/IS%20Principles.pdf>. (қаралған күні: 29.08.2021).
14. Vanderkam L. Stop Checking Your Email, Now // *Fortune* – 2012. - URL: <https://fortune.com/2012/10/08/stop-checking-your-email-now/> (қаралған күні: 19.09.2021).
15. Funk J., Buchman D. Playing Violent Video and Computer Games and Adolescent Self-Concept // *Journal of Communication*. – 1996. – 46 (2). - C. 19–32. doi:10.1111/j.1460-2466.1996.tb01472.x. ISSN 0021-9916.
16. World Employment World Employment and Social Outlook. Trends 2020. – P.54. - URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/-publ/documents/publication/wcms_734455.pdf. (қаралған күні: 03.09.2021).
17. Четвертая промышленная революция. Целевые ориентиры развития промышленных технологий и инноваций//Всемирный экономический форум. - Швейцария, 2019. – С. 6-7. – URL:https://www3.weforum.org/docs/WEF_Четвертая_промышленная%20революция.pdf (қаралған күні: 03.09.2021).

REFERENCES:

1. Bell D., Inozemtsev V. Ehpokha razobshchennosti: Razmyshleniya o mire XXI veka. [The Era of Disunity: Reflections on the world of the XXI century]// *Free thought*. 2007, p.303.
2. Masuda Y. (1983) The Information Society as Postindustrial Society. -Wash.: World Future Soc.1983.
3. Neisbit D. Megatrendy. [megatrends]//Moscow: AST Publishing House. 2003, 380 p.

4. Moore N. The British national information strategy //Journal of Information Science – 1998. – №24(5). – P. 337-344. doi:10.1177/016555159802400506
5. Laszlo Z. Information Society – what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression). – Budapest, 2007. - URL: https://www.researchgate.net/publication/237332035_Information_Society_-_what_is_it_exactly_The_meaning_history_and_conceptual_framework_of_an_expression.
6. Shumpeter I. Teoriya ehkonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm, demokratiya. [Theory of economic development. Capitalism, socialism, democracy]// Moscow: Eksmo. 2007, p. 864.
7. Toffler EH. Tret'ya volna. [The third wave]// M.: AST. 2010, p.784.
8. Webster, F. Information Society. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. – P. 7465-7466. doi:10.1016/b0-08-043076-7/04334-5
9. Uehlls G. Mashina vremeni. [The Time Machine]// Moscow: Eksmo. 2018, p.418.
10. Vonnegut K. Mechanical piano. Neoclassic. [A mechanical piano. Neoclassic.]// Moscow: AST. 2019, p.416.
11. Duff A. S. Information Society. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. – 2005. – P. 85. doi:10.1016/b978-0-08-097086-8.95017-7
12. Tokyo Declaration Tokyo Declaration “Asia-Pacific Renaissance through ICT In the 21st Century”, APT Asia-Pacific Summit on the Information Society, 31 October – 2 November 2000, Tokyo. - URL: <https://www.apr.int/sites/default/files/Upload-files/ICT/Tokyo-Declaration.pdf>.
13. Sarocco C. Elements and principles of the information society. - URL: <http://www.itu.int/osg/spu/wsis-themes/Access/BackgroundPaper/IS%20Principles.pdf>.
14. Vanderkam L. Stop Checking Your Email, Now // Fortune – 2012. - URL: <https://fortune.com/2012/10/08/stop-checking-your-email-now/>.
15. Funk J., Buchman D. Playing Violent Video and Computer Games and Adolescent Self-Concept // Journal of Communication. – 1996. – 46 (2). - C. 19–32. doi:10.1111/j.1460-2466.1996.tb01472.x. ISSN 0021-9916.
16. World Employment World Employment and Social Outlook. Trends 2020. – P.54. - URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_734455.pdf.
17. Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya. Tselevye orientiry razvitiya promyshlennykh tekhnologii i innovatsii. [The Fourth Industrial Revolution. Targets for the development of industrial technologies and innovations]// The World Economic Forum. – Switzerland. 2019, pp. 6-7. // URL:https://www3.weforum.org/docs/WEF_Четвертая_промышленная%20революция.pdf

Бауыржан Серікбаев¹, Ерболат Сергазин²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
«Саясаттану» мамандығының докторанты
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: sayasat.kz86@mail.ru

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
«Саясаттану» кафедрасының доценті, PhD
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: sergazin1958@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ӘКІМДЕРІН САЙЛАУДЫҢ ПАРТИЯЛАР АРАСЫНДАҒЫ БӘСЕКЕНІ АРТТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында Орталық Азияда бірінші рет әкімдер сайлауы өтті. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев мырза 2020 жылы халыққа арнаған жолдауында ауыл әкімдерін сайлаудың маңыздылығын атап өткен болатын. Президент бастамасына сәйкес заң жобасы дайындалып Парламентте қабылданды. Елімізде тіркелген алты саяси партия әкімдер сайлауында белсенділік танытып, Қазақстан бойынша барлық саяси партияның өкілдері ауыл әкімі болып сайланды деуге толық негіз бар. Бұл саяси процесті жандандырып, партиялар арасындағы бәсекені арттыратын маңызды реформа. Әкімдердің сайлануы жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамытатын, ауыл кеңестері арқылы әкім мен халықтың бірлесе жұмыс істеу механизмдерін бір жүйеге келтіретін болады. Бұл Қазақстан үшін өте маңызды әрі қажетті саяси реформалардың бірі. Осы мақалада ауыл әкімдері сайлауына жан-жақты тоқталып, алдағы сайлауларды жетілдіру үшін ұсыныстар енгізу қарастырылды.

Түйін сөздер: *әкім, сайлау, саяси партия, саясат, реформа.*

Бауыржан Серикбаев, Ерболат Сергазин **РОЛЬ ВЫБОРОВ СЕЛЬСКИХ АКИМОВ В КАЗАХСТАНЕ В** **УСИЛЕНИИ КОНКУРЕНЦИИ МЕЖДУ ПАРТИЯМИ**

Аннотация. Впервые в Центральной Азии в Республике Казахстан прошли выборы сельских акимов. В своем Послании к народу в 2020 году Президент Касым-Жомарт Токаев подчеркнул важность избрания сельских акимов. По инициативе Президента закон был подготовлен и принят Парламентом. Есть все основания полагать, что шесть зарегистрированных в стране политических партий активно участвовали в выборах акимов, а представители всех политических партий Казахстана были избраны акимами сел. Это важная реформа, которая будет стимулировать политический процесс и усилит конкуренцию между партиями. Выборы акимов будут способствовать развитию института местного самоуправления, унификации механизмов взаимодействия акима и населения через сельские советы. Это одна из самых важных и необходимых политических реформ для Казахстана.

В данной статье основное внимание уделяется выборам сельских акимов и рассмотрены рекомендации для совершенствования дальнейших выборов.

Ключевые слова: аким, выборы, политическая партия, политика, реформа.

Bauyrzhan Serikbayev, Erbolat Sergazin **THE ROLE OF ELECTION OF RURAL AKIMS IN KAZAKHSTAN** **IN INCREASING COMPETITION BETWEEN PARTIES**

Abstract. For the first time in Central Asia, first-ever election of akims of rural districts are being held in the Republic of Kazakhstan. In his message to the people in 2020, President Kassym-Zhomart Tokayev noted the importance of electing rural akims. On the initiative of the president, the law was prepared and adopted by the parliament. Six political parties registered in the country actively participated in the elections of akims, and representatives of all political parties in Kazakhstan were elected akims of villages. This is an important reform that will stimulate the political process and increase competition between parties. The elections of akims will contribute to the development of the institution of local self-government, unification of the mechanisms of interaction between the akim and the population through village councils. This is one of the most important and necessary political reforms for Kazakhstan.

This article focuses on the elections of rural akims and provides recommendations on their achievements and directions for improvement.

Key words: *akim, elections, political party, politics, reform.*

Кіріспе

Саяси партиялар демократиялық процестін ажырамас бөлігі. Партиялар бүгінгі таңда Парламент, президент сайлауына қатысып, халық атынан мемлекеттік басқару тетіктеріне келетін, тікелей саяси партиялардың қатысуымен демократиялық процестер іске асатын маңызды саяси институт.

Қазақстанда соңғы екі жылда пандемия шарттарына қарамастан праймериз, Парламент сайлауы, ауыл әкімдерін сайлау сынды үлкен саяси процестер іске асуда. Әлемде болып жатқан ғаламдық трендтер мен өзгерістер Қазақстандағы саяси реформалардың іске асуына, партиялардың жұмысы мен халықпен байланыс орнату тәсілдерінің заман шарттарына сай жетілдірілуіне ықпал етуде.

2020 жылы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына жолдауында президент Қасым-Жомарт Тоқаев мырза ауыл әкімдерінің сайлауын өткізу туралы бастама көтерді. Президент «Мысалы, қоғамдық пікір сауалнамалары ауыл әкімдерінің сайлау арқылы қызметке келуіне қатысты сұраныстың артқанын көрсетіп отыр. Бұл маңызды қадамды жан-жақты ойластырып, дәйекті түрде жүзеге асырған жөн. Мұндай жүйенің қалай жұмыс істейтінін нақты білуіміз керек. Алайда бұл мәселенің шешімін кейінге қалдыруға болмайды» деп елімізде ауыл әкімдерін сайлаудың маңыздылығын атап көрсетті [1].

Зерттеу жұмысының әдіс-тәсілдері

Мақалада сандық және сапалық, салыстырмалы зерттеу әдіс-тәсілдері қолданылды. Әкімдер сайлауы жайлы Орталық сайлау комиссиясының, саяси партиялардың қорытынды мәліметтері қолданылды.

Жеке авторлық зерттеу элементі ретінде әкімдер сайлауының барысымен тікелей танысу үшін жергілікті жердегі ауылдарға бару, халықпен тілдесу, кандидаттардың үгіт-насихат жұмыстарын бақылау, сайлауалды бағдарламаларын сараптау, сайлаушылармен кездескенде көтерілген тақырыптар мен сұрақтарды талдау, кандидаттардың халық даусын алу үшін қолданған саяси технологиялары сарапқа салынды. Әкімдер сайлауы мұндай

кең масштабта Қазақстан мен Орта Азияда бірінші рет өтіп отырғандықтан негізінен Қазақстанда өткен әкімдер сайлауының қорытындысына, сайлау процесінің барысына сараптама жасалды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Бүгінгі заманға сай саяси партиялар XIX ғасырда Европа елдерінде батыстық үлгідегі демократия мен буржуазиялық қарым-қатынастардың орнауымен пайда бола бастады. Латын тілінен алғанда партия дегеніміз (partis - топ, қауымдастықтың бір бөлшегі) деген мағынаны білдіреді. Ерте заманда мемлекеттік басқару құрылымында белгілі бір лидерді қолдау мен әлеуметтік, мемлекеттік мәселелерді көтеру мақсатында саяси ұйымдар мен топтар жұмыс істеген. Алайда ол ұйымдар уақытша құрылып, саяси элита арасындағы белгілі бір мәселелер шешілгеннен кейін тарқап отыратын уақытша функцияны атқарып келді.

Саясаттану ғылымында М.Вебердің саяси партиялардың қалыптасу этапын үш кезеңге бөліп қарастыратын тұжырымы қабылданған. М.Вебердің пікірінше партиялардың қалыптасу кезеңдері:

1. Ақсүйек үйірмелер
2. Саяси клубтар
3. Бұқаралық партиялар

Дегенмен саяси партиялар құрылуы үшін аталған үш кезеңнен толық өтуі міндетті емес. Мысалы, А.Боднар алғашқы екі кезеңді саяси партиялардың қалыптасу кезеңіне жатқызуды ұсынады. Саяси партиялардың үш кезеңнен тұратын классикалық қалыптасу жолынан Англияның либералды (виги) және консервативті (тори) саяси партиялары ғана өтті [2].

Қазіргі үлгіге ұқсас саяси партиялардың құрылуы Европада XIX ғасырдың екінші жартысында іске асты. Дәл осы кезеңде саяси партиялар саяси клубтар деңгейінен өсіп халықты үгіттеу, саяси сауаттандыру, пропаганда, тәрбиелеу және мәдени іс-шаралармен айналыса бастады. 1861 жылы Англияда бірінші либералды саяси партия құрылды. АҚШ-та саяси партиялар 1830 жылдары президент Эндрю Джексонның кезінде құрыла бастаса, Франция мен Еуропаның өзге елдерінде парламенттік топтар мен саяси клубтардың бұқаралық партияларға айнала бастауы 1848 жылғы революциямен тікелей байланысты. 1863 жылы Ф.Лассальдің бастамасымен қарапайым жұмысшыларды біріктірген - неміс жұмысшыларының жалпы одағы құрылды.

XIX ғасырдың соңына қарай Батыс Еуропаның көптеген елдерінде социал-демократиялық саяси партиялар құрыла бастады. Бұл процеске парламентаризм институтының күшеюі, жұмысшылар одағының құрылуы, плюрализм мен азаматтық қоғамның дамуы септігін тигізді.

Саясаттану ғылымында саяси партияларға көптеген анықтамалар беріледі. Бірақ қазіргі заманғы саяси партиялардың ең жалпы көріністегі, саяси ғылымдарда айтарлықтай кең тараған анықтамасы мынау болып табылады: «Саяси партия – бұл қоғам бөлігінің мүдделерін білдіретін және олардың артикуляциялануы мен жүзеге асырылуын өздерінің міндеті санайтын, мемлекет жүйесінде әрекет ететін ұйым. Партия осы мүдде негізінде саяси билікті жеңіп алу және жүзеге асыру үшін күрес жолына түседі» [3].

Саяси партияның қазіргі партологияларын Дж. Лапаломбара және М. Вейнер қалыптастырып, төрт негізгі белгілерін «Саяси партиялар және саяси даму» жұмысында көрсеткен:

- уақыт бойынша ұйымның үздіксіздігі, ұйымның беріктігі;
- ұлттық деңгейде басшылықпен тұрақты қарым-қатынас жасайтын жергілікті ұйымдардың тармақталған желісінің болуы;
- билікті жеңіп алуға және жүзеге асыруға ұмтылу;
- жақтастар мен ізбасарларға қамқорлық жасау, бүкілхалықтық қолдауға ұмтылу.

Негізгі бөлім

Қазіргі таңда әлемде пандемия шарттарына қарамастан көптеген елдерде президент, Парламент және жергілікті сайлаулар уақытылы өтуде. Мысалы, 2021 жылы қыркүйекте өткен Ресейдегі Мемлекеттік дума сайлауы, 2020 жылы АҚШ-та өткен президент сайлауы, 2021 жылы қазан айында Грузияда өткен жергілікті сайлаулар пандемия шарттарында саяси науқанның өте тартысты өткенінің айқын көрінісі. Бұл өз кезегінде партиялар арасындағы бәсекенің артуына ықпал етеді. Саяси партиялар да пандемия шарттарында жұмыс істеуге бейімделіп, электораттың даусын алу үшін жаңа саяси технологияларды қолдануда.

Қазақстанда да пандемия шарттарына қарамастан Орта Азияда бірінші болып ауыл әкімдерін сайлау реформасы іске асты. Бұл елді демократияландыру мен саяси партиялар арасындағы бәсекені арттыратын прагматикалық бағыт. Ауыл әкімдері сайлауының алғашқы жылында елімізде тіркелген барлық саяси партиялардың кандидаттары әкім болып сайланды.

Қазақстан үшін ауыл әкімдерін сайлау алдағы жылдары саяси мәдениет пен өркениетті демократиялық құндылықтарды қалыптастыратын болады. Ауыл әкімдерін сайлаудың Қазақстан үшін әкелер тиімді тұстары:

Біріншіден, ауыл әкімдерін сайлаудың алғашқы жылында елімізде тіркелген барлық саяси партиялардың өкілдері әкім болып сайланды. Бұл процесс алдағы жылдары халықтың санасында қай партияның өкілі қандай нақты істер атқарды деген қоғамдық салыстырмалы анализді қалыптастырады. Саяси партиялардың жергілікті халық алдындағы беделі сол партиядан сайланған әкімдердің нақты практикалық істері арқылы бағаланатын болады.

Екіншіден, саяси партиялардың өз әкімдерінің тиімді жұмыс атқаруына деген мүдделілігі артады. Партиялар арасындағы бәсекелі формат күшейеді. Елімізде қазіргі таңда ресми тіркелген алты саяси партия бар. Олар:

№1-кесте. Қазақстан Республикасында ресми тіркелген саяси партиялар тізімі.

№	Партиялардың атауы	Құрылған уақыты	Партия мүшелерінің саны
1	«Nur Otan» партиясы	1999	850 000
2	«Ауыл» халықтық-демократиялық патриоттық партиясы	2000	298 564
3	Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы	2002	255 800
4	«Адал» саяси партиясы	2013	111 875
5	Қазақстан Халық партиясы	2004	105 000
6	Жалпыұлттық социал-демократиялық партия	2006	16000

** Ескертпе. Автор жасаған. (Ақпарат саяси партиялардың ресми сайттарынан алынды)*

Үшіншіден, бүгінгі таңда ауыл әкімдерін сайлауда кейбір жағдайда жершілдік пен рушылдық факторлары көрініс беруде. Бірақ Қазақстан қоғамы бұл жолдан өтуі тиіс. Алдағы сайлауларда ауыл халқы әкімдердің жұмысына баға бере отырып, өзімен көрші отырған ауылдарда атқарылған істерді салыстыра келе жұмыс істейтін әкімдерді, нақты еңбегі сіңген партия өкілдерін таңдайтын болады. Бұл процесс саяси мәдениет пен өркениетті демократияға жету үшін біз жүріп өтуіміз тиіс жолдың бастамасы ғана.

Төртіншіден, ауыл әкімдерін жоғарыдан тағайындау мемлекеттік басқарудың тиімділігін төмендететін фактор. Әкімдерді тағайындау кезінде ауылдағы кіші мәселелердің өзінде жергілікті халық тікелей орталықты кінәлайтын. Ауыл әкімін халықтың өзі сайлауы, **«Ауыл кеңесі»** арқылы әкімнің жұмысына тұрғындардың араласуы Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамытатын болады. Ауыл тұрғындарының жауапкершілігін де арттырады.

Жергілікті өзін-өзі басқару тақырыбын зерттеуші саясаттанушы маман Е.Сергазиннің пікірінше өкінішке орай бүгінгі таңда Қазақстан қоғамында өмір сүруге жайлы ортаны қалыптастырумен, жемқорлықпен күреспен, азаматтардың мәдениетін көтерумен тек қана мемлекет айналысуы қажет деген көзқарас басым. Бірақ қазіргі заманда бұл мәселелерді жергілікті басқару органдары тұрғылықты халықты тарту арқылы да шешуі керек. Ел азаматтарының өзі де қордаланған мәселелерді шеуге ат салысып, жергілікті жердегі басқару органдарының жұмысын бақылауға алуы тиіс.

Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасында жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық негізі Конституция (89-бап), «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы Қазақстан Республикасының заңы (көптеген өзгерістерімен және толықтыруларымен) және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 28 қарашадағы №438 Жарлығы болып табылады.

Бұл құжаттарда жергілікті өзін-өзі басқарудың Еуропалық хартиясындағы муниципалды демократияның жалпыға бірдей танылған құндылықтары бекітілген, сондай-ақ ТМД Парламентаралық Ассамблеясы дайындаған Модельдік заңның ережелері ескеріліп, жергілікті өзін-өзі басқаруды «Конституция мен мемлекет заңдарына сәйкес жергілікті маңызы бар мәселелерді шешу бойынша муниципалдық құрылымдар халқының дербес және өз жауапкершілігімен жүзеге асырылатын халық билігін іске асыру нысаны» деп түсіндіреді.

Қазақстан Конституциясының «Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару» атты VIII бөлімі жергілікті өзін-өзі басқаруды реттеуге арналған. Конституцияның 89-бабының 1-бөлігі «Қазақстан Республикасында жергілікті маңызы бар мәселелерді тұрғын халықтың өзі шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару танылады» деп белгілейді.

Осы баптың екінші бөлігінде: «Жергілікті өзін-өзі басқаруды тұрғын халық тікелей жүзеге асырады, сондай-ақ ол мәслихаттар және халық топтары жинақы тұратын аумақтарды қамтитын жергілікті қоғамдастықтардағы басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырылады» делінген. Конституция сонымен қатар жергілікті өзін-өзі басқару органдарына мемлекеттік функцияларды беру құқығын реттейді [4].

Ең бастысы елімізде ауыл әкімдерін сайлаудың заңдық негізі толық бекітілген. «Қазақстан Республикасының сайлау туралы» заңында жергілікті аудандық маңызы бар қалалар, кенттер, ауылдық округтер әкімдерін сайлау жергілікті атқарушы органдардың бюджеті есебінен қаржыландырылады деп белгіленген. Атап айтқанда заңның 33 бабында «Аудандық маңызы бар қалалар, ауылдар, кенттер, ауылдық округтер әкімдерін сайлау жергілікті атқарушы органдардың осы мақсаттар үшін ашылатын шоттары арқылы жергілікті бюджет қаражатынан қаржыландырылады. Осы мақсаттарға арналған бюджет қаражатына билік етуді аумақтық сайлау комиссиялары жүзеге асырады. Қаржыландыру тәртібі Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасында белгіленеді» деп реттелген [5].

Бесіншіден, әкім сайлауы кезінде кандидаттар халықтың даусын алу үшін саяси бәсекеге түсіп, үй-үйді аралап, халық алдында дебатқа шығып, саяси технологияның қыр-сырын меңгерді. Бұл процесс елімізде саяси бәсеке мен демократиялық процестерді дамытатын оң факторлардың бірі.

Ауыл әкімдерін сайлау практикасы көрсеткендей Қазақстан қоғамында әкімдерді сайлауға деген халықтың көзқарасы оң. Қоғам мен ауыл тұрғындарының басым бөлігі әкімдерді сайлау реформасын қолдайды. Мұның басты себептерінің бірі еліміздегі саяси реформаға деген сұраныстың артуы. Жергілікті жерлерді аралап, халықпен кездесу барысындағы зерттеу нәтижесі көрсеткендей «Тағайындалған әкім халыққа бағынышты емес» деген қоғамдық ойдың басымдығы Қазақстанның барлық өңірінде байқалады.

Ауыл әкімдері сайлауының тағы бір ерекшелігі **«Ауыл кеңесі»** арқылы әкімнің жұмысына бақылау орнатуға болатын мүмкіндіктердің заңнамалық тұрғыда бекітілуі. Ауыл әкімі қызметіне сай болмаса «Ауыл кеңесі» арқылы жергілікті маслихатқа әкімді қызметінен алу туралы мәселені көтере алу функциясының енгізілуі реформаның тиімді іске асуы үшін қажетті факторлардың бірі.

Қазақстанда ауыл халқының сайланатын әкім кандидатурасына қатысты төмендегідей принципті көзқараспен қарайтын мәселелер бар:

- Сайланатын әкімнің сол ауылдың өзінде тұрақты тұратын азамат болуы.
- Бұрынғы қызметте атқарған жұмыстары мен елге сіңірген еңбегі.
- Кандидаттың ауыл-аймақтағы қоғамдық беделі.

№2-кесте. Қазақстанда өткен ауыл әкімдері сайлауының негізгі көрсеткіштері [6].

Дауыс берушілер саны	1 миллион 200 мың
Республика бойынша сайлау учаскелері саны	1847
Сайлауға түскен кандидаттар саны	2297
Саяси партиялардан түскен кандидаттар саны	878 (38,2%)
Өзін-өзі ұсынушы кандидаттар саны	1 419 (61,8%)
Кандидаттар ішіндегі ер азаматтар	1839
Кандидаттар ішіндегі әйел азаматтар	458

Қазақстанның барлық аймақтарында әкімнің жастар арасынан сайлануы халық тарапынан дұрыс бағаланады. «Жастар жаңашылдық әкеледі» деген қоғамдық сенім басым. Мұның астарында қоғамдағы өзгеріске, жаңашылдыққа деген ұмтылыс жатыр.

№3-кесте. Орталық сайлау комиссиясының мәліметтеріне сәйкес Қазақстандағы алғашқы ауыл әкімдері сайлауының қорытындысы [7]

Партиялар атауы	Ақмола облысы	Ақтөбе облысы	Алматы облысы	Атырау облысы	Шығыс Қазақстан облысы	Жамбыл облысы	Батыс Қазақстан облысы	Қарағанды облысы
Сайлау өткен округтер саны	95	35	71	18	77	38	31	75
Сайлауға қатысқан жалпы кандидаттар саны	290	105	235	52	232	111	81	257
«Nur Otan» партиясынан сайланған әкімдер саны	74	28	57	15	60	31	22	56
«Ауыл» халықтық-демократиялық патриоттық партиясынан сайланған әкімдер саны	1	2	3	0	11	1	1	3

Партиялар атауы	Ақмола облысы	Ақтөбе облысы	Алматы облысы	Атырау облысы	Шығыс Қазақстан облысы	Жамбыл облысы	Батыс Қазақстан облысы	Қарағанды облысы
Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясынан сайланған әкімдер саны	2	1	0	0	1	1	0	1
«Адал» саяси партиясынан сайланған әкімдер саны	1	1	0	1	2	1	0	1
Қазақстан Халық партиясынан сайланған әкімдер саны	3	1	0	0	1	1	0	0
Жалпыұлттық социал-демократиялық партиясынан сайланған әкімдер саны	0	0	0	0	0	0	1	0
Өзін-өзі ұсынған кандидаттардан сайланған әкімдер саны	14	2	11	2	2	3	7	14

Кандидаттарға қойылған сұрақтар мен көтерілген мәселелерде өңірдегі ерекшеліктерге байланысты әралуандылық бар. Қазақстанның солтүстік аймақтарында ауыларалық жолдардың сапасы өзекті тақырыптардың бірі. 30-40 жыл бұрын салынған жолдардың тозығы жеткен. Күрделі жөндеуді талап етеді. Халықтың жергілікті билікке, әкімшілік пен сайлауға түсіп жатқан кандидаттарға қояр басты талаптарының бірі ауданаралық, ауыларалық жол мәселесін шешу.

Қазақстанның оңтүстік өңірлерінде халықтың тығыз орналасуына байланысты жұмыссыздық басым. Халықтың кандидаттарға қойған талаптары мен сұрақтарының бірі жаңа жұмыс орындарын ашу.

Ауыл әкімдерін сайлаудағы тағы бір көрінісі сайлау өтіп жатқан кейбір ауылдарда бұрын әкім болған азаматтар қайта сайлауға түсуде. Бұл процесс халық арасында ескі тағайындалған әкімдердің қайта сайлануы ештеңені өзгертпейді деген көзқарастардың да туындауына әсер еткенін айта кеткен жөн.

Қазақстан Республикасында жалпы саны 2346-ға жуық ауыл әкімі бар. 2021 жылдың соңына дейін Қазақстан бойынша 775 ауыл әкімі сайланады. Елімізде кең масштабта алғашқы әкімдерді сайлау процесі 2021 жылдың үшінші тоқсанында 730 ауыл әкімдерін сайлаумен іске асты. Қалған ауыл әкімдері өз өкілеттіктерінің аяқталуына байланысты кезең-кезеңімен сайланып отырады.

**4-кесте. Орталық сайлау комиссиясының мәліметтеріне
сәйкес Қазақстандағы алғашқы ауыл әкімдері сайлауының
қорытындысы (№2 кестенің жалғасы)**

Партиялар атауы	Қостанай облысы	Қызылорда облысы	Маңғыстау облысы	Павлодар облысы	Солтүстік Қазақстан облысы	Түркістан Облысы
Сайлау өткен округтер саны	65	40	10	44	71	60
Сайлауға қатысқан кандидаттар	147	122	25	135	214	166
«Nur Otan» партиясынан сайланған әкімдер саны	52	30	8	34	55	47
«Ауыл» халықтық- демократиялық патриоттық партиясынан сайланған әкімдер саны	2	2	0	2	3	18
Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясынан сайланған әкімдер саны	2	0	0	1	2	3
«Адал» саяси партиясынан сайланған әкімдер саны	2	2	1	1	1	5
Қазақстан Халық партиясынан сайланған әкімдер саны	0	1	0	0	3	2
Жалпыұлттық социал- демократиялық партиясынан сайланған әкімдер саны	0	0	0	0	0	2
Өзін-өзі ұсынған кандидаттардан сайланған әкімдер саны	7	5	1	6	7	89

Орталық сайлау комиссиясы деректері келтірген кестеден көріп отырғанымыздай Қазақстандағы ауыл әкімдерін сайлаудың бір ерекшелігі өзін-өзі ұсынған кандидаттардың көп болуы. Бұл саяси партиялардан бөлек азаматтық қоғам белсенділігінің артып келе жатқандығының бір көрінісі. Өзін-өзі ұсынған заматтардың сайлауда жеңіп шығуы ауыл-аймақтағы ерекшеліктерге де тікелей байланысты. Өңірлерде сайлауға түскен кандидаттардың атқарған жұмыстары, ауылдағы абыройы мен беделі сайлау нәтижесіне тікелей әсер ететін факторлардың бірі.

Ауыл әкімдері сайлауы ерекшеліктерінің бірі Парламенттік партиялар «Ақ жол» мен «Қазақстан халық партиясына» қарағанда «Ауыл» мен «Адал» партиялары тарапынан ұсынылған кандидаттардың аймақтарда көптеп жеңіске жетуі болып табылады.

Кез келген сайлау бұл келесі сайлауға дайындық. «Ауыл» мен

«Адал» партияларының ауыл әкімдерін сайлауда екінші және үшінші орында келуі келесі Парламент сайлауына әсер етеді деп болжауға толық негіз бар. Себебі, барлық сайлауларға сол жергілікті жердегі халық та дауыс беріп, толық қатысады.

Ұсыныстар мен қорытындылар

Қазақстанда президент бастамасымен саяси реформалар іске асып жатыр. Бұл еліміз үшін қажетті әрі стратегиялық өзекті реформалар. Олардың қатарында партиялардың Парламентке өту шегін азайту, сайлау бюллетенінде «барлығына қарсымын» тармағының енгізілуі, бейбіт митингке шығуда жергілікті басқару органдарын хабардар ету форматына көшу, 2021 жылдан бастап ауыл әкімдерін, 2024 жылдан пилотты түрде аудан әкімдерін сайлауға көшу сынды маңызды реформалар бар.

Бұл реформалардың барлығы саяси партиялар арасындағы бәсекені дамытатын, демократия мен өркениетті азаматтық қоғамға бастайтын оң бастамалар. Әлемдегі өркениетті елдердің тәжірибесіне сүйенсек демократия дегеніміз ең бірінші кезекте заң мен тәртіп, процедура мен жан-жақты зерттелген саяси реформаны іске асырудың тәжірибесінен келіп шығады. Қазақстан шарттарында демократияның ажырамас элементі саяси партиялар болып табылады. Саяси партиялардың белсенділігі, мемлекеттік мүддемен үндескен бәсекесі елімізді өркениетті дамуға бастайтын басты қадамдардың қатарына жатады. Сонымен бір мезгілде Түркия, Англия, АҚШ, Франция сынды елдердің даму тарихына қарай отырып, Қазақстан мемлекеттік мүдде мен елдікті сақтайтын шарттардан ауытқымай демократияны кезең-кезеңімен іске асыруы тиіс. Бұл Қазақстанды өркениетті азаматтық қоғам мен сауатты демократияға бастайтын тура жол болмақ.

Қазақстанда өткен ауыл әкімдері сайлауының нәтижелерін сараптай отырып реформаның одан әрмен сәтті іске асуы үшін келесідей ұсыныстар беріледі:

Біріншіден, ауыл әкімін сайлау реформасының сәтті іске асуы ең бірінші кезекте бюджетке байланысты. Қазақстанның солтүстік бөлігінде халқының саны мыңнан аспайтын ауылдар кездеседі. Ауыл бюджетіне келіп түсетін салықтың мөлшері аз. Осындай шағын ауылдардың бюджетін қарастыруда мемлекет тарапынан қосымша қаржы бөлінсе, оның тетіктері қарастырылса ауыл әкімдерін сайлау реформасы өзінің оң нәтижесін толық көрсететін болады.

Екіншіден, Қазақстанның оңтүстік өңірінде халқының саны 40-50 мыңнан асатын ауылдар кездеседі. Солтүстік аймақтарда

керісінше ауыл халқының саны аз. Бірақ екі өңірде де ауыл әкімшілігінде қызмет ететін мамандар саны көп жағдайда бердей. Алдағы уақытта ауыл әкімшілігіндегі мамандар саны сол ауыл халқының санына сай бөлінсе бұл жергілікті жердегі мемлекеттік қызмет сапасының артуына тікелей әсер ететін фактор.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (қаралған мерзімі: 20.10.2021)
2. Зотова З.М. Политические партии России: Организация и деятельность. Москва: Российский центр обучения избирательным технологиям, 2001. – С.112.
3. Қ.Асыллов «Қазіргі замандағы Қазақстанның саяси партиялары». Нұр-Сұлтан: Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы стратегиялық зерттеулер институты, 2019. – 244 бет
4. Сергазин Е.Ф. «О местном самоуправлении в Республике Казахстан» // Журнал «Самоуправление». февраль 2016. – С.42.
5. «Қазақстан Республикасының сайлау туралы» заңы // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464> (қаралған мерзімі: 20.10.2021)
6. Ауыл әкімдерін сайлау қалай өтіп жатыр? // URL:<https://strategy2050.kz/news/auyl-kimderin-saylau-alay-tip-zhatyr/> (қаралған мерзімі: 15.10.2021)
7. Аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау қорытындылары туралы // URL:https://www.election.gov.kz/kaz/r-saylau-zh-ne-referendum-zh-n-ndeg-a-parat/akim/itogi_1_kaz.php (қаралған мерзімі: 10.10.2021)

REFERENCES:

1. «Zhana jagdaidagy Qazaqstan: is-qimyl kezeni» Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevty-n Qazaqstan halqyna Joldauy [President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address «Kazakhstan in a New Reality: Time for Action»] // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (Accessed: 20.01.2021).
2. Zotova Z.M. Politicheskie partii Rossii: Organizatsia i deyatelnost [Political Parties of Russia: Organization and Activity]. – Moskva. Rossiiskii sentr obucheniya izbiratelny-n tehnologiyam, , 2001g. p.112
3. Q.Asylov .Qazirgi zamandagy Qazaqstannyn saiyasi partiyalary [Political parties of modern Kazakhstan].– Nur-Sultan: Qazaqstan Respublikasy Prezidenti janyndagy strategiyalyq zertteuler instituty, 2019. –244 p.
4. Sergazin E.F. O mestnom samoupravlenii v Respublike Kazahstan [On local self-government in the Republic of Kazakhstan] // Jurnal «Samoupravlenie» [Self-government]. –fevral, 2016.– P.42
5. «Qazaqstan Respublikasynyn sailau turaly» zany [The Law "On

Elections of the Republic of Kazakhstan"] // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464> (Accessed: 20.10.2021).

6. Ауыл акимдерін сайлау қалай отыр жатыр // URL:<https://strategy2050.kz/news/auyl-akimderin-saylau-alay-tip-zhatyr> / (Accessed: 15.10.2021).

7. Аудандық manyzy бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің акимдерін сайлау қорытындылары туралы // URL:https://www.election.gov.kz/kaz/r-saylau-zh-ne-referendum-zh-n-ndeg-a-parat/akim/itogi_1_kaz.php (Accessed: 10.10.2021).

Айдана Калдыбекова¹, Синан Өзбек²

*¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университетінің докторанты,
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: aidanakaldybekova@gmail.com*

*²Коджаели университетінің Философия бөлімінің меңгерушісі,
PhD, профессор
(Измит, Түркия)
e-mail: hursozbek@gmail.com*

ПОСТ-ШЫНДЫҚ (POST-TRUTH) ЖӘНЕ ХАННА АРЕНДТТІҢ САЯСАТТАҒЫ АҚИҚАТ ПЕН ЖАЛҒАН ТУРАЛЫ САЯСИ ОЙЛАРЫ

Аңдатпа. Пост-шындық (post-truth) соңғы жылдары пайда болған жаңа құбылыс болғанымен, мұны ақиқат пен жалған арасындағы өзара байланыстың жаңа моменті деп айтуға болады. Өткенге көз жүгіртетін болсақ, тарих ақиқат пен жалған арасындағы толассыз күреске тұнып жатыр. Ал пост-шындық құбылысы - мұның бүгінгі көрінісі. Пост-шындық құбылысы қазіргі жаңа технологиялармен және саясатпен тығыз байланыста. Бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілерге сүйенген пост-шындық құбылысы негізінен популизмнің ең тиімді құралы ретінде қарастырылуда. Бұл зерттеудің басты мақсаты - пост-шындықты саяси философияның көрнекті өкілі Ханна Арендттің саяси ойы аясында қарастыру. Себебі, мақаланың негізгі аргументі – пост-шындықтың күре тамыры ақиқат пен жалғанның өзара байланысында жатыр. Ханна Арендт ақиқат пен жалғанның қарым-қатынасын өзінің еңбектерінде саяси философия тұрғысынан зерттегендіктен, бұл мақала бүгінгі пост-шындық құбылысын оның саяси ойы тұрғысынан талдауға тырысады. Бұл мақала келесі гипотезаны алға тартып отыр: саясаттағы пост-шындық мәселесін Ханна Арендт «пост-шындық» термині пайда болғанға дейін қарастырып кеткен. Зерттеу барысында Ханна Арендттің саяси философиялық мәтіндерін қарастыру үшін талдау әдістемесі қолданылған.

Түйін сөздер: *пост-шындық, ақиқат, жалған, саясат, Ханна Аренд*

Айдана Калдыбекова, Синан Озбек
ПОСТ-ПРАВДА И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ХАННЫ
АРЕНДТ НА ПРАВДУ И ЛОЖЬ В ПОЛИТИКЕ

Аннотация. Пост-правда – это новое явление возникшее в последние годы, которое является новым моментом в отношениях между истиной и ложью. Если взглянуть в прошлое, можно сказать что история погружена в постоянную борьбу между правдой и ложью. А феномен пост-правды его современное явление. Феномен пост-правды тесно связан с современными новыми технологиями и политикой. Феномен пост-правды основанный в средствах массовой информации и социальных медиа считается наиболее эффективным инструментом популизма. Основная цель этого исследования - изучить пост-правду в контексте политической мысли видного деятеля политической философии Ханны Арендт. Поскольку Ханна Арендт исследует отношения между правдой и ложью в своих работах с точки зрения политической философии. В качестве исследовательской задачи авторами была определена попытка проанализировать сегодняшнее явление пост-правды с точки зрения ее политической мысли. Гипотеза исследования заключается в том, что, Ханна Арендт изучала в своих работах проблему пост-правды в политике до появления термина «пост-правда». Основное содержание исследования составляет аналитические методы для анализа политических и философских текстов Ханны Арендт.

Ключевые слова: *пост-правда, правда, ложь, политика, Ханна Арендт*

Aidana Kaldybekova, Sinan Ozbek
POST-TRUTH AND HANNAH ARENDT'S POLITICAL VIEWS
OF TRUTH AND LIES IN POLITICS

Abstract. Post-truth is a new phenomenon that has emerged in recent years. It can also be said that this is a new moment in the relationship between truth and falsehood. In retrospect, we can say that history is immersed in a constant struggle between truth and falsehood. And the post-truth phenomenon is what it is today. The post-truth phenomenon is closely related to modern new technologies and politics. The post-truth phenomenon, based on media and social media, is considered the most effective tool of populism. The main goal of this study is to examine post-truth in the context of the political thought of Hannah Arendt, a prominent figure in political

philosophy. This is because the article's main argument is that the root of post-truth lies in the relationship between truth and falsehood. As Hannah Arendt explores the relationship between truth and falsehood in her work from the perspective of political philosophy, this article attempts to analyze today's post-truth phenomenon from the perspective of her political thought. This article makes the following hypothesis: Hannah Arendt addressed the issue of post-truth in politics before the term “post-truth” appeared. The study used analytical methods to analyze political and philosophical texts by Hannah Arendt

Keywords: post-truth, truth, falsehood, politics, Hannah Arendt

Кіріспе

Бүгінгі күні ғалымдар арасында адамзат пост-шындық дәуірінде өмір сүріп жатыр деген ортақ көзқарас бар. Бұл мәселеге қатысты түрлі пікірлер айтылуда. Кейбір ғалымдар пост-шындық дәуірінің басталуын Уотергейт пен Ирангейт жанжалдарымен байланысты десе, басқалары мұны Brexit мәселесімен және Дональд Трамп кандидат болған АҚШ-тағы президенттік сайлаумен байланыстырады. Қысқасы, пост-шындық саясаты қоғамның едәуір бөлігі фактілерді елемейтін немесе оны жоққа шығаратын саяси мәдениетте пайда болады деген ортақ пікір бар. Оның өзегі ақиқат пен жалғанның, эмоция мен ақылдың арасындағы айырмашылықты маңызсыздандыратын немесе оны толығымен жоққа шығаратын ұстаным мен саяси өтіріктің бір арада тоғысуында жатыр.

Пост-шындық бүгінгі күні пайда болмағанымен, тарихта оның түрлі көріністері орын алған деп айтуға болады. Ежелгі Грек философиясынан бері талқыланып келе жатқан және әрқашан саясаттың орталығында болған ақиқат пен жалғанның арасындағы байланыс – бұның қарапайым мысалы. Тарихтағы ақиқат пен жалған арасындағы қатынастың ең танымал мысалы Сократтың өлім жазасына кесілу оқиғасы деп айтсақ қателеспеспіз. Көріп отырғанымыздай, адамзат тарихында ақиқат пен жалған қатар жүріп отырған. Расында, ақиқат пен жалған бір-біріне мұқтаж категориялар және екеуі арасында үнемі толассыз күрес жүргізілуде. Ал бүгінгі пост-шындық дәуірі болса осы күрестің жаңа моменті.

Пост-шындықтың қазіргі функциясын толық түсіну үшін ақиқат пен жалған арасындағы қатынасты толық түсіну қажет. Осыған байланысты саясатты ақиқат пен жалған тұрғысынан қарастыру дұрыс әдіс болып табылады. Ханна Арентс саясатты

ақиқат пен жалған мәселесі айналасында қолға алған. Сондықтан, осы мақаланың мақсаты - пост-шындықты Арендттің саяси ойы тұрғысынан қарастыру. Арендт негізінен ақиқат пен жалған мәселесін «Ақиқат және саясат» және «Саясатта жалған» атты еңбектерінде қарастырған. Негізінен адамның ойлау қабілетінің жоғалуына қатысты ой толғатқан Арендттің «Тоталитаризмнің тамырлары» атты фундаменталды еңбегін де атап кеткен жөн.

Мақалада пост-шындық ұғымын жаңа ұғым ретінде қарастырғаннан гөрі, саясаттың ежелгі мәселелерінің бірі болып табылатын ақиқат пен жалған мәселесі айналасында түсіндіруге тырысу көзделген. Нақтырақ айтқанда, пост-шындықты саясаттағы ақиқат пен жалған мәселесін қолға алған Арендттің саяси ойы шеңберінде қарастыру алға қойылған.

Мақаланың жаңалығы

Жоғарыда көргеніміздей, ғалымдар ақпараттардың ағымы мен таратылуын күшейткен жаңа технологиялардың дамуы мен әлеуметтік желілердің пайда болуы нәтижесінде адамзаттың жаңа пост-шындық дәуіріне кіргенін айтуда. Қоғамдық пікірді қалыптастыруда объективті фактілерден гөрі эмоциялар мен жеке сенімдерге басымдылық берілетін пост-шындық мәселесі бүгінгі күні батыстың саясаттану ғылымында кеңінен зерттелуде. Ал көршілес Ресейде болса, пост-шындық мәселесіне қатысты түрлі мақалалар жазылып, конференциялар ұйымдастырылғандығына қарамастан, пост-шындық тақырыбын қарастырған бір ғана кандидаттық жұмыс қорғалған¹. Бауырлас Түркия Республикасында болса бүгінгі күні төрт докторлық диссертация² қорғалған.

Осы тұста, әлемдік саясаттану ғылымында пост-шындық мәселесін зерттейтін жаңа толқын басталғанын ескере отырып, елімізде осы мәселені егжей тегжейлі зерттейтін ғылыми зерттеулерге қажеттілік туындағанын атап өткен жөн. Себебі, бүгінгі қазақстандық қоғамда да пост-шындық құбылысының көріністері байқалуда. Мәселен, қоғамдық пікірді ақыл мен нақты фактілерге негізделе отырып қалыптастырудан гөрі эмоциялар мен жеке сенімдерге негізделе отырып қалыптастыру үрдістері белең алуда.

Осы және басқа да мәселелерді ескере отырып, бұл мақала алдағы уақытта Қазақстандағы пост-шындық құбылысын зерттеуге

¹ <https://www.dissercat.com/search?q=%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4>

² <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

бағытталатын эмпирикалық зерттеулерге концептуалдық әрі теориялық негіз қалыптастыруды көздейді.

Мақаланың әдіснамасы

Зерттеу барысында пост-шындық ұғымына ғылыми анықтама беру мақсатында түрлі ғылыми еңбектерге шолу жасалды. Сонымен қатар, саясатта ақиқат және жалған мәселелерін қарастыру үшін Ханна Арентттің еңбектері мақаланың теориялық негізі ретінде анықталды. Зерттеу барысында мәтіндерді талдау әдісі қолданылды.

Талқылау және нәтижелер

Пост-шындық ұғымы

Ақиқат Ежелгі Грек дәуірінен бастап саяси философияның басты тақырыптарының бірі болып келеді. Мәселен, бұны Сократқа тағылған айыптаулардан айқын байқауға болады. Сократқа жастарды адастырды және афиналықтардың Құдайын жоққа шығарды деген айыптаулар тағылған болатын [1, 51 б]. Алайда, бұл айыптаулардың шындыққа қаншалықты сәйкес келетіндігі даулы мәселе. Ғасырлар бойы ақиқат әрдайым әр түрлі ұғымдармен күресіп келді. Бұл күрестің мақсаттарының бірі – ескі ақиқатты жойып, оның орнын жаңа ақиқатпен алмастыру. Адамдар ескі ақиқатты әртүрлі тәсілдермен жойып, өздерінің ақиқаттарын алға тартқан. Басқаша айтқанда, бұл тұрақты бір ақиқаттың бар болуынан гөрі жағдайлардың талаптарына сәйкес ақиқаттардың *өндіріліп* отыратындығын көрсетеді. Өйткені, ақиқат ретінде сипатталатын көзқарас жойылғаннан кейін, оны алмастыратын жаңа ақиқат қалыптастырылады. Мишель Фуконың айтуынша, билік түрлі мәжбүрлеу әдістері нәтижесінде ақиқатты өндіріп шығарады [2, 50 б]. Осы себептен болар, бұл ақиқат, өтірік және насихат (пропаганда) сияқты ұғымдармен тікелей байланысты. Әрине, пост-шындықтың бұл ұғымдармен байланысты болуы заңдылық. Алайда, пост-шындық пен бұл ұғымдардың арасында ұқсастықтар болғанымен, араларында үлкен айырмашылықтар бар.

Біріншіден, ақиқатты бұрынғыдан басқаша қарастыруға болады. Яғни, қандайда бір факт ақиқат болмаса да, оған ақиқаттың рөлі жүктелуде. Екіншіден, ақиқат белгілі болғанымен, оны әдейі теріске шығару жалған болып табылады. Жалған «шындыққа жанаспайтын сөз» деп анықталады. Бұл жерде шындық ретінде объективті фактілер назарға алынуда. Жалғанда ақиқатты мақсатты түрде бұрмалау бар. Адам бар болған жерде шындық пен ақиқат бар болса, ол жерде жалған мен өтіріктің де болуының ықтималдылығы басым.

Қысқасы, ақиқат пен жалған, шындық пен өтірік бір бүтіннің екі жартысы сияқты. Осыған байланысты жалған мен өтірік те саясаттан оңай орын таба алады.

Үшіншіден, насихат терминіне келетін болсақ, бұл термин пост-шындық ұғымының басты ерекшелігі болып табылатын көпшілікті жұмылдыру ерекшелігіне ие. Насихат – бұл белгілі бір «ілімді, ойды немесе сенімді басқаларға таныстыру, қабылдаттыру және тарату мақсатында сөз, жазу және т.б. «тарату» құралдары арқылы жүзеге асырылатын қызмет. Мұндағы басты ерекшелік – адамдардың түсініктерін белгілі бір сенімге сәйкес қылып қалыптастыру және ойларын манипуляциялау. Басқаша айтқанда, адамдарды белгілі бір мақсатқа бағыттау және жұмылдыру болып табылады. Алайда, пост-шындық ұғымы насихат және өтірік деген терминдермен шатастырылмауы қажет.

Пост-шындық ұғымы 1990 жылдары пайда болғанымен, Оксфорд сөздіктері оны 2016 жылдың 16 қарашасында жылдың сөзі деп жариялады [3]. Oxford Dictionaries-те, «пост-шындық» ұғымына «қоғамдық пікірді қалыптастыруда объективті фактілерден гөрі, эмоциялар мен жеке сенімдердің ықпалы әлде қайда басым болған жағдайларды сипаттайтын ұғым» деп анықтама берілген. Бұл жерде объективті фактілердің, атап айтқанда ақиқаттың артқа ысырып тасталуы, оның маңыздылығының төмендетілуі немесе тіпті жоққа шығарылуы – назар аударарлық жайттардың бірі. «Пост» префиксі әдетте ағылшын тілінде «кейін» дегенді білдіреді. Алайда, пост-шындық сөзінде бұл «кейін» деген мағынаны білдірмейді. Оны «шындықтан кейінгі» деп қарастыру дұрыс емес. «Пост» префиксі шындықтың бір түрлі көлеңкеде қалғандығын немесе шындықтың маңыздылығы айтарлықтай төмендетілгендігін көрсетеді [4, 5 б]. Саясат пен жалғанның әрқашан қатар өмір сүргенін атап өтуге болады. Дегенмен, пост-шындық құбылысындағы «жалған» жай объективті фактілерге қайшы келетін мағынадағы «жалған» емес. Бұл жердегі жалған әлде қайда күрделі және бұқара халыққа өзінің жеке ақиқатына сүйене отырып айтылған жалған. Пост-шындықта нақты объективті фактілерді елемей, саяси үстемділікке ие болу үшін айтылған сөздерге шындықтың рөлі беріледі. Сондықтан пост-шындық жай ғана қандай да бір ақиқатқа қарсы жүргізілген күрес қана емес, саяси үстемділікке және басымдылыққа жетудің негізгі тетігі ретінде де қызмет етеді [4, 14 б].

Жалған, яғни фейк жаңалықтар мен пост-шындықтың арасында айтарлықтай айырмашылық бар. Жалған жаңалықтарды өндіру

барысында жасанды түрде шындық та қалыптастырылады. Алайда пост-шындықта қандай да бір дәлелдемелер мен ақиқаттардың маңызы жоқ. Басқаша айтқанда, дәлелдемелер келтіру және жасанды түрде ақиқаттар ойлап табу пост-шындықта қолданылатын әдіс емес. Себебі, адамдар бұдан былай дәлелдемелерді назарға да алмайды және дәлелдер мен ақиқаттарға ешқандай да мән бермейді. Пост шындықта ең бастысы айтылған сөздің кімнің тарапынан айтылғандығы маңызды. Бұл жерде адамдардың жеке эмоцияларын, ойлары мен сенімдерін қоздыруды мақсат еткен адамның сөйлеген сөздері, яғни пост-шындық ақиқат ретінде қарастырылады. Негізінде ақиқат адамдардың эмоциялары мен сенімдеріне тәуелді емес. Алайда бұл жерде біз өмір сүріп отырған дәуірде ақиқатқа деген көзқарастың өзгергенін көріп отырмыз.

Пост-шындық дәуірінде адамдар өздерінің эмоциялары мен сенімдеріне қайшы деп санайтын фактілерді шындық болса да ақиқат деп санамайды. Бұдан былай ақиқат адамдардың жеке сезімдері мен сенімдерінен тыс болатын құбылыс болудан қалады.

Бұдан былай жалған жаңалықтар пост-шындықтың ең мықты құралына айналады деп айтуға болады. Себебі, жалған жаңалықтар арқылы пост-шындық таралғаннан кейін оның негізсіз өтірік екенін көрсету үшін біраз уақыт қажет. Бүгінгі күні бұл таралған жаңалықтардың жалған екендігін дәлелдейтін түрлі ұйымдар қызмет етуде. Мәселен, АҚШ-та PolitiFact.com және FactCheck.org сияқты интернет парақшалар қызмет етсе, елімізде Factcheck.kz сайты қызмет етуде. Әрине, бұл ұйымдардың жалған ақпарат түрінде таралған пост-шындықтың теріс әрі жалған екендігін дәлелдеп жарияланым жасау үшін біраз уақыт алатындығы белгілі. Бұндай қызмет жасалғанға дейін әрине адамдар ақиқат деп санайтын ақпаратты қабылдап үлгереді. Жалған ақпараттың өтірік екендігі дәлелденген жайда да адамдарды алғашында қабылдап қойған сенімдері мен көзқарастарынан қайтару әлде қайда қиын екендігі белгілі.

Саясаткерлер қандай да бір оқиғаға қатысты ақпараттарға толыққанды ие болмаса да, саяси үстемділікке жету үшін олар адамдарды соған сенуге мәжбүрлейді. Осылайша, пост-шындық идеологиялық үстемділікке ие болудың құралына айналып отыр [4, 13 б]. Яғни, пост-шындық дәуірінде адамның жеке эмоциялары мен сенімдері идеологиялық үстемдікке қол жеткізудің басты құралы ретінде қалыптасып отыр.

Қорыта айтқанда, пост-шындық қоғамдық пікірді қалыптастыруда объективті фактілерден гөрі эмоциялар мен сенімдердің тиімділігін

көрсететін; ақиқат пен шындықтың бұдан былай маңызсыз екендігін алға тартатын; жалған ақпараттар мен әлеуметтік желілерді саяси үстемділікке қол жеткізу үшін құрал ретінде қарастыратын саяси технологияны сипаттайтын ұғым екендігін көріп отырмыз.

Ханна Арендтің саяси ойы және пост-шындық

Барлық адамның мүддесіне сәйкес келетін және барлығына ортақ бір ақиқат бар деп айту өте қиын. Жалпы ақиқат кейбір адамдарға жаңа мүмкіндіктер ұсынғанымен, кейбір адамдарға зиян тигізуі мүмкін. Осыған байланысты бір нәрсе кейбір адамдар ақиқатты қолдаса, басқаларына ол жалған болады. Негізінен Арендт ақиқатты *рационалды ақиқат* және *фактілік ақиқат* деп екіге бөліп қарастырады. Рационалды ақиқат - бұл барлық адамдар тарапынан қабылданған және дәлелденген ақиқат. Мысалы: «Үшбұрыштың ішкі бұрыштарының қосындысы 180 градус» - бұл рационалды ақиқат. Фактілік ақиқат, керісінше, барлығы бірдей қабылдай бермейтін және нақты фактіге негізделген ақиқат. Фактілік ақиқаттар алаңында түрлі тараптар арасында толассыз күрес жүріп жатады. Фуконың тілімен айтқанда, «ақиқат ойындары» жүргізілуде [5, 50 б]. Демек, жалған мәселесі фактілік ақиқат алаңында пайда болады деп ешқандай күмәнсіз айтуға болады. Саясат болса фактілік ақиқаттарды құрушы әрі қалыптастырушы сипатқа ие болғандықтан әрқашан жалған және өтірікпен астасып тоғысып жатады.

Егер фактілік ақиқат қандай да бір топтың мүддесіне қайшы келген жағдайда, бірден бұл топтың мүшелері тарапынан жасалған шабуылдың астында қалады [6, 283 б]. Бұндай ұстаным негізінен пост-шындықты тиімді қолданатын популист саясаткерлер арасында да басым.

Арендтің пайымдауынша, белгілі бір кейіп қалыптастыру технологияларының нәтижесінде бүгінгі күні жалған адамдардың массасын манипуляциялау мақсатында қолданылуда [6, 303 б]. Нәтижесінде, «кейіптің (*образ, image*) функциясы - ақиқатты бұрмалап көрсетуден гөрі, ақиқатты толығымен жабдықталған бір негізге орналастыру: барлығы тарапынан жалған деп қарастырылған нәрсе кейіп әрі макетінгітік технологиялардың осыншама ықпал етуші фактор болуының нәтижесінде ақиқаттың орнын басып алуды мақсат етеді. Жаңа кейіптің тиімді болуының себебі - бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоғамның барлық деңгейлеріне таралып, адамдарға әсер ету қабілетінің жоғары болуында белгілі бір кейіп қалыптастыру арқылы жалған ұйымдастырылған сипатқа ие болады

[6, 304 б]. Арендттың айтуынша, «ұйымдастырылған жалған алдында кедергі болған барлық нәрсені жоқ қылып жіберуге бейім» [6, 305 б].

Көріп отырғанымыздай, жалғанның негізгі табиғаты да өзгерген. Мәселен, жалған термині дәстүрлі қолданысында шындықты жасыру қызметін өз мойнына алса, бүгінгі қолданысында ақиқатты жою және оның орнын жаңа ақиқатпен толтыру қызметін өз мойнына алған. Сонда ұсынылған бейнені қабылдайтын тарап, жаңа кейіпке сенбейтін қарсылас тарапты шеттетуге тырысады.

Бұл жерде өндірілген кейіпті ақиқат ретінде қабылдайтындар мен қабылдамайтындар, яғни ерушілер мен сынаушылар арасында поляризация бар. Себебі қандай да бір кейіпке сенетіндер тұрғысынан қарайтын болсақ, өндірілген нәрсе - ақиқат, ал сенбейтіндер болса ақиқатты жоққа шығарушылар. Арендт қателік пен адасушылықты фактілік ақиқаттың қарсысына қоймайды.

Арендттің пайымдауынша, фактілік ақиқаттың қарама-қарсысы «мақсатты түрде жасалған қателік немесе айтылған өтірік болып табылады [6, 300 б]. Осыған байланысты фактілік ақиқаттың ең үлкен жауы – өтірік немесе жалған. Арендт бойынша, қасақана мақсатты түрде жасалған қателік немесе өтірік ақиқаттың орнын басады. Осылайша, ортаға тасталған жалғанның адамдар тарапынан бағаланып, ақиқат ретінде қабылданылуы күтілуде. Арендттің айтуынша, «қасақана және мақсатты түрде ұйымдастырылған өтірік шартты фактілермен, яғни өзіне тән шындыққа ие болмайтын және шындыққа сәйкес келмейтін мәселелермен байланысты» [7, 14 б]. Осы тұста, Арендттің қолданып отырған мақсатты түрде қасақана айтылған жалған бүгінгі пост-шындыққа сәйкес келеді деп айтуға болады.

Популист саясаткерлердің қалыптастырған кейпі уақыт өте келе бірқатар адамның ақиқатына айналуы, ал бұл кейіпке қайшы келетін мәліметтердің өтірік немесе жалғанға айналуы назар аударарлық жағдай. Бүгінгі күні қоғамдық алаңның (public sphere) біртіндеп ыдырауы нәтижесінде шындық пен өтіріктің, ақиқат пен жалғанның арасындағы шекара да жойылуда. Ал қазіргі әлеуметтік медиа платформаларындағы біртектес әрі гомогенді топтарды қоғамдық алаң деп қарастыруға келмейді. Мұның басты себебі - пікірталастың жоқтығы және сөздің қадірі кеткендігі. Ал әлеуметтік медиа платформаларындағы сөз болса негізінен сөздің қадір қасиетіне қарай емес, керісінше бұл сөзді айтқан адамның әлеуеті мен беделіне қарай бағаланады және бұл өз кезегінде пост-шындық

үшін өте қолайлы орта қалыптастыруда. Арендттің сөзімен бұл дербес ойлау қабілетін жоғалтқан әрі айналасындағы зұлымдықты үйреншікті жағдай ретінде қарастыратын модерн адамның пайда болуына алып келуде. Бұл өз кезегінде шындық пен өтіріктің, ақиқат пен жалғанның арасындағы аражікті ажырата алмайтын адам екенін атап кеткен жөн [8, 474 б].

Қорытынды

Пост-шындық ұғымы 1990 жылдары пайда болып, 2016 жылдан бастап кеңінен қолданылған ұғым болғанымен, бұл ұғымның негізгі өзегі шындық, өтірік және саясаттың өзара байланысы болып табылады. Басқаша айтқанда, пост-шындық ақиқаттың, өтіріктің және саясаттың тоғысқан нүктесі болып табылады. Ханна Арендт – өз өмірін осы шындық, өтірік және саясаттың өзара байланысын зерттеуге, ой толғатуға және теориялар өндіруге арнаған ойшыл. Осыған байланысты, жоғарыда көргеніміздей, Арендттің саяси ойлары пост-шындық құбылысын түсіну үшін өте маңызды.

Бүгінгі таңда популизм мәселелерінің пайда болуы және жаңа ақпараттық технологияның арқасында медианың дамуы шындық пен өтіріктің, саясат пен қоғамның арақатынасына басқа өлшемдер алып келді және бұл феномен пост-шындық деп атала бастады. Әлеуметтік медиа құралдарын тиімді пайдаланатын популистік саясаткерлер медиа құралдарын идеологиялық аппарат ретінде қолдана бастағандықтан өтірік пен жалған, эмоция мен сезімге негізделген ақпараттар кең етек алуда.

Ұсыныс

Мақаланың басында айтылғандай, «бүгінгі күні адамзат пост-шындық дәуірінде өмір сүріп жатыр» деген пікірді негізге алатын болсақ, Қазақстан қоғамы да қазір пост-шындық дәуірінде өмір сүріп жатыр деп кесіп айтуға болады. Әлеуметтік медианы қолданушылардың қатарының көбеюі, жалған ақпараттар мен мәлімдемелердің көбеюі, қоғамдағы наразылық көңіл күйдің байқалуы, Қытай фобиясы, сондай-ақ қоғам мен элита арасында бір айырым жасап, халықты белгілі бір мақсатқа жұмылдыру үшін халықтың атынан сөз сөйлеу сияқты (және тағыда басқа) құбылыстар нақты түрде Қазақстан қоғамы пост-шындық дәуіріне кіргендігін көрсетеді. Осыған орай, бұл жәйтті ескере отырып, алдағы уақытта Қазақстандағы пост-шындық мәселесіне қатысты академиялық зерттеулер жүргізу еліміздегі саясаттану ғылымының алдында

тұрған басты мәселелерінің бірі екендігін көрсетеді. Осы тұста, бұл мақала еліміздегі пост-шындық мәселелерін зерттеулерге теориялық және методологиялық іргетастың қалануына үлес қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Platon. Sokrates'in Savunması / Platon. – İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık. 1998. – 51 p.
2. Foucault M. Büyük Kapatılma. / M. Foucault. – İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2011. – 50 p.
3. Oxford Dictionaries.URL:<https://www.oxforddictionaries.com> (13.12.2018)
4. McIntyre L. Post Truth. / L. McIntyre. – USA: MIT Press. 2018. -14 p.
5. Foucault M. Entelektüelin Siyasi İşlevi. / M. Foucault. – İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2011. –50 p.
6. Arendt H. Essays in Understanding 1930–1954: Formation, Exile, and Totalitarianism. / H. Arendt. – New York: Schocken Books. 2005. – 303 p.
7. Arendt H. Siyasette Yalan. / H. Arendt. – İstanbul: Sel Yayıncılık. 2018. –14 p.
8. Arendt H. The Origins of Totalitarianism. / H. Arendt. – New York: Harcourt Brace. 1951. –474 p.

REFERENCES:

1. Platon. Sokrates'in Savunması [The Apology of Socrates] (Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, İstanbul, 1998)
2. Foucault M. Büyük Kapatılma [The great shutdown] (Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011)
3. Oxford Dictionaries. URL:<https://www.oxforddictionaries.com> (13.12.2018)
4. McIntyre L. Post Truth. [Post Truth] (MIT Press, USA, 2018)
5. Foucault M. Entelektüelin Siyasi İşlevi [The political function of the Intellectual] (Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011)
6. Arendt H. Essays in Understanding 1930–1954: Formation, Exile, and Totalitarianism.[Essays in Understanding 1930–1954: Formation, Exile, and Totalitarianism] [Schocken Books, New York, 2005]
7. Arendt H. Siyasette Yalan [Lying in Politics] (Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018)
8. Arendt H. The Origins of Totalitarianism [The Origins of Totalitarianism] (Harcourt Brace, New York, 1951)

Zhanar Sankhayeva¹, Gulnar Askeeva²

*¹2nd year PhD student in Political Science, L.N. Gumilev
Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)
e-mail: sankhaeva.j@gmail.com*

*²Professor at the L.N. Gumilev Eurasian National University,
Candidate of Political Science (Nur-Sultan, Kazakhstan)
e-mail: askeeva@mail.ru*

ANALYSIS OF CURRENT INNOVATIONS AND FACTORS IN SHAPING RURAL ELECTIONS: A PERIOD OF TRANSITION

Abstract. The article analyzes the current innovations of the new model of the local self-government system, where one of the important components is the organization and conduct of direct elections of rural akims. The election of rural akims in Kazakhstan remains one of the important directions in the framework of further decentralization of public administration and the introduction of the widespread practice of local self-government institutions. In this connection, the article considers and assesses the key measures for implementing the transition to direct elections, taking into account the experience of the first local election campaign in the summer of 2021.

Keywords: elections, village akims, local government, direct elections

Жанар Санхаева, Гультнар Аскеева
АУЫЛДЫҚ САЙЛАУ ҚАЛЫПТАСУ БАРЫСЫНДАҒЫ ЖАҢА
ЕНГІЗІЛІМ МЕН ФАКТОРЛАРЫН ТАЛДАУ: ӨТПЕЛІ КЕЗЕҢ

Аңдатпа. Мақалада маңызды құрамдас бөліктердің бірі ауыл әкімдерінің тікелей сайлауын ұйымдастыру және өткізу болып табылатын жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің жаңа моделінің қазіргі жаңалықтары талданады. Қазақстанда ауыл әкімдерін сайлау мемлекеттік басқаруды одан әрі орталықсыздандыру және жергілікті өзін-өзі басқару институттарының кең таралған тәжірибесін енгізу аясындағы маңызды бағыттардың бірі болып қала береді. Осыған

байланысты мақалада 2021 жылдың жазындағы бірінші жергілікті сайлау науқанының тәжірибесін ескере отырып, тікелей сайлауға көшуді жүзеге асырудың негізгі шаралары қарастырылып, бағаланады.

Түйін сөздер: сайлау, ауыл әкімдері, жергілікті өзін-өзі басқару, тікелей сайлау

Жанар Санхаева, Гүльнар Аскеева

АНАЛИЗ ТЕКУЩИХ НОВОВВЕДЕНИЙ И ФАКТОРОВ В СИСТЕМЕ СЕЛЬСКИХ ВЫБОРОВ: ПЕРЕХОДНОЙ ПЕРИОД

Аннотация. В статье приводится анализ текущих нововведений новой модели системы местного самоуправления, где одним из важных компонентов является организация и проведение прямых выборов сельских акимов. Выборность сельских акимов в Казахстане остается одним из важных направлений в рамках дальнейшей децентрализации государственного управления и введения повсеместную практику институтов местного самоуправления. В связи с чем, в статье рассмотрены и дана оценка ключевым мерам реализации перехода к прямым выборам с учетом опыта первой избирательной кампании на местах летом 2021 года.

Ключевые слова: выборы, сельские акимы, местное самоуправление, прямые выборы

Introduction

In recent years, Kazakhstan has given the go-ahead to reform the social environment of rural areas through a political transformation of governance at the grassroots level. Kazakhstan's villages will undergo a number of changes under the state Regional Development Programme 2020-2025, one of the objectives of which is the socio-economic development of rural settlements. The Programme defines the key priorities of rural development according to the system of regional standards, where the provision of rural areas with facilities and services on the basis of their prospects and potential is defined as a key characteristic [1, p.15]. This focus will contribute to the effectiveness of economic and social support measures.

It should be noted another important practice as the fourth level budget, which has been implemented since 2018. According to this budget

policy all small villages with a population over 2 thousand people have the opportunity to independently approve the expenditure part of the budget of their community, pinpointing local problems that require immediate solutions for a particular locality.

Against the background of ongoing socio-economic transformations, in order to improve the efficiency of local governance, direct elections of rural akims have been held in Kazakhstan for the first time since 2021, which actualises the need to study the results and effectiveness of the first phase of the transition to decentralised governance.

However, while indirect elections of rural akims ensured and maintained control and coherence of socio-economic activities of the grass-roots level of government with the central level, the advantages of the new way of appointing local leaders through direct elections is to follow the key principles of decentralisation in order to increase opportunities for civic participation in their local affairs. Thus, the need to maintain a balance between ensuring effective decentralisation and the political stability of state development remains a key issue of direct elections.

Research methods

Analysis of the current model of local self-governance, formed on the basis of the adopted legal acts and the Concept of development of local self-governance in the Republic of Kazakhstan until 2030, indicates the presence of a number of constraints to the effective system of organisation of Local Self-Governance, which include issues of direct elections of rural districts' akims.

To identify the strengths, weaknesses and neutrals of the proposed LSG model, an SNW analysis of selected segments and innovations in the Law on Elections in the Republic of Kazakhstan and some election-related legislation, as well as a block on the topic under study in the Local Self-Government Development Concept in the Republic of Kazakhstan until 2030 was conducted.

However, a comparative analysis of the two electoral systems - indirect and direct elections - has highlighted the key features of direct elections.

Research results

The transition to the elected office of village akims in Kazakhstan has a long history, which can be roughly divided into three stages [2]:

First stage

- The organisation and conduct of the pilot elections: 1999 and 2001.

Second stage

- Introduction of indirect elections for rural akims: 2013 and 2017

Third stage

- Transition to direct elections of rural akims: from 2021

Picture 1. Chronology of rural akim elections

The main features of each phase are the following. The period of the first stage includes experimental elections of akims of rural districts. Thus, the first elections were held in 1999 in Chemolgan rural district of Karasai district of Almaty oblast. On 20 October 2001 the second experimental elections were held in 28 rural settlements.

The second stage (2012-2020) is characterized by the first indirect elections, in which two election campaigns took place in 2013 and 2017, with interim by-elections of rural akims to replace those who dropped out. It should be noted that during this period a significant legal and regulatory framework for the electoral system of local elections was formed: the Concept of Development of Local Self-Government in the Republic of Kazakhstan (2012), as well as the Rules for the Election, Termination of Office and Dismissal from Office of Akims (2013).

Table 1: SNW analysis of individual norms and provisions of innovations in the LSG system

	Qualitative assessment of the position		
	S - strong	N - neutral	W - weak
Local authorities			
- of a local community meeting		+	
- Kenes education	+		
Nomination procedure			
- party nominations			+
- self-nominated	+		
- district akims		+	
Responsibility of rural district akims			
- Before Kenes	+		
- to the higher akim on matters within his competence			+
Decision on early termination of the powers of the rural district mayor			
- District (regional city) Akim, by decision of the district (city) maslikhat			+
- Initiating (agreeing to) a community meeting	+		
- Kenes	+		

The year 2021, which marked the first direct elections of rural akims, may be regarded as the beginning of the third stage of improvement of local election mechanisms. The key documents regulating electoral relations at the grassroots level are the RK Law on Local Government and Self-Government in the Republic of Kazakhstan, the RK Law on Civil Service of the Republic of Kazakhstan, the RK Law on Political Parties and the Concept of Development of Local Self-Government in the Republic of Kazakhstan until 2030.

As part of the current work to analyse and evaluate innovations, it is proposed to consider the following groups of criteria within the SNW-analysis: local self-government bodies; nomination procedure; responsibility of rural district akims; decision-making on early termination of powers of a rural district akim (Table 1) [3], [4].

Thus, as the SNW analysis of the key norms of innovations in the LSG system shows, the strengths are comparatively more than the neutrals and weaknesses, which may speak of the formation of a qualitatively new level of legal and regulatory framework for the functioning of local self-government, where the institution of elected rural akims plays a key role. In this sense, the existing legal order is aimed at activating the population at the local level through various instruments of influence. Hence, the election of akims through direct voting is seen as a qualitative change in public administration and local self-governance, which aims to strengthen public control and increase the responsibility of the population for the implementation of local policies.

Strengths analysis. The strengths of the innovation include the following:

- The formation of Kenes, a local collegiate body that will make decisions on issues of local importance to each resident of the village;
- self-nomination of candidates for rural district akim;
- the responsibility of rural district akims to Kenes;
- Initiating (agreeing) a decision by a local community meeting or/and Kenes on the early termination of the powers of the rural district akim.

In general, it can be assumed that the introduction of these innovations will increase citizen participation in decision-making on issues of local importance through the delegation of power by citizens to the institutions of local community assembly, Keneses and elected Akim. In turn, the mechanism of Keneses will ensure political accountability and responsibility of local authorities.

Analysis of neutrals. In general, the neutral parties determine the po-

tential risks of the implementation of LSG mechanisms. For example, the activities of local community assemblies, defined as a local self-government body in the Concept of Local Self-Government Development in the Republic of Kazakhstan until 2030, are currently of a formal nature rather than a meaningful force.

Also controversial is the adoption of procedures for the nomination of akims of rural districts by district akims:

*“If less than two candidates for a village, settlement or rural district are nominated on the day of the deadline for nomination, the nomination of at least two candidates **shall be made by the district** (regional city) **akim within a** period not exceeding five days after the deadline for nomination provided for in paragraph 5 of this article”*

Article 113-3, paragraph 6

On the one hand, this norm allows avoiding the risk of non-alternative elections or recognition of elections as not having taken place. On the other hand, there is a risk of abuse of power by rayon akims to promote “their candidate”. Hence it is important to continuously monitor the implementation of the norm in practice and evaluate its effectiveness.

An analysis of weaknesses. The weaknesses include the following aspects. The nomination of candidates for rural districts’ akims from political parties has two negative aspects. First, this initiative in 2018 did not receive public support, including among the expert community [5].

Secondly, the scale of party representation in the field remains an open question. According to the results of the election of deputies to maslikhats on 10 January 2021, which was held for the first time under the proportional system, the situation with the distribution of deputy mandates showed the predominance of one party in the regions. Thus, just over 3,000 deputy mandates [6] were distributed as follows:

- The Nur Otan party won some 2,500 mandates;
- The Auly party - about 240 seats;
- The Ak Zhol party - about 210;
- The PPC party is around 90;
- The Adal party is about 30.

Weak party competition was also observed in the elections of rural akims. Nationwide, relatively more self-nominated candidates were nominated (61.8%) than political party candidates (38.2%). Parties were least able to present their candidates in Karaganda (30.2%), Akmola (30.7%)

and North Kazakhstan region (31.2%). This was also reflected in the election results. For example, Nationwide Social Democratic Party (1) and People's Party of Kazakhstan (10) were the least successful candidates in the akimat corps.

Another weakness of the innovations is the strengthening of the norm on “the *responsibility of rural district akims to the superior akim on issues within their competence*”. It should be noted that this norm preserves the dependence of the rural district akim on the superior akim, who also has the right to dismiss him from his post early. Thus, the akim of a rural district must simultaneously represent the interests of voters and be a representative of the central executive power. Thus, the system of checks and balances at the local level needs to be reviewed.

Overall, the key innovations include changes to the principle of electoral law as well as to the method of nomination of candidates. As noted above, until 2021 rural akims were elected on the basis of indirect suffrage, where district deputies acted as electors. In the first direct elections, rural akims were elected directly by the inhabitants of the locality. Thus, 1,209,817 voters took part in the elections, which is 13% of the total number of voters of 14 region [7].

Table 2. Key points of the two rural akim election systems

	Indirect elections for rural akims	Direct elections for rural akims
Nomination of candidates	is carried out by the rayon akim in consultation with the local community at a face-to-face meeting with the population on an alternative basis	nomination by political parties, self-nomination, as well as by higher-level Akims
Principles of electoral law	On the basis of a secret ballot of the elected deputies of the district maslikhats	by secret ballot, voters directly and directly elect akims
Term of office	4 years	4 years

Overall, a brief SNW analysis of the key norms of innovations in the LSG system reveals the existing risks of implementing direct elections for rural akims. At the same time, the election results showed the existing gender imbalance in local election campaigns. Thus, 19.3% of women candidates nationwide were registered. Of these, Akmola (33.0%), Pavlodar (31.7%), North Kazakhstan (29.8%) and Atyrau (28.8%) Region had the most women candidates. However, the least number of women as

candidates was registered in Mangystau (2.9%), Turkestan (4.7%), and Kyzylorda regions (6.7%).

Discussion of results

Based on the above, the following emerging trends can be identified:

- The continued dependence of rural akims on superior district akims and the ambiguity of the powers of Kenes and assemblies are additional factors in the low efficiency of the proposed LSG system and the inexpediency of direct elections in view of the continued dependence of rural akims more on superior bodies than on their voters.
- There is a risk of local strengthening of the Nur Otan party, which is now widely represented in both regional maslikhats at all levels and has more rural akim seats than other parties.
- The controversial nature of certain provisions of the legislation on the local electoral process reflects the underdeveloped and unprepared electoral system for the effective implementation of direct elections of rural akims.

Conclusions

Thus, a detailed analysis of the forthcoming innovations points to the need to activate political parties on the ground both in the pre-electoral and electoral periods. This would strengthen party representation in the elections of rural akims, where in the first elections self-nominated candidates prevailed.

Also, as part of the modelling of the new LSG system, consideration should be given to reducing the influence of the district akim on the rural district akim, which may lose its relevance if the institution of Kenes as a whole is further introduced.

REFERENCES:

1. Gosudarstvennaya programma razvitiya regionov na 2020 -2025 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 27 dekabrya 2019 goda №990. [State program for the development of regions for 2020 -2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No.990.] - S.15.
2. Sankhaeva ZH. Arzikulov A. Vyborny v sisteme mestnogo samoupravleniya: mezhdunarodnaya praktika i opyt Kazakhstana// Nauchnyi zhurnal Kazakhstan-SpektR. – 2021. – №1. [Sankhayeva Zh., Arzikulov A. Election in the system of local self-government: international practices and experience of Kazakhstan//Scientific journal Kazakhstan-SpektR. – 2021. - №1.] - S. 89-99.
3. Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan «O vnesenii

izmenenii i dopolnenii v Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan ot 28 sentyabrya 1995 goda O vyborakh v Respublike Kazakhstan [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On Amendments and Additions to the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated September 28, 1995 «On Elections in the Republic of Kazakhstan»] <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=5552605>

4. Zakon Respubliki Kazakhstan O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam vyborov [Law of the Republic of Kazakhstan «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Election Issues»] <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=5552639>

5. Iz zakonoproekta o vyborakh isklyuchili samovydvizhenie v raiakimy i maslikhaty ot 23 maya 2018 g. [Self-nomination to rayakims and maslikhats was excluded from the draft law on elections] dated May 23, 2018. // URL: <https://informburo.kz/novosti/iz-zakonoproekta-o-vyborah-isklyuchili-samovydvizhenie-v-rayakimy-i-maslihaty.html>

6. Chebotarev A. Molodezhi sredi deputatov maslikhatov vsego 2,7% - politolog [Youth among the deputies of maslikhats only 2.7% - political scientist [Electric resource] URL: https://www.inform.kz/ru/molodezhi-sredi-deputatov-maslihatov-vsego-2-7-politolog_a3715389

7. Okolo 1 mln 210 tisyach izbiratelei golosuyut na vyborakh akimov v Kazakhstane. [Electric resource] ot 25 iyulya 2021. [About 1 million 210 thousand voters vote in the elections of akims in Kazakhstan. [Electric resource] from 25 July 2021] URL: https://forbes.kz/news/2021/07/25/newsid_254949

Разия Асылгожина¹, Теңгеш Қаленова²

*¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
«Саясаттану» мамандығының 2-курс докторанты
(Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан)
e-mail:raziya.assyl@gmail.com*

*²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
доценті, тарих ғылымдарының кандидаты
(Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан)
e-mail:kalenovats@mail.ru*

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР САЯСИ
КӨШБАСШЫЛЫҒЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа: Қазіргі демократиялық елдерде көшбасшылық лауазымдардағы әйелдер санының артуын түсіндіру үшін бұрын қолданылған әртүрлі аналитикалық тәсілдер мен категорияларды қайта қарауды қажет етеді. Әйелдердің саяси жетекшілікке қатысуы оларға елді ілгерілету үшін еңсеру қажет мәселелер мен қиындықтарды терең түсінуге мүмкіндік береді. Әйелдер саяси қатысуға елеулі үлес қосқанда, олар үшін қажетті дағдылар мен қабілеттердің болуы өте маңызды. Ең бастысы, олар қоғамның және жалпы ұлттың әл-ауқатын қамтамасыз етудің стратегиялары мен тәсілдерін білуі қажет. Әйелдердің саяси көшбасшылығын зерттеу 20 ғасырдың екінші жартысында басталып, әйелдер көшбасшылығының ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Әйелдердің шешім қабылдауға қатысуы мемлекеттік саясатқа оң әсер етуі мүмкін деген пікірлер айтылды. Бұл мақалада әйелдер саяси көшбасшылығының ерекшеліктері және оны жүзеге асырудың негізгі мәселелері қарастырылады. Саяси көшбасшылық және әйелдер көшбасшылығы туралы шетелдік әдебиеттерге талдау жасалған. Сондай-ақ, заманауи қазақстандық қоғамның гендерлік саясатына шолу жасалып, гендерлік теңдік рейтингі бойынша деректер беріледі. Республикалық деңгейде Парламенттегі әйелдердің үлесін айқындап, даму динамикасы көрсетіледі. Елдегі әйелдер көшбасшылығын қолдау бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйін сөздер: *көшбасшылық, әйелдер көшбасшылығы, гендер, саяси қатысу, гендерлік теңдік саясаты.*

Разия Асылгожина, Тенгеш Каленова
ПРОБЛЕМЫ ЖЕНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА
В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Растущее число женщин на руководящих должностях в современных демократиях требует пересмотра различных аналитических подходов и категорий, ранее использовавшихся для объяснения этого развития. Участие женщин в лидерстве в политической сфере позволяет им получить эффективное понимание проблем и вызовов, которые необходимо преодолеть, чтобы привести страну к прогрессу. Когда женщины вносят значительный вклад в участие в политической жизни, им жизненно важно обладать необходимыми навыками и способностями. Самым важным аспектом является то, что они должны знать стратегии и подходы к обеспечению благополучия общества и нации в целом. Исследование женского политического лидерства во второй половине XX века, и было направлено на выявление особенностей лидерской деятельности женщин. Были высказаны суждения, что участие женщин в принятии решений, может положительно сказаться на политике государства. В статье исследуются особенности женского политического лидерства и основные проблемы его реализации. Дан анализ зарубежной литературы по политическому лидерству и женскому лидерству. Также представлен обзор современной гендерной политики в Казахстане, представлены данные о рейтинге гендерного равенства, анализ доли женщин в парламенте на национальном уровне. Предлагаются рекомендации по поддержке женского лидерства в стране.

Ключевые слова: лидерство, женское лидерство, гендер, политическое участие, политика гендерного равенства.

Raziya Assylgozhina, Tengesh Kalenova
PROBLEMS OF WOMEN'S POLITICAL LEADERSHIP IN
KAZAKHSTAN

Abstract. The increasing number of women in leadership roles in contemporary democracies demands reconsideration of the different analytical approaches and categories previously used to explain the development. The participation of women on leadership within the political sphere enables them to acquire an efficient understanding of the problems and challenges, which need to be overcome for leading to pro-

gression of the country. When women render a significant contribution in political participation, then it is vital for them to possess the essential skills and abilities. The most important aspect is, they need to be aware of the strategies and approaches to promote well-being of the community and nation as a whole. The study of women's political leadership began in the second half of the XX century, and it was aimed at identifying the characteristics of women's leadership. It was suggested that women's participation in decision-making processes could have a encouraging impact on state policy. This paper examines the features of women's political leadership and the main problems of its implementation. The analysis of foreign literature on political leadership and women's leadership is given. It also provides an overview of modern gender policy in Kazakhstan, provides data on the ranking of gender equality, an analysis of the proportion of women in parliament at the national level. Recommendations are proposed to support women's leadership in the country.

Key words: leadership, women's leadership, gender, political participation, gender equality policy.

Кіріспе

Әйелдердің саяси көшбасшылығын зерттеудің өзектілігі жаһандық өзгерістер жағдайында саяси процеске әйелдердің қатысуымен көшбасшылығы рөлімен, оның қазіргі әлемдік және қазақстандық тәжірибеде маңызының артуымен, әйелдердің саяси көшбасшылығы мәселелерінің жеткіліксіз зерделенуімен байланысты.

Көшбасшылық бұл жай ғана лауазым емес. Бұл ықпал ету айналасында жүретін күрделі құбылыс және маңайындағы адамдарды өзі қалаған жакқа бағыттау мүмкіндігі. Табысты көшбасшылар – бұл өз мүмкіндіктері мен дағдыларын толық пайдалана алатын адамдар. Институционалдық құрылымдар, билік, саяси мәдениет, саяси режим түрі, избасарлар динамикасы және партиялық факторлар көшбасшылық мүмкіндіктерін анықтайды. Көшбасшы қоғамның саяси өмірінде аса маңызды орындардың бірін алады, оның іс-әрекеті мен нұсқауына қоғамның қандай бағытта дамитындығы байланысты болады. Дегенмен, көшбасшылық басқа процестер секілді гендерлік сипатқа ие. Бүгінгі күні көшбасшылық туралы ойлағанда, әдетте бірден ер адамдар ойға оралады. Жалпы, елімізде билік ерлердің қолында, ал жоғары басшылық қызметтерде негізінен ер адамдар басым. Соған қарамастан, қазіргі қоғамда әйелдер саяси көшбасшылық үшін күресте өзін ерлердің лайықты бәсекелестері

ретінде көбірек жариялауда. Мұны үлесі аз болсада әйелдердің атқарушы биліктегі жетекші орындарды иеленуі және парламентте орын алуы дәлелдейді. Дамыған демократиялық елдердің гендерлік теңдік саласында қол жеткізген жетістіктері Қазақстанда бірте-бірте гендерлік стереотиптерден алыстап, әйелдерге саяси қызметпен айналысуға немесе мемлекеттік құрылымдарда жұмыс істеуге кең жол ашуына мүмкіндіктер береді.

Зерттеу жұмысының әдіс-тәсілдері

Ақпарат көздері халықаралық және аймақтық статистика мәліметтері, ресми баспа көздерінде, баяндамаларда, Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағдарламаларында, интернет-ресурстарда және т.б. қамтылған гендерлік теңдік және әйелдердің құқықтарын кеңейту жөніндегі көрсеткіштер. Мақсатқа жету үшін талдау және салыстыру әдістері пайдаланылды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Бүгінгі күнде көшбасшылық мәселесі барлық ғылым салаларында белсенді зерттелуде. Саяси көшбасшылықтың әрқырлары саясаттану ғылымының зерттеу нысанына айналды. Себебі, адамзат тарихындағы көшбасшылық мәселесін тұжырымдау – билеуші мен бағынушы арасындағы қарым-қатынастың мәнін түсінуге ұмтылу. Ежелгі және қазіргі заманда саяси көшбасшының ұлт болашағын анықтаушы ретіндегі рөлі өз маңызын жоғалтқан жоқ.

Көшбасшылардың саяси іс-әрекетін білдіретін саяси көшбасшылық – адамдар өмір сүріп, қоғамды қалыптастырғаннан бері ең көне, ең кең таралған құбылыс. Ежелгі антик ойшылдары Платон, Аристотель, Цицерон еңбектерінде көшбасшылықтың мәнін, көшбасшыға тән сипаттарды, белгілер мен қасиеттерді, көшбасшы болу механизмдерін қарастырды [1]. Ортағасырларда ФилоАлександрия, Августин, жаңа дәуір философиясы мен саясаттану классиктері Ф. Бэкон, Т.Гоббс, И.Кант, Ж.-Ж. Руссо т.б. еңбектерінің зерттеу нысанына айналды.

Аскан адам теориясының негізін қалаушы неміс философы Ницше көшбасшылыққа ұмтылуды адамның «шығармашылық инстинктінің» көрінісі деп санады; басшының имандылықты елемеу құқығы – әлсіздердің қаруы деп есептеді [2]. Роберт Такер, Томас теоремасында «Егер адамдар бұл жағдайларды шынайы деп анықтаса, олар өз салдары бойынша да шынайы болады», - деп атап көрсетті. Оның маңыздылығын саяси көшбасшылықты зерттеудегі негізгі алғышарт

ретінде көреміз [3]. Жан Блонделдің пікірінше, саяси көшбасшылық мәселесі ең даулы және аз зерттелген мәселелердің бірі болып қала береді [4]. Джеймс М.Бернстің пайымдауынша, көшбасшылық ең көп бақыланатын құбылыс және ізбасарлары басқалармен бәсекелестік немесе қақтығыс кезінде олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін институционалдық, психологиялық және басқа ресурстарды жұмылдыру ретінде анықталады [5]. Сондай-ақ, ол көптеген адамдар билік феноменіне тым әуестенеді, саясатты билік ретінде қарастыру саясаттағы билік пен көшбасшылық рөлін елемеге әкеледі деп сендірді. Демек, ізбасарларды пассивті тіршілік иелері ретінде қарастырмау керек, ал олардың қабілеттері мен рөлдерін екінші дәрежелі деп санауға болмайды.

Эдельманның пікірінше, қазіргі саяси көшбасшылық көшбасшының өзінің іс-әрекет бағытын таңдауға еркін және басқалардың өз көшбасшылығымен жүруіне мүмкіндік беретін көрнекті интеллектке, білімге, дағдыларға және жеке тұлғаға ие көшбасшы [6]. Саяси көшбасшылықтың маңызды элементі – ізбасарлардың болуы: ізбасарларсыз көшбасшы болмайды. Көшбасшының өз командасының болуы маңыздырақ, одан да маңыздысы қалың бұқараның қолдауын табуы. Бұл ізбасарларға байланысты. Көшбасшыны таңдау оның ізбасарларымен де шектеледі, ал көшбасшылық динамикасын қоғамдық реакциядан іздеу керек. Демек, көшбасшылар мен ізбасарлар тең және өзара тәуелді серіктестер ретінде құрылған кезде, осы өзара қарым-қатынас арқылы көшбасшылықтың легитимділігі пайда болады. Әділ жолмен көшбасшылыққа қол жеткізген басшы да өзінің ізбасарларымен қарым-қатынасында осы заңдылық пен адамгершілікті сақтауы керек. Осылайша, өзара қарым-қатынасқа бағытталған саяси басшылық саяси билікті жүзеге асыруда заңдылық пен мораль принциптерін тұрақты түрде негізге алу арқылы легитимділікке қол жеткізеді.

Көптеген жылдар бойы саяси көшбасшылық туралы зерттеулер толығымен гендерлік сипатта болмады. Бұл, ең алдымен, көбінесе ғылымда жүрген ерлердің көшбасшылар ер адамдар деген болжамына байланысты. Әрине, тарихи тұрғыдан алғанда бұл болжам негізсіз емес. Адамзаттың даму тарихында басым жағдайда саяси көшбасшылар ер адамдар болды. Әйелдердің саяси көшбасшылығын зерттеуге 1960 жылдардан кейінгі әйелдер қозғалысы мен әйелдерді зерттеуді қолға алу әсер етті. Әйелдердің саяси көшбасшылығы – бұл ерлерге бағытталған құндылықтар жүйесіне негізделген көшбасшы әйелдердің қасиеттерін бағаламайтын қолданыстағы дәстүрлі көзқарасқа реакция. Ол әйелдердің ерекшеліктерін, әлеуметтік

рөлдері мен мәдениетін бағалауға бағытталған жаңа қозғалыс ретінде пайда болды.

Соңғы жылдары әйелдердің саяси көшбасшылығын зерттеуде үлкен жетістіктерге қол жеткізілді. Көшбасшылық лауазымдардағы, әсіресе қоғамдағы шешімдер қабылдаудың ең жоғары деңгейіндегі әйелдерді зерттеу гендерді саяси анықталған және көшбасшылық динамикасының саясаты ретінде түсінуімізге ықпал етеді [7]. Ұлттарды басқарған әйелдердің өмірі мен мансабы саяси өмірдегі гендердің рөлін бағалауға мүмкіндік береді. Гендерлік айырмашылықтардың басымдығы көшбасшылардың биік шыңға жету жолында кездесетін қиындықтар мен мүмкіндіктерді қарастырған кезде айқынырақ болады. Гендерлік стереотиптердің тереңдігі әйелдің ең жоғары саяси лауазымға жеткеннен кейін де адамдарға әсер етуді жалғастырған кезде айқын болады.

Дж.Лоулесс, Р.Фокс, Л.Уитакер зерттеулерінде әйелдерді шешім қабылдау деңгейіне көтеру, әйелдер құқығын қорғау және т.б. мәселелерді қарастырады [8]. Ресейлік зерттеушілер Н.Шведова, С.Айвазова, В.Светлакованың еңбектерінде әйелдердің көшбасшылық стилінің ерекшеліктері, саясаткер әйелдердің тұлғалық ерекшеліктеріне талдау берілген [9]. В.Светлакова өз зерттеулерінде Ресейдегі әйелдердің саяси көшбасшылығының ерекшеліктерін, биліктегі әйелдерге деген көзқарастың ғасырлар бойы қалай өзгергенін көрсетеді. Саяси көшбасшылықтың гендерлік аспектісін зерттеу О.Богданова, В.Ушакова, Е.Суслов еңбектерінде берілген [10]. О.Богданованың пікірінше, әйелдер саяси биліктің шыңында тек жеке қасиеттерінің, білімі мен тәжірибесінің, өз мансабын ұйымдастырып, жоспарлау қабілетінің арқасында ғана қала алады. Д.Р.Фатыхованың “Қазіргі Ресейдегі әйел саясаткер имиджінің қалыптасу технологиясы” атты монографиясында әйелдердің саяси белсенділігінің қалыптасуы мен дамуында қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар ролінің маңызды екенін атап өтті. Себебі әдетте қоғамдық бірлестіктердің көшбасшылары әйел азаматтар болып табылады [11].

Негізгі бөлім

Қазіргі таңда халықаралық саяси аренада әйелдер белсенділігі артып келеді. Бірақ көптеген елдерде қол жеткізілген ілгерілеушілікке қарамастан, әйелдердің шешім шығарушы орындарда аз болуы жиі кездеседі.

Әйелдердің саяси өмірге қатысуы туралы деректер қатысушылар саны мен олардың көшбасшылары арасында пропорция жоқ екенін

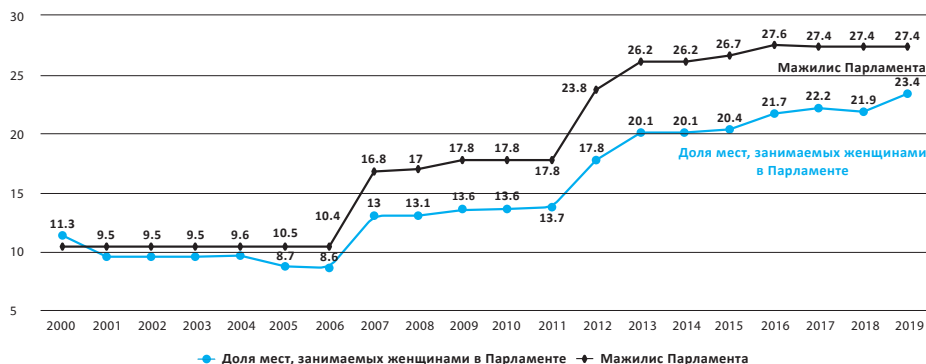
көрсетеді. 2021 жылдың 1 қыркүйектегі БҰҰ – Әйелдер ұйымының мәліметі бойынша, әйел- парламентшілерінің үлесі 25%-ды құрады (әлемнің аймақтары бойынша көрсеткіш әркелкі). Мысалы, бүгінгі таңда әлемнің небәрі 10 елінде әйел мемлекет басшысы бар болса, 13 елде ғана әйел азаматша үкімет басшысы лаузымында қызмет атқаруда [12]. Берілген сандар саяси функциялар арасындағы айырмашылықты анықтайды. Парламент депутаты негізінен кеңес беру функциясын атқарады. Сондықтан депутаттың ролі министр секілді атқарушы лауазыммен бірдей емес.

Гендерлік стратегияны іске асыру қазіргі Қазақстандағы бүкіл саяси үдеріске орасан зор ықпал етуде. Қазақстан әйелдер құқығы жөніндегі көптеген халықаралық келісімдердің қатысушысы ретінде осы бағытты дамытуға және гендерлік мәселелерді шешуге ұмтылуда. 1995 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы, әйелдер және демографиялық саясат жөніндегі кеңес құрылды. Бұл Кеңес 1998 жылы атауын ҚР Президенті жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссиясы деп өзгертілді. 1998 жылы Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымының “Әйелдерді кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы” конвенцияға қосылды. “Әйелдердің саяси құқықтары туралы”, “Тұрмыстағы әйелдердің азаматтығы туралы” конвенциялары бар. Халықаралық еңбек ұйымының конвенциялары, соның ішінде “Бірдей еңбек үшін ерлер мен әйелдерді тең көтермелеу туралы” конвенцияларға қол қойылды. 2003 жылдың қарашасында үкімет Қазақстан Республикасының Гендерлік саясат тұжырымдамасын бекітті. Тұжырымдаманың бірнеше стратегиялық басымдықтары бар. Атап айтар болсақ әйелдердің басшылықтағы өкілдігіне, оның ішінде билік құрылымдарында ерлер мен әйелдердің тең қатысуына қол жеткізуге байланысты мәселелер көтерілген. Сонымен қатар, 2009 жылы үкімет “Ерлер мен әйелдердің тең құқықтарының және тең мүмкіндіктерінің мемлекеттік кепілдіктері туралы” заң қабылдады.

2021 жылы Қазақстан Республикасы Дүниежүзілік экономикалық форумның гендерлік теңдік жөніндегі жыл сайынғы жаһандық индексында әлемнің 156 елі арасында 80-ші орынды иеленді, ал саяси өкілеттік субиндекс бойынша 106 орынға орналасқан [13]. 2020 жылы Қазақстан жаһандық рейтингте 72-орынға, ал саяси өкілеттілік субиндексте 106-шы орынға ие болды. Бұл көрсеткіш айтарлықтай төмен болып есептеледі.

Ұлттық парламенттегі әйелдердің өкілдігі туралы айтатын болсақ,

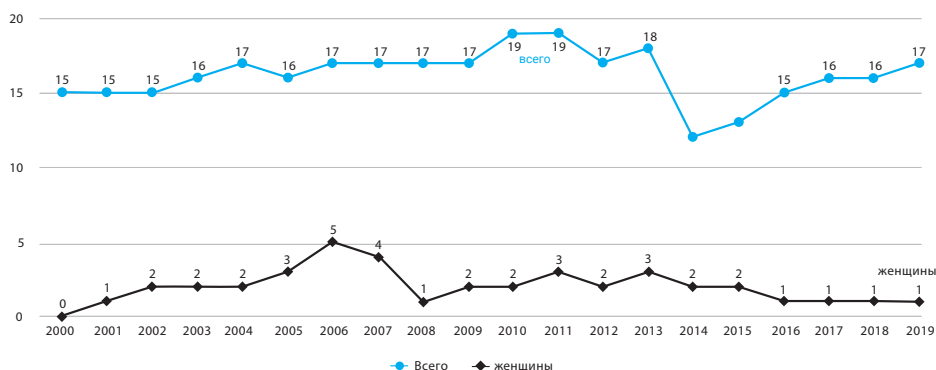
Inter-Parliamentary Union (IPU) халықаралық ұйымының рейтингінде республика бұл көрсеткіш бойынша әлемде 60-шы орында тұр [14].

1-сурет. Қазақстан Республикасы Парламентіндегі (Сенат, Мәжіліс) әйелдердің үлесі, 2000 мен 2019 жылдар аралығы.

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы

Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің мәліметі бойынша, әйелдердің Парламенттегі депутаттық мандаттардың үлесі 2013 жылы 20,1%, 2017 жылы 22,2%, 2019 жылы 23,4% болды. Бүгінде Парламент Мәжілісінде 29 әйел бар, бұл депутаттардың жалпы санының 29,59% құрайды. Мемлекеттік және саяси құрылымдарда әйелдердің қатысуының айтарлықтай артқанын білдіреді.

2-сурет. Үкіметте министр лауазымындағы адамдар арасындағы әйелдердің үлесі 2000 мен 2019 жылдар аралығы.

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы

2006-2007 жылдары Қазақстан Үкіметіндегі әйелдердің үлесі 17 министрдің ішінде 5 әйел министр (29,4%) болды. Бұл диаграммада көрсетілген 20 жылдағы ең жоғары көрсеткіш болып есептеледі. Бүгінде бұл көрсеткіш 11,1% төмендеді. Қазіргі таңда 18 министрдің ішінде 2 әйел азаматы жұмыс істейді. Олар Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі мен Мәдениет және спорт министрліктерін басқарады. Әйел саясаткерлер басшылық қызметі көбінесе әлеуметтік салаларға (денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қорғау) қатысты. Қазақстан тарихындағы тұңғыш әйел - облыс әкімі Г.Әбдіқалықова бұл қызметке 2020 жылдың 28 наурызында тағайындалды.

Р.Сарбаеваның айтуынша, қазіргі уақытта әйелдер мемлекеттік және саяси құрылымдарға жеткілікті түрде тартылмаған, бірақ сонымен бірге посткеңестік кеңістікте биліктің «гендерлік вертикалі» кеңінен қолданылады. Мұнда әйелдер төменгі және орта деңгейлерде тұрады, бірақ жоғары лауазымдарда (шешім қабылдау деңгейінде) аз ұсынылған. Бұл ерлер мен әйелдердің теңдігі мәселелеріне қатысты мемлекеттік саясат туралы шешімдер әлі де ерлердің қолында екенін білдіреді. Мемлекеттік секторда жоғары лауазымдарға көбірек әйелдер тартылса және әйел сайлаушылар «сайлау мүмкіндіктерін өз мүдделері үшін де, бүкіл қоғамның мүддесі үшін де пайдаланса» жағдай өзгеруі мүмкін [15]. Әйелдер түпкілікті нәтижеге көбірек назар аударады, жағдайды объективті бағалайды, қарапайым, түсінікті және орындалатын шешімдерге бейім әрі оларда әлеуметтік жауапкершілік сезімі дамыған.

Көптеген зерттеулер әйелдердің саясатта жеткіліксіз болуын саяси амбицияның жоқтығымен байланыстырады, бірақ әйелдердің лауазымдарға жетуіне және өз мандаттарын орындауына немесе олар сайланғаннан кейін басшылық лауазымдарға қол жеткізуіне кедергі келтіретін басқа да әлеуметтік кедергілер бар.

Егер басқа елдерде әйелдер көшбасшылығының басты кедергісі білім алудың теңсіздігі болса, Қазақстанда жағдай басқаша. Әйелдер дәстүрлі қоғамның оның ана мен әйел ретіндегі рөлі туралы қалыптасқан көзқарастар мен әйелдердің кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруы тұрғысынан батыс құндылықтары арасындағы еңсерілмейтін қайшылыққа тап болады.

Әйелдердің саясатта белсенді болуына кедергі келтіретін жағдайлар:

- әйелдер саясат үшін «жаралмаған» деген стереотип. Әйелдер қазір парламент пен үкіметте ер адамдармен қатар отырса да, әлі де саясатта және көшбасшылықтың басқа салаларында табысқа жетуге

ұмтылатын ықпалды әйелдерге деген кедергі келтіретін негативті реакция бар.

- әйелдерге мәдениеттегі, діндегі және әдет-ғұрыптағы әртүрлі жағдайлар кедергі келтіреді.

- әйел кандидаттарға «сұраныс» шектеулі. Оларға саяси партиялардың кандидаттарды таңдау тәсілдері, сондай-ақ сайлаушылардың әйелдердің қоғамдық өмірге немесе саясаткер ретінде қатысуына байланысты көзқарастары кіреді. Мысалы, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттарын сайлау қорытындысы бойынша төменгі палатадағы 107 депутаттың 29-ы ғана әйелдер. Бұл әйелдерге арналған квоталарды қайта қарап, олардың саясатқа араласауына жағдай жасау қажеттілігін растайды. Бізде әйелдер мен 29 жасқа дейінгі жастарға арналған 30% квота бар. Бірақ, бұл квота толық әйелдерге емес, жастар мен әйелдерге аралас беріліп отыр.

- әйелдер саясатқа нашар бейімделген және әлеуметтік капиталы, сайлауалды үгіт-насихат жұмыстарына арналған қаржылық капиталы аз.

- әйелдерді қолдауға арналған саяси ұйымдарға деген қаржылық қолдаудың жеткіліксіздігі.

«Қазақстанның тең құқықтары мен тең мүмкіндіктері институты» қоғамдық қоры мен Фридрих Эберт қорының Қазақстандағы өкілдігінің әлеуметтік зерттеуі аясында Алматы, Астана қалалары мен бес облыс тұрғындары арасында саясаттағы әйелдер жұмысына көзқарастары туралы сауалнама жүргізілді. Сауалнама нәтижесі көрсеткендей, сауалнамаға қатысқан қазақстандықтардың басым бөлігі әйелдер саясатқа қатысуы қажет деп санайды. Ерлер әлі күнге дейін саясат - әйелдің ісі емес деген стереотиптік пікірді сақтайды, өйткені олардың ана мен әйел болуына кедергі жасайды, ал саяси қызметтің өзі әйелдер үшін тым қиын деп есептейді. Дегенмен, әйелдердің өзі саясатта әйелдер керек деген стереотиптік пікірді қолдайды, өйткені олар ерлерге қарағанда айлакер әрі тапқыр. Сондай-ақ сауалнамаға қатысқан қазақстандықтардың 39,5%-ы әйелдердің саясатқа араласуы мемлекеттің әлеуметтік саясатын жақсартуға септігін тигізеді деп есептейді [16]. Қоғамдық пікірдің жағымды болғанына қарамастан, ресми статистика биліктің нақты өзгерістерге, халықаралық нормаларға сәйкес келетін қазіргі гендерлік саясатты анықтауға және жүргізуге дайын еместігін көрсетеді.

Жаһандану дәуіріне қажет жаңа көшбасшылық - ерлердің

артықшылығы болып саналатын дәстүрлі көшбасшылықты емес, әйелдердің мүмкіндіктерін кеңейтудің жаңа стратегиялары мен әдістерін іздейді. Енді, жынысына қарамастан, көшбасшылықты дамыту және көшбасшылықты оқыту арқылы әрбір адамға көшбасшылық рөлді қабылдауға мүмкіндік беру керек.

Ұсыныстар мен қорытынды

Әйелдердің саяси көшбасшылық тәжірибесін жақсартуға көмектесетін бірқатар ұсыныстар бар:

- үкімет қоғамдық институттармен тығыз әрекеттесіп, әйелдер рөліне қатысты стереотиптік ойлауды өзгерту шараларын қарастыруы тиіс;

- гендерлік теңдікте табысқа жеткен батыс елдеріндегі әйелдерді саяси ілгерілету тәжірибесін зерттеу қажет;

- әйелдер мен қыздар кездесетін көптеген қиындықтарды жеңілдетуге немесе шешуге көмектесетін өзгерістерді енгізу үшін әйелдердің көшбасшылық лауазымдарды иеленуі өте маңызды. Әйелдер елде неғұрлым көп саяси қызметте болса, соғұрлым ел үшін әйелдер кездесетін проблемалармен күресу және оларды шешу оңайырақ болады. Себебі, біздің патриархалды қоғамда ер азаматтар әйелдер мәселелерін көп көтермейді;

- әйелдерді сайлауға қатысуға ынталандыратын тетіктер мен оқыту механизмдерін әзірлеу керек;

- саяси партиялар саяси билікке лайықты әйел кандидаттарды ілгерілету үшін оқыту семинарларын өткізіп, олардың бойында көшбасшылық қасиеттерді дамытуы қажет. Наукандық тренингтер ұзақ мерзімді болуы керек және нақты саяси дағдыларды қалыптастырумен қатар, ол жергілікті партия мүшелерімен, азаматтық қоғам өкілдерімен байланысты дамытуы керек;

- әйел кандидаттарды қолдау шараларын ынталандыру қажет.

Республикадағы гендерлік жағдайды талдаудың негізгі қорытындысы ретінде әйелдер көшбасшылығын дамытудың ең маңызды бағыты – әйелдер арасында саяси білімді арттыруды жүзеге асыру қажеттілігі деп санауға болады. Саяси көшбасшылықты қарым-қатынас құру тұрғысынан үйрету әйелдердің саясатқа ұмтылу және көбірек қатысу ықтималдығын арттырады. Сонымен қатар, егер мекеме көшбасшылық пен қызмет етуді позициялық көшбасшылық ретінде бағалайтын болса, әйелдер өз үлестерін неғұрлым мағыналы деп санайтын болады. Әрине, қоғамның әйел көшбасшысы мен әйел

саясаткер бейнесін қабылдауы үшін уақыт керек. Саяси келешегі бар, күзіретті әйел көшбасшыларды ұсыну қажет.

Әйелдердің саяси процестерге қатысуы қазақстандық қоғамның демократиялық негізін кеңейтеді және жаһанданудың күрделі мәселелерін шешу үшін әйелдердің қабілетін пайдалану қоғамға пайда әкеледі. Жаһандану дәуірінде, басқаратын және бақылайтын қалыптасқан дәстүрлі саяси көшбасшылықтан, көшбасшылар мен ізбасарлар арасындағы тең және өзара тәуелді серіктестік негізінде орын алатын қарым-қатынасқа бағытталған саяси көшбасшылыққа көшу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Калиев Т. Политическое лидерство как институт политической власти: современное состояние и перспективы развития: автореферат канд. полит. наук: 23.00.02. - Пятигорский государственный лингвистический университет. Пятигорск, 2013
2. Смоляр А. Политическое лидерство: определение, типология, функции и современные тенденции развития // Вестник ЧитГУ. – 2007. – No 3 (44). – 169 с.
3. Tucker K. Politics as Leadership. - Columbia: University of Missouri Press, 1981. – 165 p.
4. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. / Пер. с англ. Г.М. Квашнин, – М, 1992. – 135 с.
5. James Macgregor Burns. Transformational Leadership Theory Leadership with a higher purpose. <https://www.strategies-for-managing-change.com/james-macgregor-burns.html>.
6. Edelman M. The Symbolic Uses of Politics. - Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 1985. – 201 p.
7. Sapiro V. The political integration of women: Roles, Socialization and Politics. Urbana: University of Illinois Press, 1983 - 205 p.
8. Lawless L., & Fox, R. It still takes a candidate: Why women don't run for office. Cambridge: Cambridge University Press, 2010 -doi:10.1017/CBO9780511778797; Whitaker L. Women in politics: Outsiders or insiders? (5thed.) NewYork: Longman - 2010
9. Шведова Н.А. Женщины в США: механизм гендерного равенства // Женщина в российском обществе. – 2007. – №4. – 22 с.; Айвазова С. Гендерная российская политика: конфликт микро-макроуровней власти // Гендерные исследования. – 2007. – №10. – 87 с.; Светлакова В. Особенности женского политического лидерства в России: история и перспективы // Омский научный вестник. – 2009. – №6. – 85 с.
10. Богданова О. Гендерные аспекты политического лидерства // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernye-aspekty-politicheskogo-liderstva/viewer> (доступ: 31.10.2021); Ушакова В. Гендерные аспекты политического лидерства и имиджа: эмпирическое исследование // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение. – 2021. – №1 (ч. 2); Суслов Е.

Феномен финской женщины в политике // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-finskoj-zhenschiny-v-politike/viewer> (доступ: 31.10.2021)

11. Фатыхова Д. «Технологии формирования имиджа женщины-политика в современной России (на материалах Республики Татарстан)». – Казань, 2016 – 141с.

12. Facts and figures: Women's leadership and political participation // URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures#ednref1> (Доступ: 02.11.2021)

13. Global Gender Gap Report INSIGHT REPORTMARCH 2021 // URL: www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf (Доступ: 02.11.2021)

14. Women in national parliaments // URL: [//archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm](http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm) (Доступ: 28.10.2021)

15. Сарбаева Р. Женщины Казахстана в политике и на международной арене: гендерная проблематика // KazNUBulletin. International relations and international law series. – 2015. – №2 (70). – 145-150 стр.

16. Ускембаева М. Гендерное исследование: как в Казахстане реализуется политика в отношении женщин и мужчин. URL: <https://www.zakon.kz/4872564-gendernoe-issledovanie-kak-v-kazahstane.html> (Доступ: 02.11.2021)

REFERENCES:

1. Kaliev T. Politicheskoe liderstvo kak institut politicheskoi vlasti: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya: avtoreferat kand. polit. nauk [Political leadership as an institution of political power: current state and development prospects: abstract of candidate of political sciences]:23.00.02. Pyatigorskii gosudarstvennyi lingvisticheskii universitet.Pyatigorsk- Pyatigorsk State Linguistic University. Pyatigorsk, 2013
2. Smolyar A. Politicheskoe liderstvo: opredelenie, tipologiya, funktsii i sovremennye tendentsii razvitiya [Political leadership: definition, typology, functions and current development trends] // Vestnik ChiTGU.-Bulletin of the ChitSU. – 2007. – No 3 (44). – 169 p.
3. Tucker K. Politics as Leadership. - Columbia: University of Missouri Press, 1981. – 165 p.
4. Blondel' ZH. Politicheskoe liderstvo.Put'kvseob"emlyushchemu analizu [Political leadership. The path to comprehensive analysis] / Per. s angl. G.M. Kvashnin - Tr. from English G.M. Kvashnin, – M, 1992 – 135 p.
5. James Macgregor Burns. Transformational Leadership Theory Leadership with a higher purpose // URL: <https://www.strategies-for-managing-change.com/james-macgregor-burns.html>. (Accessed:31.10.2021)
6. Edelman M. The Symbolic Uses of Politics. - Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 1985. – 201 p.
7. Sapiro V. The political integration of women: Roles, Socialization and Politics.- Urbana: University of Illinois Press, 1983. – 205 p.
8. Lawless L., & Fox, R. It still takes a candidate: Why women don't run for office. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. doi:10.1017/CBO9780511778797; Whitaker L. Women in politics: Outsiders or insiders? (5th ed.) New York: Longman. – 2010
9. Shvedova N.A. Zhenshchiny v SSA: mekhanizm gendernogo

- ravenstva [Women in the USA: Mechanism of Gender Equality]. // Zhenshchina v rossiiskom obshchestve.-Woman in Russian Society. – 2007. – №4. – 22 p.; Aivazova S. Gendernaya rossiiskaya politika: konflikt mikro-makrourovnei vlasti [Gender Russian Policy: Conflict of Micro-Macro Levels of Power] // Gendernye issledovaniya - Gender Research. – 2007. – №10. – 87 p.; Svetlakova V. Osobennosti zhenskogo politicheskogo liderstva v Rossii: istoriya i perspektivy [Features of Women's Political Leadership in Russia: History and Prospects] // Omskii nauchnyi vestnik. Omsk Scientific Bulletin. – 2009. – №6. – 85 p.
10. Bogdanova O. Gendernye aspekty politicheskogo liderstva. [Gender Aspects of Political Leadership] // URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/gendernye-aspekty-politicheskogo-liderstva/viewer> (Accessed: 31.10.2021); Ushakova V. Gendernye aspekty politicheskogo liderstva i imidzha: ehmpiricheskoe issledovanie [Gender Aspects of Political Leadership and Image: An Empirical Study] // Vestnik RGGU. Seriya «Filosofiya. Sotsiologiya. Iskuststvovedenie - Bulletin of the Russian State University for the Humanities. Series "Philosophy. Sociology. Art criticism. – 2021. – №1 (ch. 2); Suslov E. Fenomen finskoi zhenshchiny v politike. [The phenomenon of Finnish women in politics] // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-finskoy-zhenshchiny-v-politike/viewer> (Accessed:31.10.2021)
11. Fatykhova D. «Tekhnologii formirovaniya imidzha zhenshchiny-politika v sovremennoi Rossii (na materialakh Respubliki Tatarstan) [Technologies for shaping the image of a woman politician in modern Russia (based on materials from the Republic of Tatarstan)]. – Kazan', 2016. – 141 p.
12. Facts and figures: Women's leadership and political participation // URL: https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures#_ednref1 (Accessed:02.11.2021)
13. Global Gender Gap Report INSIGHT REPORT MARCH 2021 // URL:http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf (Accessed:02.11.2021)
14. Women in national parliaments.URL: <http://archive.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (Accessed:28.10.2021)
15. Sarbaeva R. Zhenshchiny Kazakhstana v politike i na mezhdunarodnoi arene: gendernaya problematika [Women of Kazakhstan in politics and in the international arena: gender perspective] // KazNU Bulletin. International relations and international law series. – 2015. – №2 (70). – 145-150 pp.
16. Uskambaeva M. Gendernoe issledovanie: kak v Kazakhstane realizuetsya politika votnoshenii zhenshchin i muzhchin [Gender research: how Kazakhstan implements policies in relation to women and men] // URL: <https://www.zakon.kz/4872564-gendernoe-issledovanie-kak-v-kazahstane.html> (Accessed:02.11.2021)

Maryam Oskar

*PhD-student of the Department of Political Science,
L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Nur-Sultan, Kazakhstan)
e-mail: m.oskar.ns@gmail.com*

REVIEW OF THE KEY DIRECTIONS OF FOOD POLICY DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article provides an overview of the main priorities and measures in the field of ensuring food security, enshrined in the strategic and program documents of the Republic of Kazakhstan at the present stage. The author identified key priorities and directions for the development of food policy and reviewed the progress of its implementation in terms of key indicators. For instance, the author highlights the increase in acreage as one of the measures of state policy in the field of food security. By analyzing the statistical data, there has been revealed the trends of an increase in the area of irrigated land since 1991, as well as a disproportion in the volume of sown areas in the context of regions. The author also considered such areas of food policy as ensuring an increase in yields, the creation of national competitive brands with an emphasis on environmental friendliness and an increase in the share of agricultural products in the country's GDP. The paper identifies trends in achieving indicators of food security development in each of these areas.

Keywords: *food security, food policy, agricultural products, food*

Мариям Оскар ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК САЯСАТЫ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫНА ШОЛУ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының стратегиялық және бағдарламалық құжаттарында бекітілген азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы негізгі басымдықтар мен шараларға шолу жасалған. Автор азық-түлік саясатын дамытудың

негізгі басымдықтары мен бағыттарын анықтап, оны жүзеге асыру барысын негізгі көрсеткіштер тұрғысынан қарастырды. Сонымен, азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы мемлекеттік саясат шараларының бірі ретінде автор егістік алқаптарын ұлғайтуды атап көрсетеді. Статистикалық мәліметтерді талдай отырып, 1991 жылдан бастап суармалы жер көлемінің ұлғаю тенденциясы, сондай-ақ өңірлер жағдайында егістік көлемінің диспропорциясы анықталды. Сондай-ақ, автор азық-түлік саясатының өнім көлемін арттыруды қамтамасыз ету, экологиялық тазалыққа баса назар аудара отырып, ұлттық бәсекеге қабілетті брендтер құру және елдің жалпы ішкі өніміндегі ауыл шаруашылығы өнімдерінің үлесін арттыру сияқты бағыттарын қарастырған. Жұмыс осы бағыттардың әрқайсысында азық-түлік қауіпсіздігін дамыту көрсеткіштеріне қол жеткізу тенденцияларын анықтайды.

***Түйін сөздер:** азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік саясаты, ауылшаруашылық өнімдері, азық-түлік*

Мариям Оскар
ОБЗОР КЛЮЧЕВЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье представлен обзор основных приоритетов и мер в области обеспечения продовольственной безопасности, закрепленных в стратегических и программных документах Республики Казахстан на современном этапе. Автором выявлены ключевые приоритеты и направления развития продовольственной политики и рассмотрен ход ее реализации по ключевым индикаторам. Так, одной из мер государственной политики в области продовольственной безопасности автор выделяет увеличение посевных площадей. Путем анализа статистических данных выявлена тенденция на увеличение площадей орошаемых земель с 1991 года, а также отмечена диспропорция в объемах посевных площадей в разрезе регионов. Также автором рассмотрены такие направления продовольственной политики, как обеспечение подъема урожайности, создание национальных конкурентоспособных брендов с акцентом на экологичность и увеличение доли продукции сельского хозяйства в ВВП страны. В работе выявлены тенденции в достижении показателей развития продовольственной безопасности по каждому из данных направлений.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, продовольственная политика, сельскохозяйственная продукция, продовольствие

Introduction

Nowadays, food security issues are gaining relevance both at the global and national levels. This is attributable primarily due to systemic factors such as population growth and increasing demand for food, global climate changes and their impact on agricultural production, as well as factors on the economic and political levels. Since 2020 the COVID-19 pandemic has demonstrated the dependence of the food security of States on external circumstances. The quarantine and border closures were followed by disruptions in food chains. During the pandemic, such factors as a decline in personal income and food price escalation simultaneously have influenced food security.

According to the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), «The outbreak of the COVID-19 pandemic, countermeasures and global recession threaten the functioning of food systems and may seriously harm human health and nutrition» [1].

Modern threats require States to devise new and effective measures to provide people with access to the necessary food.

It is important to note that, in 2020, Kazakhstan ranked 32nd out of 113 countries in the global food security ranking. In comparison with 2019, such indicators as the availability of food products for the population, quality, and safety of food products, and the availability of food products have been improved.

The experts of «Economist Intelligence Unit» marked the stability of production in the agro-industrial sector, the low percent of poverty population, protein quality, food safety production, low import tariffs of food production and distribution losses, and also the availability of:

- social program on providing food security;
- offers on market;
- micronutrients;
- market and financial services in the sphere of agriculture and their availability [2].

It is necessary to analyze the effectiveness of the state taking measures for today, identify problematic issues, and determine perspectives of food security enhancement to build the food security architecture of Kazakhstan.

The purposes of this research are to identify the main directions of Kazakhstan's food policy and estimate the effectiveness of its implementation in terms of key indicators. For achieving these purposes, the following tasks were determined:

- to analyze strategic and program documents in the sphere of food security with identifying its key priorities;
- to determine the main indicators of the food security development;
- to reveal and analyze the trends of the rate achieving of the development food security;
- to consider problematic issues in the sphere of food security.

The research intends to systematically consider actual issues of the modern state of food Security in Kazakhstan and identify further prospects of its development in the new global conditions.

Several Kazakhstani and foreign authors consider various aspects of Kazakhstan's food policy in the context of ensuring food security. Some researchers note the influence of political decisions on the development of the agricultural sector, crop yield, and the state of food security [3, 4]. Others analyzed the correlation between poverty and economic access of the population to food in Kazakhstan [5]. Also, researchers analyzed the quality control system and food safety [6].

Research methods

The research presents a comparative analysis of statistical data on various aspects of Kazakhstan's food policy, which identified trends in its various areas.

Based on the systematic analysis, the key aspects and indicators of the implementation of food policy were comprehensively considered.

Research results

The following results were obtained in research on such units.

1. Key directions of food policy in Kazakhstan.
2. The realization of the effectiveness of food policy measures.

1. Key areas of food policy in Kazakhstan

Food policy is considered by the researchers as is a component of the national policy, which provides the population with food as the basis of its quality of life. Availability, access, use and stability are recognized as the four pillars of food security [7].

The foundation of the modern architecture of Kazakhstan's food policy is messages indicated in the Strategy «Kazakhstan-2050» [8]. The

document identifies the threat to global food security as a core security challenge. To successfully overcome this challenge the task to modernize agriculture extensively was given. The researchers noted that the decision of food supply should rely on the development of the agro-industrial complex, especially agriculture [9].

Key directions of this modernization in Kazakhstan are the followings:

- increase the sowing area in the country.
- ensure a significant rise in the crop yield, primarily by introducing new technologies.
- creating a world class livestock forage base.
- create nationally competitive brands with an eco-friendly focus, become a global player in eco production.

Also, tasks were set for the farming and SMB development in agricultural processing and trade:

- change the culture of farming and revive tradition of animal breeding using the latest techniques and achievements in science, technology and agricultural management.
- determine which products we are going to produce in large quantities to win over major export markets.
- increase in the share of agricultural products in the country's GDP 5 fold.
- the volume of state support for agriculture by 4.5 times;
- set out a system of legal and economic incentives for creating medium and large agricultural enterprises, focused on applying new agro technologies.
- introduce an increased tax rate on land that has not begun to be developed within a certain period after their provision.

The second-level and the sectoral strategic document is the Government's strategic document of a sectoral in nature is the state program in the sphere of the agro-industrial complex. In 2018, the State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 was adopted [10]. The Program outlines a goal to increase labor productivity in the agro-industrial complex and the export of processed agricultural products by at least 2.5 times over 5 years compared to 2017. The key areas of the program are:

1. Ensuring food security.
2. Increasing the availability of financing and ensure optimal taxation regimes for the subjects of the agro-industrial complex.
3. Improving the efficiency of land use.
4. Improving the efficiency of water resources use.

-
5. Ensuring accessibility of Market and export development.
 6. Ensuring the development of agrarian science, technology transfer and the level of competence of agro-industrial complex subjects.
 7. Improving the level of technical equipment and intensifying production in the agro-industrial complex.
 8. Improving the quality of public services and ensuring the introduction of digital technologies in the agro-industrial complex.
 9. Improving the level of satisfaction with the living conditions of the population living in rural areas.

It is also necessary to note the level of implementation of the State policy in the area of food security. In the current year 2021, the National Project for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025 was approved. The expected economic effect is to

- enhance the labour productivity by 2.5 times;
- increase in exports of processed agro-industrial products by 2 times;
- involve 350 thousand farmers and households in ecosystems;
- create 70 thousand family farms.

Expected social impact is to:

- saturate the domestic market with food products (including socially significant ones) in 80%;
- provide regular income for more than 1 million rural residents;
- encourage employment to almost 500 thousand people in agriculture [11].

It is also important to note that The President of the Republic of Kazakhstan K.K Tokayev in the State of the Nation Address in 2021 noted the inconsistency in agricultural policy, which was due to the change in the leadership of the relevant ministry. In this State of the Nation Address, the Head of State noted the need of developing a single general position of state policy in the field of the agro-industrial complex [12].

Furthermore, the Head of State noted the problems in the agricultural sector: inefficient pricing and distribution of food products, problems of ensuring food supply, providing the private farmsteads of villagers with pasture lands, issues of improving the field of veterinary medicine, as well as countering corruption. The Head of State emphasized that the main task of the agro-industrial complex is to fully provide the country with basic food products.

Therefore, comprehensive support for the agro-industrial complex, which includes a range of measures with various indicators, has been

identified as the most important way of ensuring food security in Kazakhstan.

2. Effectiveness of food policy measures

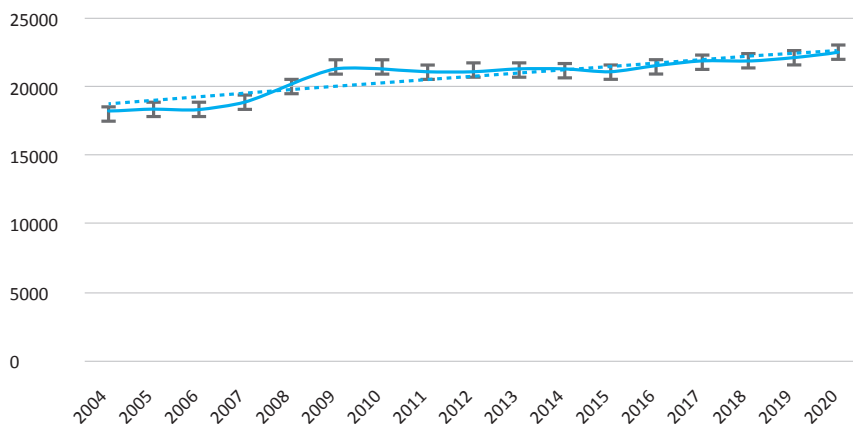
1) A review of Kazakhstan's strategic and program documents has demonstrated that an increase in acreage is one of the measures of state policy in the field of food security at the present stage.

The President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev In his State of the Nation Address in 2019 outlined the task of gradually increasing the amount of irrigated land to 3 million hectares by 2030 [13].

According to the official data, the regional akimats have planned the following volumes of increase in irrigated land: Akmola region - by 112 thousand hectares, Almaty region - 83,5 thousand hectares, Aktope region - 56,4 thousand hectares, East Kazakhstan region - 202,2 thousand hectares, West Kazakhstan region - 6,5 thousand hectares, Kostanay region - 16,9 thousand hectares, Karaganda region - 74,1 thousand hectares, Kyzylorda region - 51,3 thousand hectares, Pavlodar region - 94,5 thousand hectares, North Kazakhstan region - 4,9 thousand hectares, Turkestan region - 85,5 thousand hectares [14].

Reported by the land balance data, in 2019 there were 2.224 million hectares of irrigated land in the Republic, of which 1.779 million hectares (80%) were agricultural land, 244.7 thousand hectares (11.1%) were in land reserves, 180.1 thousand hectares (8.2%) – were inhabited land. Considering the dynamics of changes in the areas of irrigated land for 1991-2019, it is possible to trace a tendency for an increase in the areas of irrigated lands, and at present they have reached the level of 2000 (1991 - 2,379,5 thousand hectares, 2000 - 2,227,6 thousand hectares, 2017 - 2,181 thousand hectares, 2018 – 2,203,1 thousand hectares) [15].

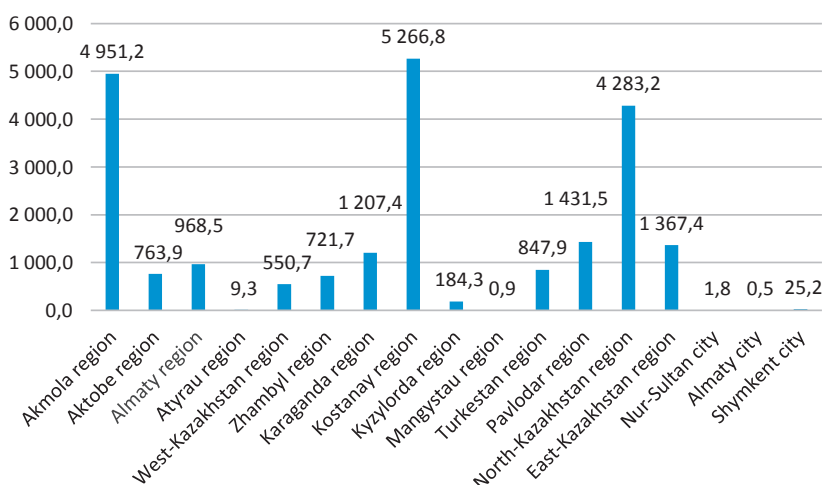
There is a gradual increase in the sown area from 18, 036, 4 thousand hectares in 2004 to 22,582,3 thousand hectares in 2020 (Picture 1). At the same time, this trend does not apply to all regions: for example, in the Aktope region, the sown area decreased from 814,9 thousand hectares in 2004 to 763,9 thousand hectares in 2020, in WKO from 742,6 thousand hectares to 550,7 thousand hectares for the same period. Also, the amount of the cultivated area gradually decreased in Nur-Sultan and Almaty from 2.1 to 1.8 thousand hectares and 1.7 to 0.5 thousand hectares from 2004 to 2020, respectively.

Picture 1. Total cultivated area of agricultural crops, thousand hectares

Source: Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - BNS ASPR RK).

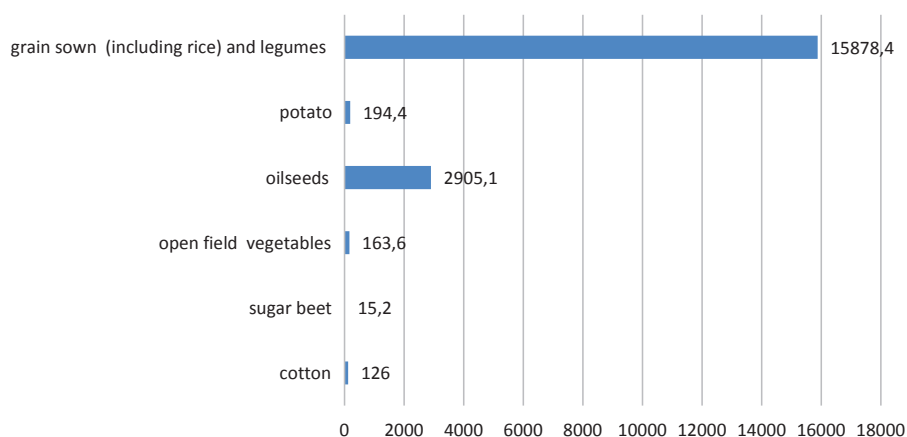
At the same time, the volumes of cultivated areas differ significantly in the context of the regions of Kazakhstan. So, the largest sown areas are in Kostanay region (5, 266,8 thousand hectares), Akmolinsk region (4,951,2 thousand hectares), and SCO (4,283,2 thousand hectares). The least of all sown areas are in Almaty (0.5 thousand hectares), Mangystau region (0.9 thousand hectares), and Nur-Sultan (1.8 thousand hectares) (Picture 2)

Picture 2. Cultivated area of agricultural crops for 2020 in the regional context, thousand hectares

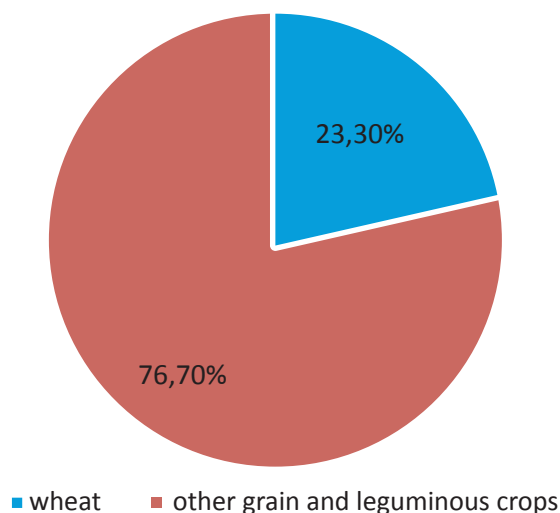
Source: BNS ASPR RK

It is also important to note that the amount of cultivated lands varies considerably depending on the type of crop. Thus, the sown area of grain (including rice) and leguminous crops for 2020 is 15, 878,4 thousand hectares, potatoes - 194,4 thousand hectares, oilseeds – 2,905,1 thousand hectares, field vegetables - 163,6 thousand hectares, sugar beet – 15,2 thousand hectares, cotton – 126 thousand hectares (Picture 3).

Picture 3. Cultivated area for 2020 by types of agricultural crops, thousand hectares

Source: BNS ASPR RK

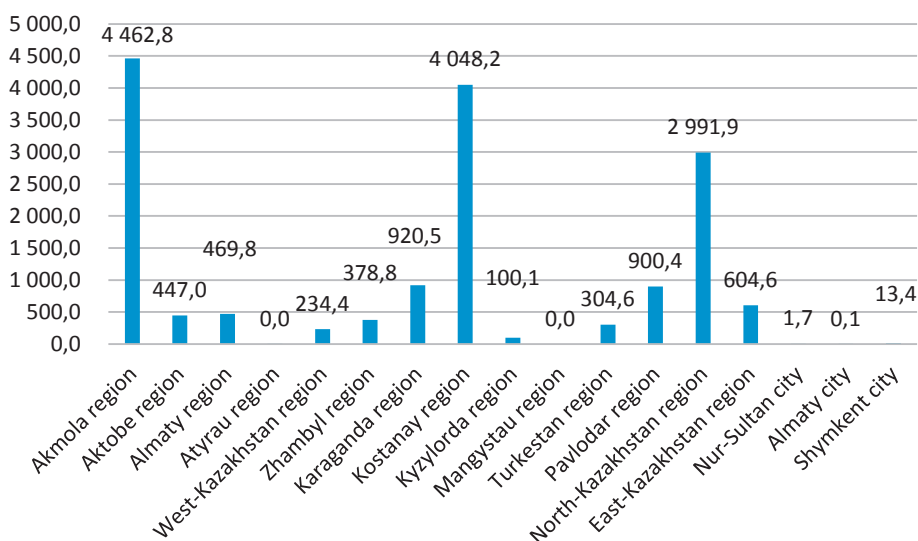

Picture 4. Structure of cultivated areas of grain and leguminous crops %

Source: BNS ASPR RK

It is also important to note that wheat occupies a large part in the structure of sown areas of grain and leguminous crops – 12, 182, 6 thousand hectares or 76.7% (Picture 4).

Taking into account the fact that the large portion of the cultivated area is allocated for the grain and leguminous crops, it is reasonable to assume that the identified regional proportions in the area of sown areas will also be reflected in the regional context. Indeed, as the official statistics data shows, Akmola, Kostanay, and North Kazakhstan regions lead in terms of the area under crops of grain and leguminous (Picture 5).

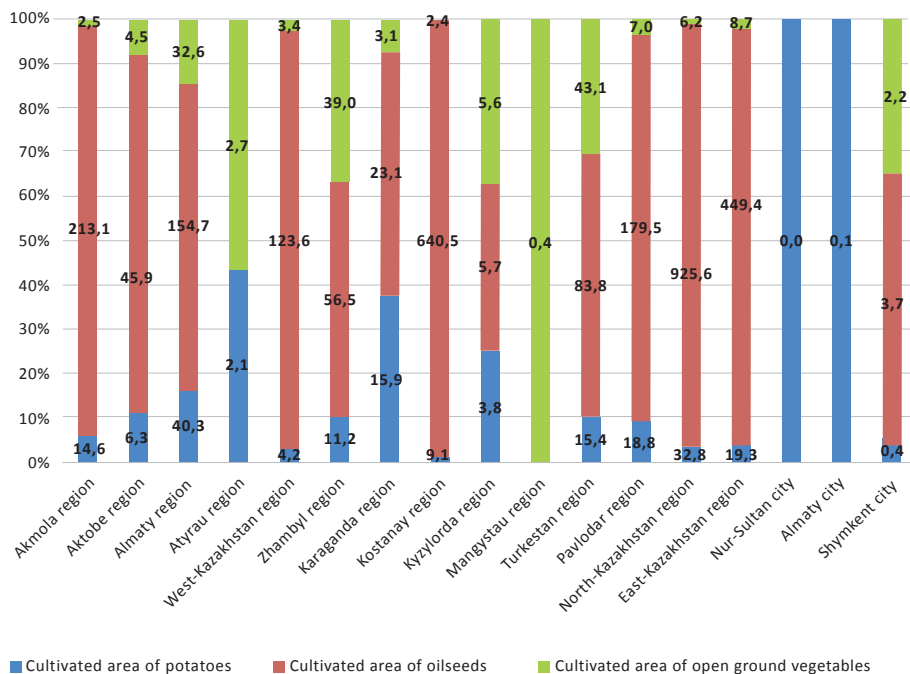

Picture 5. Cultivated area of grain and leguminous crops for 2020 in the context of regions, thousand hectares

Source: BNS ASPR RK

However, other regions also led in certain types of crops (Picture 6). So, in terms of the cultivated area of potatoes for 2020, the Almaty region held the highest position – 40.3 thousand hectares. North Kazakhstan also had high indicator – 32.8 thousand hectares. East Kazakhstan region - 19.3 thousand hectares and Pavlodar region - 18.8 thousand hectares also were distinguished by the volume of the cultivated area of potatoes. Among the lowest indicators of the volume of cultivated areas of potatoes for 2020 were noted Almaty – 0.1 thousand hectares, Shymkent – 0.4 thousand hectares, Atyrau region – 2.1 thousand hectares, Kyzylorda region – 3.8 thousand hectares. According to official data, in Nur-Sultan city in 2020 was no sown land for growing potatoes. At the same

time, was a gradual decrease in this value in Nur-Sultan from 1.1 thousand hectares in 2004 to 0 in 2020.

Picture 6. Cultivated area of field vegetables, oilseeds and potatoes for 2020 in the context of regions, thousand hectares

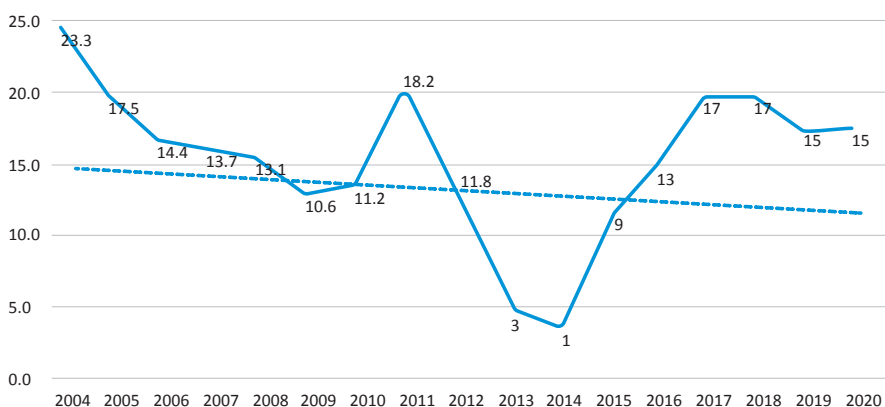
Source: BNS ASPR RK

With regard to oilseeds, the largest sown area found in North Kazakhstan region- 925.6 thousand hectares, Kostanay region – 640.5 thousand hectares, and East Kazakhstan – 449.4 thousand hectares. According to official data for 2020, oilseeds were not grown in Atyrau and Almaty (Picture 6).

The following regions have the largest acreage of field vegetables: Turkestan region – 43.1 thousand hectares, Zhambyl region - 39 thousand hectares, Almaty region – 32.6 thousand hectares. Among the regions with the smallest volume of cultivated areas of field vegetables are Mangystau (0.4 thousand hectares), Kostanay (2.4 thousand hectares), Akmola (2.5 thousand hectares), and Atyrau regions (2.7 thousand hectares). According to official data for 2020, this category of cultivated areas was absent in Nur-Sultan and Almaty.

It is also important to note the cultivated area of sugar beets. From 2004 to 2020, there were fluctuations in the amount of cultivated area.

The highest rate recorded in 2004 at around 22.3 thousand hectares. For 2020, the rate was – 15.2 thousand hectares. It is mainly grown in the Almaty region - 70% of the cultivated area of sugar beets concentrated here (10.5 thousand hectares in 2020). The remaining 30% of the sugar beets sown area is located in the Zhambyl region (4.6 thousand hectares in 2020). Also, according to official data in 2020 in Pavlodar region cultivated areas of sugar beets were identified as 0.1 thousand hectares.

Picture 7. Dynamics of the volume of sown areas of sugar beet, thousand hectares

Source: BNS ASPR RK

Even though the cultivated area of cotton is not related to provisions of food security, this indication represents the interest for the demonstrating case focusing on one kind of culture within the frame of one region. So, for 2020, the cultivated area of cotton is 100% concentrated in the Turkestan region – that is 126 thousand hectares. Such a tendency has existed since 2006, in the Kyzylorda region, where in 2004 there were 0.7 thousand hectares, and in 2005 were 0.1 thousand hectares of cotton sown area, such cultivated areas stopped to be given. Since 2004 to 2020 the cultivated area of cotton decreased almost by half from 223.7 to 126 thousand hectares.

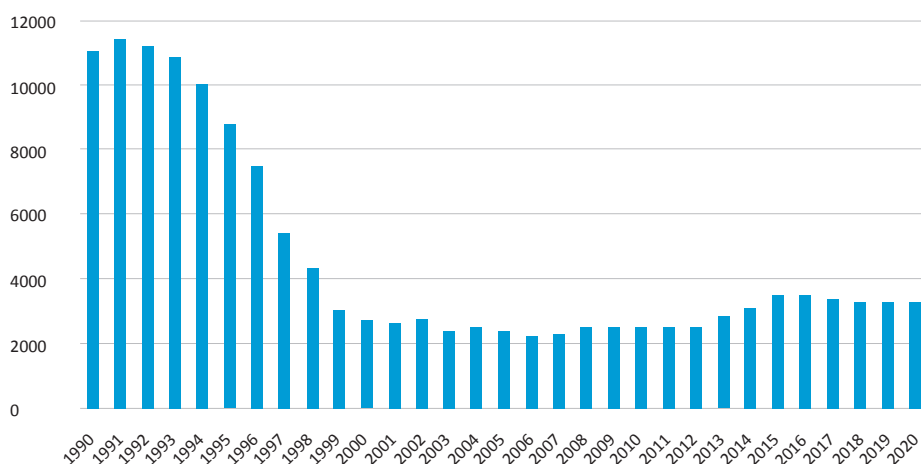
In addition, it is important to note about the realization of measures to increase the area of land for fodder crops. This task, in turn, contributes to the solution of the goal of creating a world-class livestock feed base.

Statistical data shows that in 1990 there is considerable reduction of this indication from 11 066 to 3 198 hectares in 2020. According to the

data of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan the area of fodder crops cultivation will be increased at least 2 times [16].

In the republic, the main sources of food for livestock and birds are pastures, natural and sown hayfields and arable land for growing fodder crops.

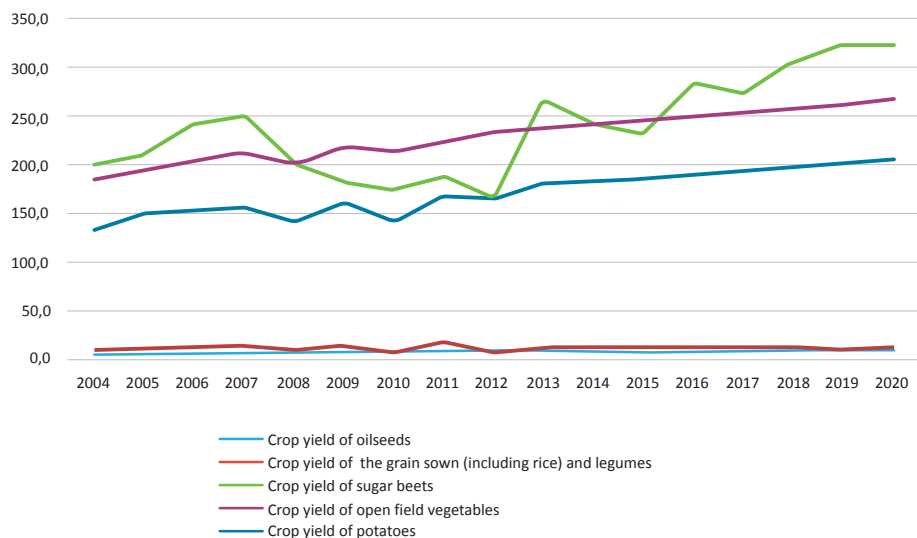
According to investigations, almost half of (48, 5%) of cultivated areas planted to feed crops are related to 4 regions Akmola (11.1%), Kostanay (16.8%), North Kazakhstan (11%) and Pavlodar (9.6%) regions. Areas for feed crops were reduced for 2019 in Kostanay, North Kazakhstan and Pavlodar regions. There are practically no sown areas for this type of culture in Mangystau and Atyrau regions, as well as in Nur-Sultan, Almaty and Shymkent cities [17].

Picture 8. Sown area of forage crops, thousand hectares

Source: BNS ASPR RK

2) The second key measure in the sphere of Kazakhstan food policy, which is identified in the strategic plan, is to provide the uplift of yield level. Analysis of statistical data shows that the yield of agricultural products is an indicator that characterizes significant fluctuations on such types of products, as oilseeds (from 6.2 to 9.7 centers per hectare), the grain crops and legumes (from 8 to 16.9 hundredweight per hectare), sugar beets (from 168.2 to 324.5 centers per hectare). A gradual increase in this indicator from 2004 to 2020 is seen in the case of potatoes and field vegetables.

Picture 9. Crop yield of oilseeds, the grain (including rice) and legumes crops, sugar beets, open field vegetables and potatoes, centers per hectare

Source: BNS AASPR RK

3) One of the main priorities in the agro-industrial field is also creation of the national competitive brands with focus on eco-friendliness, becoming a global player in the field of environmentally friendly production.

Experts note that the adoption by the president in 2013 of the Concept about the transitions of Kazakhstan republic to “green economics” for 2013-2020 opened an opportunity for the development of cleaner production [18]. There were made standards by the government for organic agricultural production products in compliance with international standards.

In the state development program of Agro-industry for 2017-2020 it is mentioned that the “production of eco products for agriculture of Kazakhstan is prospective, but not sufficiently developed yet, that opens for them new possibilities.

In 2015, the Act of the Republic of Kazakhstan «On the production of organic products» was adopted. The Act regulates the legal, economic, social and organizational framework for organic production, with a view to ensuring the rational use of soil, promoting healthy eating and protecting the environment [19]. The Act entails the conditions for organic production to manufactures and restricts the use of GMOs. Also, it includes the elimination of using synthetic mineral fertilizers, growth regulators, and artificial additives to food. Getting an organic product accompanied

by maintenance and improvement of soil, natural ecosystems likewise minimizes risks concerned with the instability of development and provides conditions for health and society's well-being.

It is estimated that the key producers of organic products are the business in Akmola, Karaganda, Kostanay, and North Kazakhstan regions, which are focused on grain export, including wheat, lentil, barley, rape, linen, peas, etc. The organic production is produced by 61 operators (producers) and 7 importers [20].

Research shows that the basic organic productions accrue to grain, oilseeds, legumes, feeding crops, and medicinal herbs.

Table1. Production of certified organic products in Kazakhstan

№	Products	Volume, tons
1.	Grain	161 427
2.	Oilseeds	84 872
3.	Legumes	47 845
4.	Forage crops	8 700
5.	Medicinal herbs	300
6.	TOTAL	302 844

Source: Food and Agriculture Organization of the United Nations

One of the problems highlighted by experts is the inappropriately labeled products with the terms «Biological, BIO or «live product», «eco-friendly product», «organic», «natural», «farm product» damage the development of the market for products that really meet organic requirements.

According to UN experts, another problem is the lack of requirements for standardization, certification, control and labeling of organic products. The researchers note that, despite this, there is another activity of international certificated bodies on the market, as well as the process of the emergence and development of such systems at the private level.

Despite the existing problems, a number of experts agree that Kazakhstan has a significant potential for the development of organic agriculture: vast ecologically clean agricultural lands, a large number of agricultural formations, and the growing interest of the population in ecologically clean agricultural products.

4) One of the key indicators of agricultural development in the Strategy “Kazakhstan-2050” is the increase of the share of agricultural prod-

ucts in the country's GDP by 5 times. The estimates of the official data, in 1991 the share of the agro-industrial complex in the structure of GDP was 29.5%, in 2000 - 8.2%, in 2010 - 4.5%. At the end of 2019, the share of agriculture in Kazakhstan in GDP amounted to 4.5% of GDP.

Also an important task is to increase the volume of state support for agriculture by 4.5 times. According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, in 2019, 287.0 billion tenge was allocated for subsidizing the agro-industrial complex, which is 27% more than the level of 2018. Of the allocated funds, it was directed to: - subsidies in crop production - 64.9 billion tenge; - subsidies in animal husbandry - 79.4 billion tenge; - subsidies for processing and financial instruments - 142.7 billion tenge.

At the end of 2019, the volume of financing for the agro-industrial complex through subsidiaries of JSC NMH «KazAgro» amounted to 477.46 billion tenge (an increase of 19% compared to 2018), including: for lending and leasing - 448.65 billion tenge (an increase of 16.6%); purchase of agricultural products - 28.6 billion tenge (almost doubled); cattle feeding services - 214 million tenge. Thus, there is an increase in the volume of state financial support for the agro-industrial sector [21].

In modern conditions, it is also important to focus on government measures to support agricultural producers during the COVID-19 pandemic. The government has implemented the following measures [22]:

- *Fiscal loosening*: exemption of agricultural producers from land tax on agricultural land until December 31, 2020; suspension of the accrual of penalties on tax liabilities not fulfilled on time until August 15, 2020 and postponement of the deadline for submitting tax reports to the 3rd quarter of 2020; inclusion in the list of imported goods for which VAT is paid by the offset method, cattle and breeding chickens; setting the VAT rate for socially significant food products at 8% by October 1, 2020; all small and medium-sized enterprises were granted a deferral of payment of taxes and social payments until 1 June 2020, also all measures of compulsory collection of tax and customs debt were suspended; for the period from 01.01.20 to 01.01.23. Persons applying special tax regimes recognized as micro-entrepreneurs or small entrepreneurs, including single land tax payers, are exempt from income tax (Article 57-4 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Enactment of the Code of the Republic of Kazakhstan «On Taxes and Other Mandatory Payments to the Budget» (Tax Code).

- *Financial support*: to carry out measures to support the subjects of the agro-industrial complex of Agrarian Credit Corporation JSC, a

budget loan in the amount of 70 billion tenge was allocated from the republican budget. The interest rate for end borrowers did not exceed 5% per annum. An additional 100 billion tenge was allocated to carry out spring field work within the framework of the Economy of Simple Things program. The final interest rate, taking into account subsidies, was 6% per annum for borrowers. Also, the farmers were provided with a deferral and restructuring for loans and leasing through JSC NMH «KazAgro». At the request of the regions, about 387 thousand tons of diesel fuel was allocated at a price 15% lower than the market price. To maintain growth rates in the context of the coronavirus pandemic, by the decision of the Republican Budget Commission of April 2, 2020, an additional 60 billion tenge was allocated to the agro-industrial complex, which made it possible to bring the total amount of subsidies to 377.7 billion tenge.

Conclusion

Consequently, in the sphere of food policy in Kazakhstan, the central place is given to the development of the agro-industrial complex. Various measures of state policy are being implemented to create conditions for the further development of agriculture. The backbone of state policy, including in the field of ensuring food security, is the Strategy “Kazakhstan-2050”, which determined the contours of the development of food policy. The state program in the field of agro-industrial complex and the national project on the agro-industrial complex contain specific directions and indicators of implementation.

In the course of considering the key measures of state policy in the field of ensuring food security, the following trends were identified:

First, the sown area is gradually increasing. There is a tendency for an increase in the area of irrigated land, and now they have reached the level of 2000. At the same time, the volumes of cultivated areas differ significantly in the context of the regions of Kazakhstan. So, most of the sown areas are in Kostanay region, Akmola region, North Kazakhstan region. The smallest area under crops is in Almaty, Mangystau region, as well as in Nur-Sultan.

Second. There is a “specialization” of regions for certain types of crops. This is due to natural and climatic conditions. For example, sugar beet is grown mainly in the Almaty region - 70% of the cultivated area of sugar beet is concentrated here (10.5 thousand hectares in 2020).

Third. The volumes of cultivated areas differ significantly depending on the type of agricultural crop. Thus, the sown area of the grain (includ-

ing rice) and leguminous crops for the 2020 year combine to 15 878.4 thousand hectares, oilseeds – 2 905.1 thousand hectares, field vegetables – 163. 6 thousand hectares, sugar beet – 15. 2 thousand hectares, cotton – 126 thousand hectares.

It is also important to note that the bulk of the sown area of grain and leguminous crops is wheat – 12, 182.6 thousand hectares or 76.7%.

Fourth. Measures are being taken to increase the area of land allotted for fodder crops. Statistics show that in the 1990s, there has been a significant decrease in this indicator from 11,066 thousand hectares to 3,198 in 2020.

Fifth. Agricultural yields are characterized by significant fluctuations in such types of products as oilseeds, the grain and legumes crops, and sugar beets.

Sixth. The state takes measures to increase the share of agricultural products in the country's GDP by 5 times. According to official data, in 1991 the share of the agro-industrial complex in the structure of GDP was 29.5%, in 2000 - 8.2%, in 2010 - 4.5%. At the end of 2019, the share of agriculture in Kazakhstan in GDP amounted to 4.5% of GDP.

Recommendations. In the strategic program documents of Kazakhstan in terms of food policy, a number of priority areas are outlined, which include, first of all, the development of the country's agro-industrial complex. At the same time, there is no clear relationship with the goals and objectives of strategic documents adopted at the global level, for example, in correlation with the Rome Declaration. In the context of ensuring food security in the country, it is necessary to include the following priority areas in these programs.

First, ensuring the physical access of the population to sufficient, quantitatively, safe and nutritious food. It is necessary to develop a rating scale to analyze the level of physical access of people to food, as well as the use of an evidence-based approach to developing a list of foods that are safe and nutritious for consumption.

Secondly, ensuring economic access to food in sufficient volume and quality for all social groups of the population. This point also requires the development and implementation of a unified methodology for assessing the economic access of the population to food, monitoring of this indicator on an ongoing basis and the development of political decisions based on the trends and problems identified by the results of this analysis.

Third, ensuring the autonomy and economic independence of the national food system, in other words, ensuring food independence. At the level of strategic documents, the concept and components of food inde-

pendence are not indicated, and indicators by which it is possible to track the state of food self-sufficiency in the country are not indicated.

In this context, it is necessary to note the experience of the Russian Federation in the adoption of the Food Security Doctrine, approved in January 2020. According to this document, food independence is understood as the country's self-sufficiency in the main types of domestic agricultural products, raw materials and food.

It is necessary to consider the possibility of developing and introducing the food security Doctrine, which would identify the key priorities in this area with definitions, indicators, and criteria for achieving food security. The food security Doctrine has to be harmonized with the international obligations of carbon-footprint reduction since agriculture (husbandry) is one of the largest sources of greenhouse gases.

In addition, in order to ensure food security, it is necessary to envisage measures to minimize the impact of seasonal, weather and other fluctuations on the food supply of the population of all regions of the country. The particular significance of this aspect of food policy was demonstrated by the situation with the COVID-19 pandemic.

It is also necessary to reflect in the strategic documents the point adopted in the Rome Declaration concerning the development in the mode of expanded production, that is, the constant renewal of the production process.

REFERENCES:

1. Pandemiya COVID-19 i ee posledstviya dlya prodovol'stvennoj bezopasnosti i pitaniya, a takzhe dlya prodovol'stvennyh sistem. 28 sentyabrya - 2 oktyabrya 2020 goda. Dvadcat' sed'maya sessiya. Komitet po sel'skomu hozyajstvu. June, 2020. Web-site of the Food and Agriculture Organization of the United Nations. // URL: <http://www.fao.org/3/nd384ru/nd384ru.pdf> (date accessed: 24.10.2021).
2. Kazakhstan uluchshil pozicii v Global'nom rejtinge prodovol'stvennoj bezopasnosti. The Economist Intelligence Unit. 4 marta 2021 goda. // URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/kazakhstan-uluchshil-pozicii-v-globalnom-rejtinge-prodovolstvennoi-bezopasnosti-the-economist-intelligence-unit-421935> (date accessed: 24.10.2021).
3. Baydildina A., Akshinbay A., Bayetova M., Mkrytichyan L., Haliepesova A., Ataev D. Agricultural policy reforms and food security in Kazakhstan and Turkmenistan. FOOD POLICY. Tom 25. Issue 6. DEC 2000. Pp. 733-747. // DOI10.1016/S0306-9192(00)00035-X
4. Utibayeva G.B., Utibayev B.S., Zhunusova R.M., Akhmetova D.T., Tukenova B.I., Baidakov A.K., Assilbek K. Implementation of the republican budget and assessment of agricultural financing: a

case study. // Entrepreneurship and sustainability issues. Tom 7. Issue 2. Pp. 919-928. VILNUS, LITHUANIA. SEP 2019// DOI10.9770/jesi.2019.7.2(9)

5. Rhoe, V, Babu, S, Reidhead, W. Food Security and determinants of poverty in Central Asia: Case Study from Kazakhstan. // Policy reforms and agriculture development in Central Asia. New York, United States. 2006. Tom 28. Pp. 441-454.

6. Kalamkarova L.I., Bagryantseva O.V., Faye B., Sinyavskiy Y. IMPACT OF POLLUTION ON ANIMAL PRODUCTS. Science for Peace and Security Series C-Environmental Security. NATO Advanced Research Workshop on Impact of Pollution on Animal Products. Almaty, Kazakhstan. 2008 // DOI10.1007/978-1-4020-8359-4_

7. Global'nyj strategicheskij mekhanizm v oblasti prodovol'stvennoj bezopasnosti i pitaniya // Komitet po vseмирnoy prodovol'stvennoj bezopasnosti. 2014. // URL: http://www.unscn.org/files/cfs/GSF_Version_3_RU.pdf (date accessed: 25.10.2021).

8. Strategiya «Kazakhstan-2050». // URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (date accessed: 25.10.2021).

9. Shut'kov A.A. Prodovol'stvennaya politika: novye podhody ee formirovaniya v usloviyah rosta konkurentnoj bor'by na mirovyh rynkah // Prodovol'stvennaya politika i bezopasnost'. – 2019. – Tom 6. – № 2. – S. 51–66. // DOI: 10.18334/ppib.6.3.41391 (date accessed: 25.10.2021).

10. Gosudarstvennaya programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2017-2021 gody. // URL: <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennayaprogrammarazvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazakhstan-na-2017-2021-gody-9113518> (date accessed: 25.10.2021).

11. Razrabotan Nacional'nyj proekt po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa RK na 2021-2025 goda. // URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-agro/press/news/details/204130?lang=ru> (date accessed: 25.10.2021).

12. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana — Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan (akorda.kz). 2021 g. URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (date accessed: 26.10.2021).

13. Poslanie Prezidenta RK Tokaeva K.K. // URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (date accessed: 26.10.2021).

14. Sohranenie pozicii zernovoj derzhavy, orientir na importozameshchenie i vozmozhnosti agropromyshlennogo kompleksa – itogi proshlogo goda i plany na 2021 god. // URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/sohranenie-pozicii-zernovoy-derzhavy-orientir-na-importozameshchenie-i-vozmozhnosti-agropromyshlennogo-kompleksa-itogi-proshlogo-goda-i-plany-na-2021-god-1015314> (date accessed: 26.10.2021).

15. Sohranenie pozicii zernovoj derzhavy, orientir na importozameshchenie i vozmozhnosti agropromyshlennogo kompleksa – itogi proshlogo goda i plany na 2021 god. // URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/a-mamin-predlozil-razrabotat-strategiyu-obespecheniya-prodovol'stvennoy-bezopasnosti-stransng-284315> (date accessed: 26.10.2021).

16. V Kazahstane blagodarya sistemnym meram v dva raza budet

увеличена ploshchad' vozdeleyvaniya kormovyh kul'tur. 2 sentyabrya 2021 goda. // URL: <https://primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-blagodarya-sistemnym-meram-v-2-raza-budet-uvlichena-ploshchad-vozdeleyvaniya-kormovyh-kul'tur-e-karashukeev-284716> (date accessed: 26.10.2021).

17. Kekchebaev E., Zhakupova G. Marketingovy issledovaniya sel'skogo hozyajstva Kazahstana. Institut marketingovyh i sociologicheskikh issledovaniy Elim. // URL: <https://marketingcenter.kz/20/rynok-selskoe-khoziaistvo-kazahstan.html> (date accessed: 27.10.2021).

18. Grigoruk V.V., Klimov E.V. Razvitie organicheskogo sel'skogo hozyajstva v mire i Kazahstane. Prodovol'stvennaya i sel'skohozyajstvennaya organizaciya Organizacii Ob"edinennyh nacij. // URL: [i5454r.pdf](https://www.un.org/ru/development/food/ips/5454r.pdf) (date accessed: 24.10.2021).

19. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 noyabrya 2015 goda № 423-V ZRK «O proizvodstve organicheskoy produkcii». O proizvodstve organicheskoy produkcii - IPS "Ədilet" // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37002307

20. Stranovoy obzor proizvodstva i ispol'zovaniya osobo opasnyh pesticidov v Kazahstane. Almaty, 2020. FINAL_RU_Kazakhstan HHP Country situation report final_18.05.2020 // URL: https://ipen.org/sites/default/files/documents/final_ru_kazakhstan_hhp_country_situation_report_final_18.05.2020.pdf

21. Informacionno-analiticheskoy obzor k parlamentskim slushaniyam na temu: «Voprosy razvitiya agropromyshlennogo kompleksa». Fevral 2020. // URL: <https://senate.parlam.kz/ru-RU/analytics/information/senate>

22. Sohranenie pozicii zernovoy derzhavy, orientir na importozameshchenie i vozmozhnosti agropromyshlennogo kompleksa – itogi proshlogo goda i plany na 2021. // URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/sohranenie-pozicii-zernovoy-derzhavy-orientir-na-importozameshchenie-i-vozmozhnosti-agropromyshlennogo-kompleksa-itogi-proshlogo-goda-i-plany-na-2021-god-1015314>

**Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан
стратегиялық зерттеулер институты (ҚСЗИ) Қазақстан
Республикасы Президентінің Жарлығымен
1993 жылғы 16 маусымда құрылған**

ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ негізгі міндеті – Қазақстан Республикасының ішкі және сыртқы саясатының стратегиялық аспектілерін аналитикалық қамтамасыз ету.

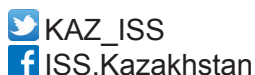
Пенсильвания университетінің «Global Go To Think Tank Index Report» рейтингісі (2018 ж.) бойынша ҚСЗИ әлемнің 8162 талдау орталықтары арасынан 142 орынды иемденіп, рейтингке кірген жалғыз қазақстандық «ақыл-ой орталығы».

Институт өзінің 28 жылдық қызметі барысында халықаралық қатынастар, жаһандық және аймақтық қауіпсіздік мәселелері бойынша 300-ден астам кітап басып шығарды. ҚСЗИ-да үш журнал басылып шығарылады: «Қоғам және Дәуір», «Казахстан Спектр» және «Central Asia's Affairs». Үш тілде жүргізіліп отыратын сайты, Facebook және Twitter әлеуметтік желілерінде өз парақшасы бар.

ҚСЗИ – жыл сайын әлемдік саясат пен экономиканың өзекті мәселелері бойынша бірқатар ғылыми және практикалық іс-шаралар өткізілетін ерекше халықаралық сарапшылар алаңы. Институттың ғылыми форумдарына Орта Азия мен алыс шетелдердің беделді сарапшылары қатысады.

Мекен-жайы және байланыс телефондары:

Қазақстан Республикасы, 010000,
Нұр-Сұлтан, Бейбітшілік көшесі, 4
Тел.: +7 (7172) 75-20-20
Факс: +7 (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz

**Казахстанский институт стратегических исследований (КИСИ)
при Президенте Республики Казахстан создан
Указом Президента Республики Казахстан
16 июня 1993 года**

Основной задачей КИСИ является прогнозно-аналитическое обеспечение стратегических аспектов внутренней и внешней политики Республики Казахстан. КИСИ является единственным казахстанским «мозговым центром», вошедшим в основной рейтинг «Global Go To Think Tank Index Report» Пенсильванского университета (2018 г.), заняв 142 место среди 8162 мозговых центров мира.

За 28 лет деятельности Институтом было издано более 300 книг по международным отношениям, проблемам глобальной и региональной безопасности. В КИСИ издаются три журнала: «Қоғам және Дәуір», «Казахстан Спектр», «Central Asia's Affairs». Институт располагает собственным сайтом на трёх языках: казахском, русском и английском, а также ведёт аккаунты в социальных сетях Facebook и Twitter.

КИСИ является уникальной международной экспертной площадкой, где ежегодно проводится ряд научно-практических мероприятий, посвящённых актуальным проблемам мировой политики и экономики. В научных форумах Института принимают участие авторитетные эксперты из стран Центральной Азии и дальнего зарубежья.

Адрес и контактные телефоны КИСИ:

Республика Казахстан, 010000
г. Нур-Султан, ул. Бейбітшілік, 4
Тел.: +7 (7172) 75-20-20
Факс: +7 (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi

